ZBORNIK

ZA

NARODNI ŽIVOT I OBIČAJE

JUŽNIH SLAVENA.

NA SVIJET IZDAJE

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI.

KŃIGA XI., SVEZAK 1.

UREDNIK

Dr. D. BORANIĆ.

U ZAGREBU 1906.

KŃIŽARA JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE (DIONIČKE TISKARE)
(ĐURO TRPINAC).

TISAK DIONIČKE TISKARE.

Cijena 2.50 krune.

Sadržaj.

novce. Ovce pokla ļude dočekujuć, novce izda kuma dozivajuć! Ponosia se kumom ka vuk kasom, gavran glasom, ora (orao) visinom! Povisia Bog ovaj dom i ovog našeg domaćina, pomogli nas, kume, peterorožani mučenici, četvere četvrti, sto komada, trista osamdeset dobri časa. Otkud prijateļi dolazili, odonuda ditelina do kolina, graorica do pasa; otkud neprijateļi, odonud sreli trńe i kameńe. Zdrav, kume! Ako bude živa strina, bit će nami dosta vina; ako bude živa mati, stolac će nam vaļa dati. Zdrav, kume! Ti dođe amo, niti pade, niti što bi, deder pi za onog junaka život i zdravļe, koje će večeraska izmed nas iznit dobar glas. Zdrav i Bog ti pomoga! Ded da se kucnemo i dosta gucnemo u sto dobri časa. U ime svetoga Krsta do maloga prsta. Ko ne osuši, ne da mu Bog duši. Ko ne moga ispiti, ne moga pokriti ni sebe ni djece, ni žene kraj sebe. Zdrav i pomoga ti Bog!“ *Mijo Biļan.*

---

a tek iza ovih vezovi po pismu. O tome se možemo uvjeriti, ako obiđemo sve redom muzeje sa zbirkama slavenskih čitmi i vezova[1] i ako slušamo kazivańe starih baka, narodnih veziļa.

Dakako, za vezove brojem traži se vještija i strpļivija ruka, nego za vezove po pismu. S najvećom pomńom vaļa da razdijeliš nitke tkiva, pa bilo ono tanano kao proļetna maglica! Naći ćeš u Slavena divnih vezova te vrste po tankom svilencu, ćerćeliji, salanguru, šesetńaku, retkušu kao i po debeļaku bezu, melezu, konopnici i po vunenoj otki! Različne vrste tkiva i različan pribor za vez omogućuju prerazličné ornamentalne kompozicije.

Motivi za s v e vrste vezova brojem obično su geometrički s malo izuzetaka, a to su onda stilizacije biļskih i životińskih oblika. Stilizirańe vaļa razumjeti tako: od prirodnog oblika narod uzima samo glavne crte, a sve, što je detaļno, izostavļa. Svakoj slici ipak udahńuje plemeniti, osobiti značaj i neki naivni muzikalitet, koji nikada ne iznosi disharmonije. U naše veziļe ima prirođenoga umjetničkog osjećaja toliko, da je ona za čudo sposobna shvatiti i govor geometričkih oblika, a da nigda nije gledala u zašarke iz štampanih zbirki (Musterbuch), niti je u teoriji proučavala geometričkih zakona.

Vezovi brojem odlikuju se velikom preciznošću i čistoćom u izradi, a što im osobito diže cijenu i što ih stavļa u red najvećih umjetnina na poļu ženske izrade, to je ovo: g o t o v o s v e s u n a š e t e h n i k e b r o j e m j e d n o l i š c e v e z o v i. Sve su naime s lica i sa naličja jednako lijepe, ukusne i čiste, pokazuju jedno lice, a naličja nemaju, s v e s vrlo malo izuzetaka. Poradi toga naš narod te vezove i zove „opačnima“ u Hrvatskoj, a u Slavoniji „objelikim vezovima“, dok u Bosni vele: jednolišce. Ta je odlika naših vezova stim veća, što j e n i u k o g a d r u g o g n a r o d a u E v r o p i n e m a. I Nijemci odavna znadu za „Kreuzsticharbeiten“, i Francuzi vezu „broderies au point de croix“; ali ne vezu *jednolišce.* Što je „opačica“, „ispisara“, „utkanica“ i t. d., znadu tek odonda, otkako su to o d n a s gledali i u svoje žurnale prenijeli.

K tome praktička vrijednost naših vezova brojem stupa uporedo s estetičkom. Ti su vezovi trajni, solidni i vaļani; pače i onda, ako su na oko ńežni poput paukove mreže ili poput daha vilinog! Poraba im je prerazlična, kao što je veliko obiļe raznovrsnih tehnika. Na osnovi ńihovoj mogla bi naša narodna dekorativna umjetnost iz ženske ruke imati neiscrpļivo poļe narodne privrede.

---

[1] Vidi moju radńu „Hrvatska čitma“, Požega 1905—1906.

Čuditi se moramo, kako su se mogle tako mnoge narodne vezilačke tehnike u naše vezije održati i iza tolikih krvavih bojeva! Narod je često morao da napusti domaće ogńište, morao je bježati ispred ogńa i mača, odvodili su ga u roblje, popalili sela i gradove; a ipak je taj dobri narod očuvao narodnu svetińu, nosio je sa sobom i pazio je nada sve! Kako divno opisuje fra Grga Martić:

Pa sta prtlat sirotińa listom:
Muži prte, što je težačkoga,
Domaćice čanke i kolijevke,
Cure predu i veziva kitna,
Tanku predu na vretena vita.
(Pjes. djela, „Bijeg“, str. 564).

Ili na drugom mjestu (str. 654), gdje opisuje, kako Nikšićani sele u Bosnu:

A iz grada vrve selioci,
Nuto pobro! drhtna poselaja!
— — — — — — — — —
Cure prte platno nasnovano,
Nesatkano niti pirlitano,[1]
Naricaju tkańe i snovańe,
A tuguju cvalo djevovańe.
— — — — — — — — —
Šarenice vunom natrpane,
Pustekije kože za klańańe.
— — — — — — — — —
Srebra plahte, zlatom ožigate,
Gizdavo su końi odjeveni.
— — — — — — — — —
Od nemila srlat do nedraga
A nigdje se ne smiriti pusti.

Nigdje u tim vezovima nema dosade, šablone, drila, nego vlada potpuna sloboda u smišlenkama, da joj se dosta nadiviti ne možeš. Pripoznaje to i bečki izvjestilac novina „Zeit“, koji opisuje u Beču (1905.) izloženu[2] starohrvatsku čitmu te veli: „Das ist vielleicht das Schönste bei diesen Kunstarbeiten: dies völlige Fehlen jeglicher Schablone, das einem das Schauen des Höchsten gewährt: *der Gnade reiner Inspiration.*“

Krstački vezovi.

Krstački se vezovi izvode — kako sam naziv kaže — u liku krsta. Svaki zabodak je „krstac“ bud čitavi, bud pola, bud dijagonalan, bud ravan, bud dvostruki i t. d. Prema tome ima više suvrsta ove tehnike. Pače ima ih nesamo po raznolikosti gotova rada, nego i po načinu, kako se izvode. (Kreuzstichstickerei, point à croix.)

Ova vrsta veza jednostavne je izrade i poradi toga odvajkada je raširena i u drugih naroda. Tko je pomno gledao na one trake, kojima su omotane stare egipatske mumije u muzejima, mogao je po ńima vidjeti vezove krstacima. Poznati su i talijanski krstulci i bečka pokrstica (na oko jednaka kao zadarska i *slavonska,* ali po načinu izrade posve druga). Nijemci imadu Füllkreuzstich, a Fran-

[1] t. j. usred posla zatekla ih seoba.
[2] Izloženu u austrijskom muzeju (Stubenring): „Spitzenausstellung“.

*

cuzi goblene, t. j. polukrstulce, kojima su izrađivali divne i dragocjene ćilime, ali oba ova zabotka viđamo i na najstarijim starohrvatskim vezovima (okolica Kļuča, Jajca, pa Siska, Križa i t. d.).

Stari Slaveni imadu i u ovoj vrsti veza najviše varijanata. To priposnavaju i Nijemci. Dr. Georgens[1] naziva na pr. otvoreni krstac *ruskim* krstacem, makar da je isti zabodak poznat odavna i ostalim Slavenima, što i on sam kaže.

U Francuza i u Nijemaca vladao je u krstačkim vezovima (t. zv. „Kanevas-Stickerei") do godine 1870. i 1880. veliki neukus s obzirom na ornamente, koje su vezli. Ńemački i francuski „žurnali", bazari i „Modebläter" neumrli su dokaz toga neukusa, jer su puni onih nezaboravnih nakaradnih pasa, mačaka, jelena, lovaca, srceta i ostalih grdosija, koje su u bojama i u slikama naturalističkim vjerno po „tipu" prerađivale i najinteligentnije dame.

Naša hrvatska narodna veziļa pokazuje i pokazivala je vazda i u toj tehnici probrani svoj ukus; ńezini ornamenti za krstački vez građeni su strogo i čisto u narodnom stilu, pa danas služe i Nijemcima i Francuzima za uzor.

Naša veziļa uzimala je za krstačku tehniku ponajviše ornament vezan na četverokutnu mrežu. U ńezinim zašarcima nema sjene i svijetla, nema težńe za plastičkim dojmovima, nema slika po prirodi, nego prevlađuje geometrički ornament ili cvijeće; ali ovo vazda stilizirano i rađeno *jednom bojom bez prisjenka.* I onda, kada teži za kolorističkim efektom svoga veza, čini to umjereno, ukusno, skladno. Vještačkim spajańem različnih zabodaka na jednom uzorku dobiva naša veziļa različnih varijanata. Od zabodaka, koji ovoj tehnici pripadaju, evo najpoznatije vrste:

Obična pokrstica. Vele joj i: nakrsno vezeńe, nakrstice, krstaci, krstašci, krstuļci, ukrstice, križeki, križići, križečki vez, nakrsnice, šavak u krstacima i t. d. *(List I. br. 1.*)* Ne radi se jednolišce, samo vaļa paziti, da svi krstići „gledaju na jednu stranu". Naš narod obiluje zašarcima za tu vrstu veza, pa su već i dobrim dijelom u štampi sabrani, i to u djelu: „Mala veziļa" od Josipa Vidńevića i u „Građi za tehnološni rječnik ručnog rada" od Jelice Belovićeve.

---

[1] Sveska II., str. 2.: „Der russischen Stickerei, wie sie bei den Südslaven, den Littauern und Russen vorzüglich zur Ausbildung gelangte, ist ein verhältnissmässig grosser Raum gewährt, weil die Technik dabei eine äusserst einfache ist und weil durch die Anwendung ganz bescheidenen Mitteln eine höchst befriedigende Wirkung erzielt werden kann" . . .

* *Slike* se nalaze otrag u prilozima.

Opačica. To je pokrstica na licu i na naličju jednaka. Izrada vještačka, pa je ipak naša narodna vezilja lako izvodi. U Slavoniji zovu isti zabodak „slavonska pokrstica“, jer ga seoska moma na posve drugi način izvodi, naime *od jednoć,* a ne u čitavoj nizi, kao što se na pr. bečka opačica izvodi. Korektnost u tendenciji stila, elegancija u bojama i fina izrada, to su oznake toga veza. *(List I. br. 2.)*

Dvostruki krstuljci izilaze ispod igle veziljine, ako na običnu pokrsticu nametne još uspravan krstić, da izađe oblik sitne zvijezde. Rade se na tkivu krupnijih nitki.

Zadebljajci krstači rađeni su debelim nesukanim mafezom (u bos. i hrv. Posavini), a puste ih labavo kao i relijefno.[1] Cijeli je vez po tom uzdignut. Rade ga ili samo u jednoj boji ili najviše u dvije. Nazivlju ga i: tišmica, tižmica, izvlačen vez, napušteni vez, čepuraš vez ili čupavac vez. Izvodi se preko igle pletačice.

Zadarske pokrstice, okvirene su četverokutom, a rade se i jednobojno ili šareno. Iznose apartne dojmove. Rade ih bud kao običnu pokrsticu, bud kao opačicu.

Obični polukrstuljci (Halbkreuzel). Nijesu jednolišce, ali se mnogo vezu i to bud preko dvije ili preko četiri žice. U različnim krajevima zove ih narod različno: „podbodički vez“ (u Bosni), „zabodački vez“ (u Slavoniji, oko Gorjana), „polutak“ (u Otoku). Polukrstuljci izvode se — kako im naziv veli — samo za pola zabotka od onoga, što treba za običnu pokrsticu. Ali i ovdje svi zaboci treba da su okrenuti na jednu stranu. Ńima je nalik:

Snizaljka (petit point). Posve gusto rađeni kosi polukrstuljci preko jedne žice na tankom tkivu. Radi se oko Zagreba i Siska. A sa snizaljkom je donekle u srodstvu i:

Loževina popuńena (radi se u Bosni, Krajina). No ova se radi preko tri ili četiri žice i vazda samo mrkom vunom (Wollstickerei, broderie de lain). Ne radi se nikojim drugim priborom. Loževina je često optočena i „ispisarom“ ili „krstacima“, a radi se samo na debelu bijelu platnu. I ovo su vrste starohrvatskoga *goblena,* kojim su nekada izrađivali i divne bijele narodne košulje „saćmalije“[2] (Spitzenstoffe), kao i ostalo šareno ruho. (Vez na stanu tkalačkom.)

---

[1] Relijefno = „na propup“ veli narod u Hrv.; „na izboj“ u Bosni.

[2] Originalnu zbirku tih narodnih goblena čuva muzej trgovačke komore u Zagrebu. Posljedńi su to ostaci, koje sam još našla u narodu, jer je i taj posao na umoru. (Isp. *List V. br. 24.*)

Ako polukrstuļce rade u istom smjeru, kako teku nitke tkiva bud vodoravno, bud stojećke, onda je to „prebirano“, *prijebor, prebirni našiv*. Ako se radi taj vez odmah na stanu, onda mu vele „prebirano u zijev“ (u Hrv.) ili „nasaćmato“ (u Bosni). Prebirati se može ili preko dvije ili preko jedne žice, jednolišce ili samo s lica. Ako se prebire preko jedne žice i jednolišce, onda takav vez zovu i: *Podrobno naopačno*. Ovom tehnikom rađene su starohrvatske poculice, i to obično šarenom svilom. Vez je upravo divan i velika je šteta, što je gotov izumrijeti. Muzej trgovačke komore u Zagrebu čuva nekoliko krasnih vezova te ruke iz zbirke c. k. dvorskog dobavļača g. Bergera. U ovom muzeju su i ostale tehnike očuvane, a to je ujedno jedino mjesto, gdje se u nas dosele mogu na okupu naći sve naše narodne tehnike.

Jednim imenom nazivļu sve naše prijebore *„starohrvatskim goblenima“*. Rađeni su ponajviše na redini u prekrasnim zašarcima narodnog stila, koji se ističu time, što im je veziļa umjela dati lagan kao od momenta rođen oblik, u kome nema ništa teško, usiļeno, preobilno, nego svaka crtica odiše tihu naivnu priprostoću i poetičku iskrenost. Same su to predražesne domislice u bojama, u formaciji uzorka i u nazivima pojedinih ornamenata. Vidi se: sve to pokreće i oživļuje snažna, svježa i originalna mašta. (Prebirańe nazivļu u Srba: *balučeńe*.) U toj tehnici očuvalo se najviše prastarih narodnih motiva iz mitologičkoga razdobļa, kao: kukaši, baje, pijevac, petoroške, pauci, žabe i t. d.[1]

Pavlinički vez je rađen nadignutim polukrstuļcima, dakle također „na propup“. Pojedinim se rađenim redovima u nastaloj šupļini još jednom nitka provlači. Radi se u Đakovštini.

Stegnuti krstakovi (u Đakovštini) rade se na rijetkom, tankom tkivu, da zašarak iziđe kao probijen (à jour). Obično se rade svilom.

Zbijeni krstački vez posve je gust, da se otka ispod ńega ne vidi (Füllstich). Tako vezu otarke i maramice oko Preloščice (u Hrv. zagr. žup.)

Povojce su krstaci, što ravno stoje, ne dijagonalno. Rade se obično samo kao ukrasni zaboci uz druge zabotke.

Pleteni slavonski vez. (List I. br. 3.) Složen je od polukrstuļaca, ali ovi ne gledaju svi na jednu stranu, nego stoje dva po dva sučelice i tvore nazubļene crte. („Pletaš“ je opet drugo.) Doda li veziļa ovome zabotku još jednu crtu, dobije:

---

[1] Vidi moju radńu u „Zborniku“ X, 2.: „O razvitku naše narodne tekstilne ornamentike“. (Isp. *List V. br. 24.*)

Trokutni zadiļaj (Dreieckstich). Ovim vezom vezlo se je u nas već u najstarije doba. Našla sam u Bosni košuļu vezenu tako, a možda već i više nego sto godina staru.[1] U Bosni nazivļu ovu tehniku „*pravac i krivac*" i rade je vazda jednolišce. (U Sarajevu vele „verevija", dok je taj naziv u Krajini nepoznat.) Ova je tehnika veoma umjetna, ali i veoma lijepa! Šteta, što i ona izumire. Mlađa generacija ne će da je veze, jer iziskuje truda. Rade je samo po tankom burunǵuku ili po bezu tańčici, a gdje ńome ispuńaju omańe plohe, izvode uz ńu i probijeni vez „mušebak", vrsta fine kere (points). Nijemci ovu zanimļivu tehniku nazivļu „türkischer Dreieckstich", pa sam se trsila, da istražim, je li taj vez zaista turskoga porijekla ili je slavenskoga? Nastojala sam sakupiti najstarije originalne radove te vrste i nazivļe ńihovo, ispoređivala sam te vezove s onima, koje gledah u slavenskim muzejima u Pragu, Lavovu i Krakovu, pa mislim, da smijem reći, da je i „verevija" slavenski vez. I ako je ona u bosanskim haremovima dostigla veće savršenstvo, izvor joj je u ruci Slavenke. Nigdje u čisto turskim krajevima ne veze se ova tehnika, ne moramo li dakle vjerovati, da je na đerđef bosanske muslimke došla putem starohrvatskih vezova? Boļarske porodice Hrvata, koje su prije četiri stotine godina primile vjeru Muhamedovu, nijesu izbacile iz svojih domova divne vezoze hrvatske, nego su ih usavršivale dajući im dakako turske nazive, a ponegdje i turske zašarke.[2] (Isto što čine i naše moderne dame, kada uzimļu naše starohrvatske tehnike pa vele, da vezu: ažur, holbajntehnik, pardangerarbait, secesijon i t. d.) Vesti bijaše u bosanskih begovica gospodski posao, raja nije sebi vezla luksuzne predmete, kao čevrme, jagluke i peškire. A baš samo na ovima ima „verevije", kao što je ima i na košuļama od hanuma iz svilenca i tanane lanene pređe uz vezove posve starohrvatske, kao što su: rasplit, uvitak, loza, povlaka i t. d. Najļepše vezove i najvještije vezilice u vereviji i mušebaku našla sam baš u porodicama, koje vuku lozu iz starohrvatskih boļarskih kuća: Filipovića, Kulenovića, Bukovače i dr. Danas je i ova tehnika već gotova umrijeti. „Ne gańa se više đerđef!" „Ļepši je zlatovez!" vele muslimanke, koje već dandanas nasluškuju, što kaže „švapska moda".

---

[1] Vidi u muzeju trgovačke komore u Zagrebu.

[2] U Sarajevu pitam staroga trgovca Maćkovića, koji trguje sa „peškirima iz Bruse i Stambula", da li su ti peškiri zaista postali u Brusi i Stambolu, a on reče: „Tamo ih prodaju na veliko, ma postali su u Bosni, ima više stotina godina, eto kod nas! I danas ja odnesem tamo bosanski jagluk, pa mi oni za ń dadu i po deset svojih peškira. Dadu za nov ornamenat."

Motivi za vezove verevijom slobodniji su u crtežima, nego ostali vezovi brojem. Mańinom ih imade geometričkih, a većinom stiliziranih po prirodi, ponajviše cvijeća, jabuka i listova; ali i mnoštvo staroslavenskih ptica i drugih oblika, za koje bi neuko oko kazalo da su tuđi i fantastički. Tek nijesu ni jedno ni drugo. Ovi su oblici postali većinom poradi ambicije veziļine, jer ona u ovoj vezilačkoj tehnici naročito ide za tim, da pokaže svoju veliku vještinu u izradi različnih rasplita i kera. Verevijom izrađuje samo konture ornamentalnih oblika, pa onda smišļa, kako da u zašarku dobije što više o v e ć i h ploha, koje ispuńuje rasplitima (mušebakom) svake vrste. Ista težńa kao na pr. u Slovakińe kod izrade marama i oltarnika bijelim vezom i kerama (points à l'aiguille). Motivi: jabuka, tijelo ptice, površina lista, četverokut crkve, ǵamije, sanduka, kočije, gradska kapija, zlatna ćuprija i t. d. to su veziļi često samo zgodna prilika, da pokaže, kako umije divno navesti fine kere: biserǵik, susmu, redak, murver, kadaif, uvitak, keru i t. d. Dakako, i simbolistika (naročito staroslavenska) u tim vezovima imade važnu ulogu, no isto tako veliku imade i tehnička ambicija pojedine veziļe. Zato ćeš naći na pr. na jednom ornamentu i po deset do petnaest različnih zabodaka, što vezivu podaje osobiti čar i umjetničku vrijednost. Vereviju[1] vezu ili samo crvenim i bijelim mafezom po običnom bezu tańešu, ili je vezu raznobojnom svilom i zlatom po pretankom, mekom ćerećetu (šesetńaku). Neki ornamenti sve blište od kolorističkoga života, ali vazda bez nametļivoga, uvredļivog šarenila.

Ovoj hrpi još ću da primetnem i *četverac vez* (Viereckstich). *(List I. br. 4.)* Može da bude jednolišce ili samo s lica gorńeg. Četverac vezu najobičnije samo kao okolicu ili potkraj (Bordure) ili kao pregradu u krstačkom i prutačkom vezu; tada mu vele u Hrvatskoj „lancańe" ili „vez na fereke" (vaļada od „Viereke"). *Zadarska pokrstica* okružena je četvercem, ili je s naličja „četverac", a s lica „krstac".

Otvoreni krstac zove naš narod *ispisarom* (Holbeintechnik), ako je jednolišce vezen; ako nije, onda mu je naziv: *pisanac*, pismo, našiv. Radi se u Slavoniji i u Bosni. Nijemci su ovu tehniku poprimili od Slavena, kako sami pripoznavaju,[2] a nazvali su je po svome

[1] „Verevija" slavenski je naziv. Ovaj se zabodak naime veze „verući i vijući se" iglom po tkańu „tamo i amo", t. j. ne rade se pojedini zaboci *od jednoć,* nego u ovećim nizovima, vraćajući se po istoj crti po više puta, dakle zabodak se i „vere i vije", dok izlazi čitav. Kako je to karakterističan starohrvatski naziv!

[2] Vidi citirano mjesto Georgensa, str. 4. ove radńe.

slikaru Holbeinu, jer su sa njegovih slika uzeli neke zašarke (sa rubova odijela) za taj vez.

U rodu sa ispisarom jesu *nizovi*. Od samih vodoravnih, ali poduļih crta složen ornament i vazda jednolišce. Veze se oko Zadra i u Bosni (također i na stanu) i u Hercegovini ponajviše.

U krstačkim vezovima narodna veziļa kadšto upotrebļava boje i s lokalnim, od starine određenim načinom, a kadšto je i posve slobodna; ali vazda se u tom izboru pokorava skupnome tonu ornamenta i svrsi, za koju je vez određen. Sve do najnovijega doba išli su ti vezovi posve svojim putem, te se veziļa nije obazirala ni povodila za ukusom importa. Danas — nažalost — stoji i ona pod utjecajem fabričke robe, šarenih marama, moderne vunice i tvorničarskoga tkiva. Time kvari i nakazuje lijepi svoj narodni posao.

Krstački vez radi se i u ukusnim kombinacijama s drugim tehnikama, na pr. s prutačkom, pošavnom, loženom, rasplitanom i t. d.

Hrvatska je narodna veziļa iz starijega doba upravo neiscrpļiva u zamišļaju novih vezilačkih sastavaka. Ipak sve radi u stilu, nigdje ne vlada pusta samovoļa bez ukusa. To isto vaļa i za srpsku veziļu.

U našoj narodnoj vezilačkoj umjetnosti ushićuje nas nesamo umjetna poraba različnih tehnika, nesamo vještina u slagańu šara, nego i velika ornamentalna domišļatost. Kakav je apartni lakonizam oblikâ u naše veziļe, a ipak je govor tih oblika živ, veseo, obijestan, bujan! Pun je smisla, značeńa i simbola, pun poezije. Koliko je temperamenta u našim vezilačkim kompozicijama, koliko patetičke simbolike, koliko iskrene poezije i originalne drage fantastike, to može razumjeti samo onaj, tko je narodnu ornamentiku ispitivao u ńezinoj tijesnoj svezi s narodnom historijom i s narodnom kulturom uopće.

Među najfinije i najumjetnije vrste krstačkih vezova vaļa napomenuti i *rasplitane krstuļce*. Ta je tehnika posve već izumrla. Našla sam od ńe samo jedan egzemplar i taj sada čuva muzej trgov.-obrtne komore u Zagrebu. Nađeni vez već je i više nego stotinu godina star po kazivańu babe Đule iz Punira (kotar Kļuč). Bijaše na košuļi od burunǵuka, u kojoj se dovode mlade, a vezen bijelim po bijelu; ali vanredno umjetno.[1]

[1] Đula ga je imala u dušeku, među ostalim krpama, kojima je porad teške sirotińe umjesto vune natrpala dušek. Bijaše na ńemu i stotinu zakrpa; — kao na drońku! Ama ja sam ih pomno redom rašivala, najprije gorńe naslage zakrpa, pa onda one ispod ńih, dok mi napokon ne osvanu — još u toj situaciji i dobro očuvan — prekrasni vez! Za moderni svijet bio bi taj vez sjajni novitet, a za nas je od neocjeńive etnografičke važnosti.

Isto tako ne rade se mnogo ni *probijeni krstuļci.* Ovo je odroda dvostrukih krstuļaca. Svaki krstac imade u sredini jamicu, koja je postala uslijed stezańa iglom, jer svi zaboci, koji trebaju za ovaj krstac, valja da ishode iz sredine. Radi se ponajviše po tankom bezu (ćerećetu, burunǵuku, svilencu, ćenaru, biļaniku) svilom i mafezom. Vele im i „đulići",[1] a rade ih i po suknu na zubune, pregače i t. d.

Pošavni vezovi.

Pošavni se vezovi izvode u liku tkańa, utkivańa, pirlitańa ili pošivańa. Nitka (konca, svile, vunice ili vune) polaže se vezući gusto upored nitke provlačeći je bud smjerom osnove, bud smjerom otke. I karakter ove tehnike traži pomno brojeńe. Vezovi te ruke nalik su na tkiva, pa se i rade na stanu gotovo isto tako često kao i u ruci. (Webestichstickerei, tissage brodé.)

Pomna i znanstvena istraživańa pokazala su, da je ova tehnika veoma stara, da je to možda prvi ručni rad u povijesti čovječanstva, osim šivańa. Velike je zasluge u tome istraživańu stekao dr. Karabacek,[2] jer je potakao misao, neka bi se istraživale one zemļe, gdje su svoje mrtvace najboļe sačuvali, a s ńima i one haļine, u koje su ih umotavali. Tako su doista u Egiptu i naišli na vele važna otkrića. Haļine ovih naroda većinom su iskićene utkivańem i pirlitańem. Osim ove tehnike našlo se je i mnogo *rasplita* i nešto krstačkih vezova. Georgens[3] nazivļe ovu tehniku vezom svih azijskih naroda. Ńegovali su je nekada i Kaldejci, Asirci, Staro- i Novobabilonci, Feničani i Judejci, a i danas je rade Kinezi, Indijanci i Persijanci.

Kako je ta tehnika azijskoga porijekla, slobodno smijemo reći, da su je Slaveni donijeli na svome lijepom samotkanom bijelom ruhu još u davno doba iz azijske pradomovine, pa su je — jedini od evropskih naroda — sve do u dan današńi očuvali u svojoj domaćoj industriji kao nakit odijela i rubenine.

Sve one lijepo izrađene *okolice* (bordure) na haļinama starih vaza (grčkih i rimskih) rađene su ovom tehnikom, kojom i danas Slavonka, Hrvatica, Bosanka i Dalmatinka kiti bijele skute i košuļe. Mrtvačka

---

[1] Vidi sliku u mojoj ńizi „Hrvatski narodni vezovi", izdańe Ļudevita Szeklera (1906.). Popularno djelo za narod.

[2] Dr. Josip vitez pl. Karabacek, dvorski savjetnik u Beču, direktor dvorske biblioteke i profesor sveučilišta za povijest orijenta. Osim toga je i predsjednik istočńačkoga zavoda (Universitätsinstitut).

[3] Georgens: Plattstickerei, sv. 8., str. 1.

košuļa Laertova, na kojoj je Penelopa tako dugo radila, bila je rađena ovom sporom tehnikom, a sve one kićene toge i hlene, što su ih homerski junaci primali iz ruku lijepe Helene, rađeni su utkivańem. Ipak se taj umjetnički vez nije uzdržao ni u koga evropskoga naroda kao baština Grka, nego jedino u Slavena, no ovi su ga bez sumńe znali i prije svoga dolaska u Evropu, dakle ne istom poradi utjecaja klasičke kulture.

U Francuza se radi ova tehnika tek u XVI. stoļeću pod nazivļem „tapisserie saracennois"[1], pa je kasnije ovdje opet zapuštena. U Nijemaca radi se tek u najnovije doba. i to po ornamentima iz slavenskih krajeva, a pod nazivļem „Freihandstickerei in Plattstich" ili „Webestickerei" (iz doba izdańa Layevih ornamenata naročito).[2]

I pošavni vezovi rade se većinom *jednolišce*, što im podaje osobitu cijenu. Tehnika iziskuje veću vještinu nego krstačka.

Pošavni vezovi rade se ili na samo ili u različnim kombinacijama, uz krstuļce, pisanac, rasplit i t. d.; no mogu se raditi samo na tkivu, u kojega se nitke mogu lijepo brojiti. Sve vrste naših narodnih platna i bezova dobre su za taj vez, a od modernih tkiva: congrès, linon i druga.

Zašto se je ova krasna vezilačka tehnika kroz vijekove očuvala baš samo u Slavena, a ne i u drugih evropskih naroda? Na to nije baš mučno odgovoriti. Očuvala se je s narodnom nošńom, koje je glavni dio: tu je ručna izrada j e d i n i n a k i t. Slavenka se do nedavna nije kitila svilom i kadifom, nego samo radom svojih ruku, a kamo sreće, da to čini i danas! U Slavena se iz pređašńih stoļeća seļanka nije povodila za evropskom modom, pače i porodice boļara nijesu to vazda činile. German je kao i drugi sredńe- i sjeverno-evropski narodi isprvice svoju nošńu priļubio životu u šumi i u lovu. Kasnije u doba viteštva došla je nova moda, u XIV. stoļeću opet nova (vlada neukusa), s reformacijom dunu opet novi duh u nošńu, a tako i u XVI. stoļeću, dok u doba tridesetogodišńega rata ne dobi fantastički karakter, iz koga se kasnije odvi barok, rokoko i napokon „empire". U Evropi su tako jednom Nijemci, drugi put Španija i Francuska diktirale modu, pa je bilo dobro, da je bilo i naroda, koji su živjeli samostalan život u svojoj nošńi, a s ńome i u

---

[1] Značajno je i ovo, da se u Francuza naziva „tapisserie" i vezivo a i tkivo. Taman po karakteru ove tehnike, koja se može raditi ili vezući (iglom) ili tkajući (na stanu).

[2] Vidi moju radńu u „Zborniku" X, 2.: „O razvitku naše narodne tekstilne ornamentike".

svojoj domaćoj ručnoj izradi. Slaveni su živjeli takav samostalan život. Oni su i tamo, gdje su primali utjecaje tuđih naroda, ostali svoji. To vrijedi nesamo za pošavne vezove, nego i za sve naše tehnike. To nam pripoznavaju i Nijemci: „Die Croatin besitzt aber doch eigenen Geschmack genug, um das Gesehene und anderswo Erlernte so persönlich zu verwerten, dass das Fremde wie etwas ganz und gar Eigenes wirkt und aussieht“, reče berlinska strukovńakińa Elias u „Frauen-Zeit“ od 26. sept. 1905., br. 1079., str. 13.

I zato na osnovi znanstvenog istraživanja smijemo reći: Slaveni su nesamo iz davnine očuvali mnoge prekrasne tehnike ručnoga rada, nego su i kasnije (u XIV. stoļeću, kada je padom viteštva zavladala u Evropi barbarija neukusa) oplodili i oplemenili Evropu svojim tehnikama i svojim ukusom u vezu i u tkańu, a čine to ponovno i u najnovije doba počevši od godina 1870-tih, pa sve do danas.[1]

I pošavna tehnika radi se u više različnih vrsta i suvrsta. Evo najpoznatije:

Provlaka ili *pirlit.* Ima i više naziva za isti taj vez: provlaknica, podvlakno, podlaktica, podlakca, podvlaknica, podvlačinski vez, povlački vez. U različnim krajevima zovu isti taj vez svakojako. Nije svuda jednolišce; ali ponajviše viđa se ovakav. Nitka se provlači redom osnove i potke kao kod tkańa. U izboru boja za taj vez vlada veliki takt. Obično se veze u jednoj boji ili u dvije, a i u više šara. *(List V. br. 24.)* Kako je brižna razmišļenost u veziļe, kada radi „redove“, „vodice“, „provode“, „nizove“ ovom tehnikom, kako ukusno umije podijeliti figure i plošne ornamente, sve u najpomnijem skladu s veličinom, vrstom i svrhom veza.

I narodna pjesma govori o ovoj vezilačkoj tehnici:

Deder baci šaru pirlitanu,
Da s' latimo po pleći junačke!
(Jukićev zbornik, sv. I., str. 174.)

I Grga Martić govori o pirlitańu:

O ramenu jelek pirlitani
— — — — — — —
Više na ńem zlata i veziva,
Nego mu je i u glavi cijene.
(Osvetnici. III., str. 37.)

---

[1] Georgens (sv. III. str. 12.): „Die Slaven verwenden die Plattstickerei als Schmuck auf der Fläche, besonders an Säumen und Rändern, meist in stylgerechten Formen- und Farbenzusammenstellung, so dass sie noch heute unserem verdorbenen Geschmack gegenüber — als die naturgemässen, dem Material und dem Zwecke angemessen Muster gelten können.“

Utkanica slavonska, vazda je jednolišce. Utkanica se radi samo vodoravno smjerom osnove, a provlaka radi se i smjerom osnove i smjerom potke na jednom zašarku. Utkanica je vazda jednobojna.

Šavak, našiv prebirni. Radi se (u Hrvatskoj) na retkušu debļim šarenim pamukom, a pojedini pošavno izrađeni oblici optočeni su krstuļcima. Nije jednolišce; ali vrlo ukusan vez, iz ńega govori čila samosvijest naše veziļe, koja i s jednostavnim zabocima umije stvarati prerazne smišļenice. Isti vez zovu i „vrbečki našiv". Nijemci zovu tehniku ovoj nalik „maurijskim" vezom. A pojedini pošavno dugim zabocima izrađeni oblici mogu biti i pošavno optočeni, no onda preko dvije žice vezu optoku. Ovaj vez mnogo i na stanu vezu i to nesamo žene, nego i muškarci seļaci (Križ, Kratečko, Začreće i t. d.).

Krpečki našiv, također nije jednolišce. Pojedini pošavom izvezeni likovi optočeni su *pisancem.* Ta se tehnika radi u Hrvatskoj, Bosni, Srbiji i Dalmaciji (stariji vez). Radi se na gustom platnu šarenom ili jednobojnom vunenom pređicom. Drugojačiji je vez, ako se radi vunenom nitkom, a drugojačiji, ako se radi svilom ili pamukom. Naša veziļa dobro uzima u račun ovu razliku. Za trgovački muzej u Zagrebu skupila sam u gorskoj zabiti malu kolekciju čisto originalnih vunenih vezova, od kojih su nekoji prastari, a vezeni rukom seļanke, koja nikada nije ni čula, da ima štampanih *zašaraka* na svijetu.[1] Na vezovima iz antike po austrijskim muzejima zovu ovu tehniku bizantinskom.

Vez na daščice. Vrlo apartna tehnika. Pojedini pošavni zaboci rastavļeni su poprečice pisancem, te sav vez izilazi na oči kao „na daščice složen". Isti posao radi se u južnih Slavena i na stanu, onda vele „na dasku dizato". Ńemački „Brettchenweberei" drugi je posao, ali ga i oni imadu iz antike.[2]

Krbez, grbeš, (objeliki vez), vrlo krasan vez, složen od provlake i rasplita, a meću i druge zabotke kao lancańe, katore, singirac, pisanac i t. d. Radi se samo bijelim po bijelu, pa zapravo pripada grupi *kerańa.* (Vidi opširnije ondje.) Krbez rade na bijeloj vunenoj

---

[1] Uzimam naziv zašarak umjesto loše kovanice uzorak; narod veli šara, zašarak. „Zašarci su dugovječni", vele u okolici Jajca.

[2] Vidi djelo: Margarethe Lehmann-Filhés. (Berlin, Verlag Dietrich Reiner.) U istinu je možda to najstarija tkalačka tehnika (Drehergewebe). Struktura ovoga tkiva stoji u tom, što ovo tkivo sastoji od dva pravokutno udešena sistema žica, a ovima se pridodaje omotavańe žice za vrijeme tkalačkog procesa i to vazda prekidno.

otki, ali i na lanenom tankom ili debļem platnu. U starım našim crkvama u Slavoniji našla sam divnih prastarih tehnika, vezenih tom tehnikom. Nekad se taj vez radio zlatom. Gledajući u prekrasne kompozicije tih vezova čovjek upravo osjeća, kako su nicale iz nutarńega poetičkog doživļaja narodne veziļe.

Pozlatinski vez (nije vezen zlatom, nego samo tako lijep i narodu drag kao zlato, pa otale vaļada naziv). To je šarena jednolišce tehnika, koja pruža žice uzduž i poprijeko osnove, a razmiče svaki zabodak samo za jednu žicu desno ili lijevo. (U „Zborniku" od g. 1902. opisao je te vezove opširno župnik Lovretić, koji ih i brižno u narodu ńeguje.) I ovaj je vez ukusna kombinacija od više različnih tehnika: provlaka, opačić (tim rade okvire na pojedinim ornamen. oblicima), povijanac, krstaci (tima pune četvorine u jabukama i granama), oplitak, poplitanac, polutak, tišmica, pisanac, legutak. Narod u Otoku, Vrpoļu, Komletincima, Đakovu i okolici umije u ovoj vrsti veza slagati i prekrojavati veoma mnogo različnih ornamenata na pońavce, zastore, otarke, skute, dušeke i druge dekorativne predmete.

Žumberački vez, tehnika pošavna u sitnim oblicima i lozańe, skladno spojeno na jednom vezu. U tim radovima imade koloristika veliku ulogu, te su naročito stariji naši svileni vezovi te ruke prava remek-djela probrana ukusa. Divne su poculice i peče, vezene tim radom u onim našim starim sitim i sjajnim bojama, koje je narod sam proizvodio. Zaslugom g. šefa tvrtke Bergera u Zagrebu očuvalo se dosta radova te vrste. Radovi ove tehnike gusti su i vrlo vještački u izradi, osobito su lijepi na tankom bezu, na poculicama i pečama Hrvatica prеđašńih generacija.

Prutački vez (Langstichstickerei). Radi se posvuda mnogo, ali obično uz druge tehnike. Layeva zbirka imade mnogo ornamenata za ovaj vez. Susmu i prutački vez ukusno sastavļeno vezu za pokrivańe čitavih ploha (plein broderie). U novije doba veze se mnogo i u Nijemaca, sudeći po ńemačkim modnim žurnalima. *(List I. br. 5.)*

Odbrojci, jednostavna slavonska tehnika, radi se samo na *bezu santraču* (ima ga u novije doba i u dućanima kao tvornički proizvod) crvenim pamukom uz zabodak zvjezdanac i obamet. Jednolišce vez.

Pismo, naprava, ovo je na izboj (relijefno) debelim mafezom rađeni vez (Glina i okolica), koji se i na stanu može raditi, a zovu ga daļe (oko Siska, Križa) i *pošavno* naopačno, pošavno prebirano.

Jodra, kockara. U kocke vezena tehnika, a pojedine kocke (pošavne) optočene su krstuļcima, negdje još i pisancem. Po muzejima

i po ńemačkim časopisima poznat je ovaj vez pod imenom „russischer Stich". Pripoznavaju dakle slavensko porijeklo.

Puńenice, *izmeti*, *zaveze*. Vrsta dalmatinskih pošavnih svilenih vezova. Rade se u Konavļu u osobito zanimļivim zašarcima, vrlo ńežna pogleda. U toj vrsti veza ima ukraj pošavnih zabodaka i polukrstuļaca. Rade ih osobito u tri boje: crveno, modro, zeleno ili (mjesto zelene) crno. Nije jednolišce, a veze se „u sitno" na ogrove i rukave. Zasebno lijepe igre linijâ na tome vezu, izrađenu decentnim efektima boja, pokazuju nam, kolika je vještina i dar u naše veziļe. Svi su ovi vezovi dekorativni individualiteti vanredne miline. Neki se odlikuju i ornamentalnim kompozicijama u velikom stilu. Dojam im je i tada pun nutarńega nekog dostojanstva, pun prave veličine; no nikada nije namjerice tražen i bizaran, niti na silu hoće da imponira. Naša veziļa dobro naslućuje, da nigdje samovoļa, nesklad u stilu i neukus toliko oku ne smeta kao u vezovima s većega površja. Ona kao da instinktivno pogađa, da ovakove vezove samo i jedino može da opravdava znatna strogost oblika i velika vještina u sastavu detaļa, bili to različni zaboci ili različne šare.

Bajberek, bosanska pošavna tehnika, gdje se zaboci pravilnim redom mijeńaju, na posve zaseban način. Veze se šareno, osobito oko Bańaluke, Sarajeva i po Hercegovini.

Pijavice (pijaviti). Istu tehniku nazivļu i *kovčanice* (u okolici Kļuča). Radi se ili samo bijelim pamukom po bijelu ili šareno. Složena je od dva po dva jednako duga prutačka zabotka položena naizmjence preko četiri nitke tkiva. Nije jednolišce. (U Posavini se mnogo radi.)

Povlaka (Flachstich). *(List I. br. 6.)* Vaļa je dobro razlikovati od provlake. Povlakom se nitke vunice ili svile samo meću uporedo ozgo po tkivu, bez obzira da vez izađe jednolišce, niti se nitke provlače kroz tkivo po čitavoj liniji ujedared. Povlakom se pune već navezene konture većih ornamentalnih oblika, a radi se i „po pismu" (Vordruckarbeit). Za povlaku znade naš narod mnogo tehničkih naziva kao: spletski vez, pletenica, letnanački vez, popletica, susma, perjašica, poramnica, popletuša „sklapana", iverice svilene, povlaka i buše (u Lici). Radi se i bijelim po bijelu, a i šareno. Taj je vez veoma raširen. I uz ńega vezu *kovčanice* (Pleinstich). *(List II. br. 7.)*

Uporednim polagańem nitke izrađuju se i drugi vezovi, na pr. redak, *pezent* (u Bosni) ili pokosice. Pezentom su vezene starinske burunğukkošuļe (zlatom) u naših plemićkih porodica, i to u dva niza od više

pâsa sve do doļe. Pezent sastoji od niza jednako dugih zabodaka pravcem tkańa; ali se svaki zabodak diže za jednu nitku nad predašńim i tako stvara oširoke prutice, koje leže nakosce. U Hrvatskoj ovaj vez zovu *redak nakosice*, Ličanke mu vele *pokosice*, a Nijemci ga zovu bizantinskim vezom. Bizant = pezent je li to dokaz za postańe ovoga veza? (Damaststich, Schrägstich). „Redak“ ispuńuje oveće plohe i na „vezu po pismu“, te ga osobito vještački vezu jednolišce. U Herceg-Bosni.

Nalik *pezentu*, ali nitke teku u jednoj crti, ima i vez *zaigļe, gajtanac, prutak.* Ńime se rade samo međaši između više vezenih vodica, okolica i provoda. U Srba vele ovome vezu, ako je na suknu, „zauglica“, ako na platnu, „pruci“ (tako vele i u Konavļu).

Čukice (Art Tupfenmuster in Webestich). Ńime pospu čitave čaršave, peškire i t. d., ili ga rade samo kao granicu uokolo drugih pošavnih vezova. To su sami četverokuti (stojećke) složeni od brojenih zabodaka.

U rodu s čukicama bit će da je i „kalbur“ na starinskim košuļama gazdinica iz Bosne.

Kalbur je vezen po tankom burunǵuku uz mušebak. Ornamenti tako složeni iznose kose četvorine rađene pošavno na lozi od verevije i uvitka. Bijeli je to vez po bijelu; ali više se ne radi. Tehnika je izumrla, — za zagrebački muzej u trgovačko-obrtnoj komori sabrala sam nekoliko tih starih vezova iz okolice Glamoča. Kalbur je vazda jednolišce, a radio se i zlatom u staro doba. Sjeća mnogo na „krbez“.

Legutački vez. To je pošavna tehnika iz Đakovštine; radi se i na tkalačkom stanu. Legutak je i pisanac, koji se *lekavo* veze, t. j. koso sad na jednu, sad na drugu stranu.

Promatrajući sve ove vezove brojem, moramo se zaista čuditi, kako je mogla naša neškolovana narodna veziļa tako vješto razbrajati svoje vezove bez ikakih matematičkih predvježbi! I ovakav pošavni vez nije šala udariti upravo u sredinu rukava, pońavca, peškira, čevrme, peče i t. d. Ne umije to obično ni gospođica, koja je svršila čitavu v i š u školu djevojačku! Bistroumna Slavenka znala je sebi pomoći i bez visoke matematike. Kao što kod snovańa na brdu razbraja pojedine nitke sve po deset, tako i kad uzme vesti, razbroji najprije čitavo tkivo na *čisanice,* sve na deset po deset. Ona ne broji nikada na pojedine nitke, nego joj je brojevna jedinica *čisanica*, a to su „tri na iglu“ (na pr. kod pozlatinskog veza), naime igla podvučena pod tri nitke. Kod drugih tehnika razbraja opet drugojačije, na pr. po dvadeset „žica“ (kod utkanice), po pet kod prutačkoga veza i t. d.

Velika točnost[1] i savjesna simetrija to su osobite odlike pošavnih vezova, pa onda fini sklad u bojama. Pravo će ona odabrati glavnu boju za vez, pa onda prema ńoj *začińa* (würzen) vez drugim šarama, kao da su joj iz bogzna kakve učene teorije poznati svi zakoni probrane koloristike! Naš narod uživa u skladu boja, što se obilno vidi iz narodnih pjesama:

Smrt je došla, vaļa umirati,
Pa će toke k r v c a pozlatiti
Od mojega vrata b i j e l o g a.
(Hörmann, N. pj. sv. II., str. 51.)

Ili:

Bijelo grlo — crveni merǵani,
Prionuo merǵan oko vrata
Kano krvca po novome snijegu.
(Jukić, sv. I., str. 151.)

Ili iz fra Grge Martića:

Starac sjedi u m r k u odijelu
Kô da mu je kuća izgorjela,
A c r ļ e n i m se opasô pâsom,
Kud mu brada strunila se b i j e l a,
Pa to c r n o z a č i n i l a ruho!
(Osvetnici, str. 105.)

Čitmareńe (kerańe i rasplitani vez, — Spitzenarbeiten).

Rasplitani vezovi izvode se tako, da se neke nitke tkańa poizvlače ili samo iglom stezuju, spliću i raspliću, novim nitkama prepliću i vještački opliću. Amo pripadaju i oni vezovi, koji se rade samim rasplitańem i oplitańem nitki (bez osnove od tkiva), naime kerańem. To su ujedno najsavršeniji radovi u ženskoj ruci, a izrada im traži veliku vještinu, ustrajnu vježbu i anđeosku strpļivost. Mnogi starohrvatski i srpski radovi te ruke prave su umjetnine.

Pregleda radi podijelit ću ih a) u *rasplite*, b) *kere* i c) u *čitme* („koronki" u Poļaka, „krajki" u Čeha).

I ova tehnika pripada najstarijima, kako već napomenuh i kako je u novije doba profesor Karabacek i prije ńega Georgens kazao.[2] Razvila se iz vezova po lanenom platnu, pa se zato kod Slavena najduļe održala, jer su ovi najduļe nosili odijelo iz lanenog platna, a nose ga dobrim dijelom i danas. Porad ļepote i umjetničke vrijednosti svojataju svi evropski narodi ovu vrstu veza, daju mu svoja

[1] Slavenka (Hrvatica i Srpkińa svuda) svaki vez radi *„od sebe"*, dok školovane veziļe vezu „k sebi". Mjesto da se u školama našim držimo ńemačkih metoda, često nesložnih sa duhom naše *rase,* učimo radije ovdje od naroda *svoga,* jer svaki vez izilazi ļepši, ako se veze „od sebe". U zagrebačkoj učiteļičkoj školi uče po ovoj narodnoj metodi. Čast im!

[2] Georgens (sv. IX., str. 2.): „Die älteste Leinenstickerei, welche uns erhalten, stammt aus einem altägyptischen Grabe, die kleine Decke ist in ihrer Eintheilung und Anordnung für alle Zeiten mustergiltig." Sliku toga prostirka donosi Georgensova zbirka u istoj svesci.

imena i ponose se ńime. Francuzi vele: *point tiré* i *point coupé*, i *à jour*, Talijani: *punto tirato*, a Nijemci: *Durchbrucharbeiten, Druchbruchspitzen.*[1]

Raspliti su izvor svega čitmareńa.

Poznati su perzijski radovi te ruke, koji postańem sežu u davnu davninu; ali poznato je i to, da je od evropskih naroda jedino u južnih Slavena (naročito u Dalmaciji) već u 12. stoļeću cvala izrada ovih radova. Iz Dalmacije raširili su se ti radovi po svoj Evropi, pa ih danas posvuda rade i posvuda ih oplemeńuju na stotinu načina. Slaveni su radili rasplite i na stanu, a rade ih i danas (u Bosni, Hrvatskoj): *probijeno tkańe*, nadupļano tkańe. Čudo ļepote!

S punim pravom smijemo reći, da je pravi izvor čitmarskoj umjetnosti na evropskom tlu, naime u Slavena. To nam potvrđuje pomno istraživańe originalnih vezova u svim evropskim muzejima, a to nam pripoznavaju i oni ńemački stručńaci,[2] koji se u svome sudu drže istine, jer su taj predmet pomno ispitivali. Dosele se Italija držala kolijevkom ovih vezilačkih umjetnina, no to bijaše posve krivo mnijeńe, a osnovano samo zar na tome, što je Talijan Cesare Vecellio izdao prvu zbirku vezova te ruke u Mļecima god. 1592. pod natpisom: „Corona". Ali tko lista te ornamente, lako prepoznaje u ńima starohrvatske rasplite, kere i slavenske čitme, iste kakove se i danas rade u tihoj i od svega svijeta udaļenoj zabiti u Bosni, u Dalmaciji, na otoku Pagu, u Slovaka i drugdje, pa i sam naziv te zbirke „Corona" ne odgovara u talijanskom jeziku sadržaju (corona = kruna), nego je uzet iz slavenskoga. Taj rad naime Poļaci i danas zovu „korone", „koronki", a u Bosni Hrvati „kere", „kerańe" (inverzija od korona?). Talijani vele „merletti".

---

[1] Vidi o tom moju kńigu: „Hrvatska čitma", Požega 1905—1906.

[2] Bečka poznavačica ovih tehnika, slikarica i kńiževnica Natalie Bruck-Auffenberg piše u „Wiener Mode" (broj 17.—1905.) o dalmatinskim rasplitima i kerama ovako: „Nur unter den dortigen Verhältnissen von Weltabgeschlossenheit und strengem Kastengeist der Bewohner konnte es sich ereignen, dass eine ehemals reiche und weltberühmte Spitzenindustrie, wahrscheinlich der Ursprung aller Spitzenkunst, einerseits bis auf die letzte Erinnerung aus dem Bewusstsein des ganzen Volkes entschwinden konnte, während anderseits auf einer verborgenen, dem Verkehr entrückten Insel des Landes, auf Pago (Pag), eine Volkskunst weiterļebt und blüht, jedermann unbekannt, die in einer der edelsten Techniken der Nadelspitze, der herrlichen, die Jahrhunderte unverwüstlich überdauernden Reticella (rasplit i izriz) Prachtwerke schuf und bis heute schaft — nur für eigenen Kostümbedarf."

Raspliti se obično rade bijelim po bijelu; ali ih ima i šarenih, svilenih, pa i zlatnih. Mogu se podijeliti u više glavnih vrsta, od kojih se opet svaka radi u velikom broju različnih zašaraka. Najjednostavniji su raspliti (Ausziehspitzen, Punto tirato, Points tirés) ovi:

Kesma, kesmalija, česma, glasak. Radi se često samo uz porub, ali od ńe slažu i zašarke. (Ajour-Saum).

Jošinak (Zaunformdurchbruch). Radi se također niz porub ili kao popuna u vezu na izriz. I za taj vez treba „glava izbirkana", kako veli fra Grga Martić. I „katore" rade jošinkom.

Grešpa (Zephir), rasplit navezen stezańem nitki po tankom tkivu, a da se nikoja ne izvlači. Istu tehniku zovu u Hrvatskoj „duplańe". Suvrsta ovih, a rađena pravcem i krivcem, tehnika zove se *mušebak* i *rešma* (uz kadaif, biserǵik i murver) u Bosni. Radi se obično šareno, često svilom i zlatom u prekrasnim ornamentima (vidi krstačke vezove „*verevija*"). Neki od ovih vezova tako su vještački ispleteni, da se to ne da perom opisati. Narod sam, želeći izraziti mučnu izradu, zove ih: „u devet igala"-vez, „pasjom iglom"-vez, dangubica i t. d. Mušebak se veze samo na narodnom bezu ćenaru, biļaniku, derekliji ili svilenici.

Šupļika slavonska, veze se i opliće po izvučenim nitkama. Ako se opliću četverokutići, zove se taj vez „omotana šupļika" *(List II. br. 8.)*, ili povojice na šlar, povojice po opatički, šareni tvez. Radi se bijelo ili šareno. Nijemci taj rad nazivļu „Hardanger Arbeit". Vidjela sam i po čitave marame izrađene „omotanom šupļikom", povrh koje onda (kao po tilu) prošivaju, zamiću i vrpaju ornament. Prekrasan, vještački posao! Rade ga i Malorusi, Slovaci i Česi.

Sitni rasplit rade u Lici i zovu *gažva, gazić, tvez, kubruz, gaz, gńide,* a u Bosni *uvitak.* Radi se samo bijelim po bijelu tanku lanenu platnu, na gaće i košuļe muškaraca.

Sjeckavac, izriz u Hrvata, a *cjepanac, isjeckanac,* prosjeckani vez u Srba. Također krasna tehnika, gdje se dijelovi tkiva nožicama sijeku i izrezuju, te su šupļine veće, a vez više čitmav (durchbrochen). Francuzi taj vez zovu *Broderie-Richelieu* (Point coupé). *(List II. br. 9.)* Isti vez našla sam u moravskih Hrvata na jednom oltarniku. U Bosni taj vez i danas rade, pače i isti ornament kao onaj moravski našla sam ovdje.

Ļesičańe (oko Broda u Slavoniji). Tu se izvlače nitke platna po duļini tako, da po četiri nitke vazda ostanu. To se izvlačeńe nastavļa po potrebi, t. j. kako se želi, da bude velik vez. Preostale nitke prepliću se tako, da dobijemo male pačetvorinice. U tome se

prostoru izrađuje sitan zašarak, obično cvijet u krstacima. No po duļini se pripliće. Ļesice su vrlo lijepe. Ńima je nalik tehnika:

Zvjezdasto, *zvjezdanac*, jednostavna vrsta rasplita. Po dvije nitke izvlače se u pravilnim četverokutnim razmacima uzduž i poprijeko, ali se ne prepliću, nego se u četverokute, koji su tako postali, naveze zvijezda, koja mora biti jednolišce i mora da zahvaća u ono izvlačeńe te ga pridržaje.

Svi raspliti moraju biti jednolišce, što im povećaje umjetničku vrijednost. Mučno ih je raditi:

Petļu pletuć i razaplićući
Rasplićańe ne bi palo teško,
Da o dvoje bijaše pletivo,
No o troje zapleteno bilo.
(Grga Martić, Pjesn. djela str. 725.)

Narodna naša veziļa pokazuje u svojim rasplitima veliku krepost htijeńa, te time utjeruje u laž priču o tromosti i mlitavosti slavenskoj. Tko je kroz vijekove radio ovakove vezove, taj je obikao da zavoli ļepotu naprezańa i radost nad savladanom teškoćom! Samo neprestana utakmica među veziļama mogla je iznijeti toliko dragocjenih tehnika! Sebe samu nadmašiti, danas postiditi svoj jučerašńi najviši uspjeh, to je gonilo veziļu na napredak u vezu, a to je ujedno vrlo plodna formula za napredak individua uopće. Druge nadmašiti, danas onu pobijediti, koja nas je jučer pretekla: životvorne li formule za društveni napredak! Neprekidno vježbańe u vezu odaje snagu voļe, neprestano usavršivańe i umnožavańe vezilačkih vrsta odaje živahnost duha. A nijesu dvije razlučene snage voļe u našim grudima za radńu ruke i za radńu duha, već je to jedna jedincata voļa, koja kada se vaļano goji, određuje čovjeku vrijednost ńegovu u prvom redu. I tako nam krasne naše narodne tehnike mogu da dadu najboļe ogledalo narodnoga karaktera, narodne ćudi. Ona čelik-voļa, što se u školi vezova divno čeliči, ta se odonud rasprostire i u duševno carstvo širega opsega.

I u najtežim danima i iza krvavih ratova, glada i pomora naša veziļa nije zapustila svoje radove. Sada razumijemo, odakle u našega svijeta onaj optimizam, ona dobroćudnost. Ne mislim onaj benasti optimizam, koji napram zbiļe tvrdoglavo postavļa tvrdńu, da je sve dobro, pa i onda, kada nije tako, nego onaj praktički, oplemeńeni, snažni optimizam, koji život vazda stavļa u službu dobrote i sreće, jer on svakim naprezańem snage neminovno i kao za nagradu dostiže tome podobni istovetni uspjeh. Eno i Bruck-Auffenbergova kaže (u već citiranom djelu): „Der Gedanke ist von einer lächerlichen Tragik: Weiber, die aus Mangel an Nahrungsprodukten und Brot-

erwerb auf ihrer unfruchtbaren Insel zugrunde gehen müssten, wenn nicht alle arbeitsfähigen Männer draussen in Amerika Geld verdienen würden, tragen unterhalb ihrer überaus unscheinbaren schwarzen Kleider grobe Wäsche mit Spitzenbesätzen, die eine Königin auf ihrem Festkleide zu tragen alle Ursache hätte"...

I ma da su raspliti tako umjetna izrada, nosi ih Slavenka svuda. U Slavoniji ńome kite skute u više redova odozgo do doļe, u Hrvatskoj oko Zagreba ima ga uokolo rubače, u županiji modruško-riječkoj na gaćama i košuļi muškaraca, u Lici oko taclija ili kolijerića (Aermelstulpen) i na ńedrima, u Bosni nose ga na košuļi u dva široka reda od prsiju do doļe, meću ga na bošče, čevrme, peškire, čaršave i t. d. U Srba i na postirke na odijelo, u Slovaka na holubinke, u Čeha na marame, čepce i košuļe, u Malorusa na odijelu. Bečka izložba veza god. 1905. bijaše pravo slavļe slavenskoga čitmareńa, pa su to onda i Nijemci pripoznali. Tako „Zeit" od 24. maja 1905. veli: „Die wunderbaren Zusammenhänge altslawischer Spitzenkunst und volkstümlicher Ursprünglichkeit sind auf der ganzen derzeitigen Hausindustrie- und Spitzenausstellung des Museums in einer Weise zu studieren, die alle bisherigen gelehrten kunstgeschichtlichen Meinungen über den Ursprung der Spitzenarbeiten aus Venedig und Italien über den Haufen wirft."

Slovačke rasplite (čepce) izdaje u Pragu „česka grafická společnost Unia" (od god. 1901.) u bojama. Slike su reprodukcije umjetničkih radova slikara Upřke, a tekst u češkom jeziku piše Er. Kretz. Zanimļivo je ovo ńegovo mnijeńe: „Narodni su vezovi dragocjen biser našega narodopisnog imutka. Ne odaļujem se zaista daleko od istine, ako ustvrdim, da je izvor slovačkoj ornamentici tamo negdje u davnoj davnini, kada je s kršćanstvom ušlo svijetlo znańa i umijeća u slavenske zemļe, naime u doba dolaska prvih slavenskih apostola, solunske braće Ćirila i Metodija u slovačku zemļu. Znamo, da je Metodije bio slikar svetih slika. A on je tu svoju umjetnost upotrijebio za šireńe vjere." (Str. 2., sešit I. „Slovácké čepce".)

I Nijemci odavna marļivo sabiru slavenske čitme. Osobito je lijepo djelo: „Die böhmische Kunst" sa dvadeset i četiri ploče slovačkih vezova („Musterbilder" von Andreas Rischl). Osim toga puni su ńemački bazari i žurnali naših vezova, dakako obično izneseni pod tuđim nazivļem.

Kere. Kerańe je rasplit, koji se ne radi na tkivu samom, nego slobodno samo svilom ili koncem samim po rubu tkiva (Randspitzen), među dvije ivice tkiva (Entre-deux), ili u sredini ovećih

ornametalnih oblika veza, koji su obrubļeni obametom, vitańem, niskim vezom ili debelim vezom (Gitterspitzen). Prema tome imamo:

Kerice obične (points à l'aiguille, Nadelspitzen) ili *zubrice, žuberci, zubrańe*, kojima se kite rubovi košuļa, čevrma, jagluka. Rade se koncem, svilom i zlatom i traže vještu ruku. U novije su doba kupovne čitme potisnule taj lijepi rad u kraj, pa možemo često naći na seļanci vez dragocjen i vrijedan zlata, a obrubļen čitmom kupovnom za 5—10 filira. I kerice rade se posvuda, gdje naš narod živi, ali pod različnim imenima: „žuberci" u Dalmaciji, „kerańe" u Herceg-Bosni, „zubrańe" u Hrvatskoj, („zubři" vele i u Slovaka).

Priplit, pripļet, prijeplet, preplićańe. U Slavoniji, Dalmaciji i Bosni. To je rasplitani vez između dvije ivice ili dva ruba na ńedra ili na skute muške ili ženske košuļe. (U Babinoj Gredi vele priplitu *sastav*. U Srba vele „proplit".) Veoma vještačka izradba.

Bisernica i *dalmatinska kera* gibirana. *(List II. br. 10.)* Ovo je najumjetnija vrsta kerańa, prastara, vrlo fina, bogata u ornamentaciji i prekrasna. Radi se na razapetim nitkama u većim ili mańim četverokutima ili okruglim oblicima, od kojih su onda složene i po 20—30 cm široke čitme (point de Raguse). — Ili je sastavļena iz veza na izriz i bisernice kere oširoka čitma vanredne krasote (Reticella). *(List II. br. 11.)* Za jednu takovu čitmu iz crkve sv. Eustahije u Dobroti kod Kotora htjeli su Bečani g. 1904. dati 3000 forinti.

Ornamenti za ove čitme nose i danas zašarke, kakove vidimo na kamenim rozetama dalmatinskih prastarih crkava, naročito i na Dioklecijanovoj palači u Spljetu, ili na zlatnom nakitu starih portreta iz 13. i 14. stoļeća.

Prastara umjetnost kerańa bijaše u Dalmaciji u cvatu već u 12. stoļeću, a od onda sve do u dan današńi odnosili su je i odnose je Talijani i Francuzi pod nazivļem *à la grecque* ili *point de Venise*, Reticella, te je pod skupu cijenu prodaju. U Francusku je donesena ova kera za vladańa Louisa XII., a za Louisa XIII., XIV. i XV. bijaše tamo veoma u modi, nosila su je oba spola na toaleti, kako se to jasno iz starih protreta vidi. Narozane ogrlice i kolijerići oko ruku od naše su starohrvatske čitme. Louis XIV. zabranio je uvoz dalmatinske čitme, jer je htio, da se u Francuskoj proizvodńa ove čitme razvije u vrlo unosnu granu industrije. Colbert, duhoviti ministar financija za Louisa XIV., uredio je ondašńe vrlo deranžirane financije francuske time, što je *kerańe* uzeo ńegovati pod službenim nadzorom. Osnovao je državni zavod za kerańe. Po uzoru starohrvatskih kera proizvodile su se u ovome zavodu „points de

France", „points tirés", „points à l'aiguille", te su se odavle širile po svem svijetu. Privatnih radionica nije smjelo biti, i tako je silan novac s tim kerama došao u državnu kasu. To je historička čińenica, koja se ne da oboriti. Francuzi su kerańe sve više usavršivali, pa su francuske čitme u 16. stoļeću bile na svjetskom glasu pod različnim imenima kao: bruseļske čitme, brabantske, Valencienne, d'Alençon, Malinés, Belgiques i t. d. — Istim putem došle su starohrvatske čitme i u Italiju, i u Veneciju, a pod nazivļem: „ponto turco", „ponto veneziano", „reticella" odlazile su i odavle na pazarište Evrope.

Zašto su zašutili starohrvatsko ime i hrvatski izvor? Ne ću da me obijede sa šovinizma, neka odgovori Ńemica: „In ihrem Interesse lag es, dass niemand von dieser geduldigen und ertragreichen Melchkuh jemals etwas erfuhr .... Nach Pago kamen sie (italienische Händler) bis nun alle zwei Jahre, um alles aufzukaufen; denn sie wussten, dass es dort gab, was n i r g e n d s s o n s t zu finden war: einen fortwährenden Nachwuchs von Spitzen, die sie zu Spottpreisen erstehen und im Ausland als „Venetianer" oder „griechische Spitzen" teuer an den Mann bringen können." (Bruck-Auffenberg, citirano djelo, na str. 17.)

Iz Francuske prešlo je kerańe u Švajcarsku, Nizozemsku, pa i u Ńemačku. Čitme iz saskoga rudogorja rađene su po uzoru slovačkih i dalmatinskih čitmi i došle su odavna na svjetski glas. I t a k o j e s t a r o h r v a t s k a u m j e t n o s t k e r a ń a o p l o d i l a u m j e t n o s t č i t m a r e ń a u č i t a v o j E v r o p i. Danas imade u Francuza i Nijemaca na hiļade čitmarica, koje od toga posla žive, dok naši bijedni Hrvati i Slovaci — stradaju i gladuju.

U djelu dra. K. Helbinga (god. 1876.) „Spitzen-Album" imade 36 zašaraka za čitme na 20 listova. Veća polovica od tih radova s t a r o h r v a t s k i s u v e z o v i, no ovdje nose svi od reda tuđa imena, kao: reticella, italienisch, 16. Jahrh., — Point coupé, italienisch (!), 16. Jahrh., — genähte Spitze, ital. 17. Jh., — Venetianische Reliefspitze, 16. Jh., — Roselinaspitze, ital. 16. Jh., — Point de Sedan, 18. Jh., — Point d'Argentan, 18. Jh., — Brüssler Spitzen, 17. u. 18. Jh., — Brabanter Spitze (Binche), 18. Jh., — Malines, 18. Jh. i t. d. Nije li to očito i namjerno iskrivļivańe historije *umjetnosti? A ipak dosele kod nas nitko za to nije pitao.*

Kera u katorima. Ovo je napolak vez po pismu, a napolak tek vez brojem; ali pripada amo, kada je govor o kerama. Ornament (obično obilan) na maramu, oltarnik, rubac, košuļu potpiše veziļa.

pa onda glavne konture (kao listove, listiće, petļe i loze) naveze niskim bijelim vezom ili debelim bijelim vezom, obametom ili vitańem. Tada u sredini ruža, jabuka, listova, srceta izreže tkivo i u tome izrizu naveze keru, nazvanu u Slavoniji „tabor“ i „kator“ (Gitterarbeit). Što više različnih kera, to ļepši cjelokupni dojam veza. Krasni vezovi te ruke rade se osobito u Slavoniji i u Moravskoj (u moravskih Hrvata i u Slovaka), pa u Dalmaciji (vidi naš trg. muzej u Zagrebu). I za čudo u Slavoniji gotovo posve su isti ornamenti kao gore na sjeveru, ali: „jedes Stück anders, immer nach freier Erfindung zusammengestellt und auswendig gearbeitet, aber mit unerschütterlicher Stilsicherheit“, čudi se „Wiener Mode“, br. 17. 1905. Često je ova kera rađena na gustom platnu (batistu); a često (u okolici Zagreba i Siska) vezli su istu keru i na domaćoj redini (rukavi se vide sa golemim ornamentom). U Slavoniji mjesto niskoga ili debelog veza vezu konture vitańem, t. j. dvostruko položenim verugama (Tamburierarbeit), ili obametom, a na gustu platnu; dok istu tehniku u Dalmaciji rade na tilu, velu ili gazu, a u divnim zašarcima.

Najobičniji *katori* i *tabori* jesu ovi: pauk, paukova mreža, gibirani kator, poplitani, kočice, jošinak, mali pauk, mala vezalica, o dvoje poplitani, križani, raspleteni pauk (Pleinfigur), vrpani (Webestich), na zube vrpani (Stopfstich), slijepi, lisnati (Blättchen in Stoppstich), mrežani (Tüllgitter), gusti, koturić (Rädchen), kitica (Büschel-Languette), splićańe (Pleinfigur in Languettenstich), krstovi (Plein), koluti (Point de reprise), nizani (Plein in Zackenstopfstich), omotanci (Plein in Wickelllangstich), kesmani, rešmalija, omotana šupļika, sitna o jedno, sitna o dvoje, kļuvak (Point d'Espagne), puńice, puńice i jošinak (Picots), nizovi oplitanci (Point de Sorrento), zurafa kera, zubak (Point d'Alençon), mreška (plein en point de filet), rapice (Point de Bruxelles), točak, til (point de tulle), skriške (point de Cordoue), ovojica (Languettenstich), ovojica ukitice (Languetten u. Muschenstich), gibir s nonicama (Point de guipure mit Picots), talasići (point brabancon), virovi (point de Venise), jabuke (point de Valenciennes), obamet (point à l'Anglaise) s puńicama, tenta, tela sitna, nona mala (einfache Picots), oroščići, kopre, mišji zubići, heļdove trice, merlići, kašćelići i t. d.

Istom u najnovije doba brinu se visoke gospođe sa bečkoga dvora, da se ta divna starohrvatska kućna industrija opet podigne i narodu u Dalmaciji donese privrede.

Čitme (Kunstspitzen. dentelles). Ima ih više vrsta. Neke se rade

iglom, a neke se ne rade iglom, nego samo prstima ili batićima vezivajući, rasplićući i preplićući nitke konca, svile ili zlata. U glavnom možemo ih razdijeliti u dvije grupe: 1. u čitme, koje se vezu iglom po velu ili mreži (auf Spitzengrund), i 2. u čitme, koje se rade slobodno, samo iz nitke, a bez osnova od tkańa — i bez igle.

1. Vezena čitma radi se po mreži prije opletenoj ili šivanoj (Netzgrund, fond réseau). Mrežu pletu na vaļak ili je šivaju na iglu. Zabodak za ispunicu mreže je nalik na rasplit i proplit, a i zašarci su jednoga stila, samo s novim efektima. Ili se ta čitma radi po tilu gotovu kupļenu. I tu mrežu (Tüllgrund), nalik na danas kupļeni til, radila je prije Slavenka samo iglom po đerđefu, rasplićući tanani bez, pa bi onda po toj mreži tek izvodila zašarak čitme. Slovački i češki „čepci“ u muzejima u Pragu, Brnu i Beču očuvali su nam divnih radova te vrste. Po tim radovima se ujedno jasno vidi, kako se je iz običnog *rasplita* malo po malo razvila velika i bogata čitmarska umjetnost, kakovu danas poznajemo.

Sve naše crkve pune su starinskih spomenika divne mreške (Netzspitze) čitme (oltarnici, prostirke),[1] pa bi te spomenike vaļalo iskupiti i očuvati od propasti. Dosele to nije učińeno.

2. *Rojte* (Macramée, Knüpfspitzen), čitma prastara, a u Slavena od pamtivijeka poznata. Nitke se napnu na čvrst oslon i onda prstima vezivaju, zapliću i preplića bud jednostavnije, bud umjetnije. Posao vještački i dosta već zabačen. Ponajviše ga naš svijet još radi na torbe, pregače i na košuļe iz ovčije vune. U isti posao ide i *pleteńe na prsti,* pleteńe teđela (Borten) za nakit odijela. I u tome je naša seļanka bila majstorski vješta.

Pletaši, čitma pletena na kukac (Häkelspitze) ili na igle (Strickspitze). Najveću umjetnost dosegla je u toj vrsti rada Dubrovkińa, ńezina je čitma složena od stotinu mańih oblika u divnu cjelinu (Kunstspitze, — Irish-Guipure). Plete se od pretankog konca u oplećnice, haļetke, rukavice, čadore i t. d., a nazivļu je i point

[1] Nijemci daju našoj mreški prednost pred svim ostalim radovima te vrste, naročito šarenoj mreški u Hrvata i Srba. U 12. svesci svoga djela veli Georgens: „Das farbige Filet, wie es die südslavischen Frauen mit geschickter Hand und gutem Geschmack ausführen“ . . . . (str 8., a slike iste tehnike u V. svesci). I u djelu Emilie Bach (Verlag R. v. Waldheim, Wien, g. 1877.) „Muster stilvoller Handarbeiten“, sv. II., imade starohrvatskih čitmarskih tehnika i drugih jugoslavenskih vezova, no ovdje su označeni tuđim nazivima „punto tirato“ i „Venetianer Spitzen“ (I. dio), pa i zlatokera (u II. dijelu) „point filigrane“.

de Raguse. Na otoku Hvaru pletu istu čitmu iz alojevih vlakanaca, koja su vrlo zasebne, srebrno sjajne ļepote, trajna i pokruta. Narod lijepo zarađuje tim radom, jer stranci, koji dolaze u Dalmaciju, mame se na tu čitmu kao muhe na med. (Irish-Guipure in Aloëfaser.)

Klekice (Bortenspitzen). Vunena čitma iz Podravine (klekańe, Đurđevac). Rade je ponajviše crno i bijelo, modro i bijelo. Vrlo zaseban posao (Art Klöppel).

Kišići (Klöppelarbeit). Prekrasan posao, koji se radi od konca ili svile na jastučiću. Radi se po potpisu (Klöppelbrief). Konci su omotani na batiće i sapeti bumbašnicama (bašlijama), koje se svaki put izvade, kako to traži razvoj čitme. Taj je posao veoma razgrańen i u Češkińe i Slovakińe, gdje hiļade čitmarica zarađuju kruh s tom čitmom. U nas ga je lijepo radila Zagorka, Dalmatinka, Slavonka i Graničarka. Šteta, što u nas taj lijepi posao gine.

Prije stotinu godina radili su se kišići mnogo u Hrvatskoj: u okolici Gline, Varaždina, Lepoglave, Sv. Ivana Žabna i daļe. Umjesto jastučića (Klöppelpolster) uzela je seļanka trešńevu koru i napunila je prohom; zadaću pribadača (bašlija) obavļalo je u ńe *trńe,* a batiće (Klöppel) izrezivao bi seļak i iskitio narodnim rezbarijama. Konac za čitmu bio je domaći lan, fino opreden. Danas naša seļanka nažalost više ne mari za taj posao. U više mahova pokušavalo se, da se ova grana industrije opet podigne, i svaki put je jasno izbijao na dvor sjajni prebaštińeni dar Hrvatice za taj umjetni posao; no nerazboriti vođe narodni opet su napustili pokušaje. I tako će zar i ta izrada izumrijeti?

Jalba, pleteńe čitme na okviru (Flechtspitze). Nitke konca ili pamuka razapete su na okviru i tu se prepliću tako, da ozgor, gdje prsti rade, a i ozdô (sama od sebe) nastaje istodopce lijepa čitma. Dońe nitke pridržaje ravnalo, da se ne raspletu. Taj posao radi se mnogo u Rusa, a nazivļe ńihovo za ornamente te čitme, kao i ornamenti sami pokazuju, da je i to staroslavenski posao, donesen možda još za doba antike u Evropu. Vjerojatno je, da su već stari Egipćani znali za taj posao; no u Evropi se nije ni u koga naroda radio, osim u Slavena. Još do prije pedeset godina radila se i u nas *jalba* u Moslavini i u okolici Marije Bistrice na poculice i na kese, na košuļe i na peškire. Ondje i poculice same zovu „jalba“ (što možda dolazi od slovenskoga „avba“, a ovo od njem. „Haube“). Dandanas poginula je i ta tehnika u Hrvatskoj posve. Prof. Vla-

dimir Suchiewicz u Lavovu složio je zbirku ove čitme za tamošńi muzej.[1]

Sve vrste staroslavenskih čitmi i kera odlikuju se suverenom tehnikom, te je do Boga šteta, da im se ne posvećuje više pažńe kao predmetu narodne privrede i eksporta.

II.

Vezovi po pismu.

Kod vezova po pismu (Vordruckarbeiten) ne treba da se veziļa obzire na teksturu platna kao ni na razbrajańe nitki, nego se oni mogu vesti na svakom tkańu, kakvagod ima, bilo domaćem, bilo kupovnom, pa i na svili, kadifi, brokatu, koži, suknu i t. d.

Ako već školovan čovjek zadivļen stane pa gleda na vezilačke umotvore našega naroda, gdje brojeći nitke vaļa da se obave često i vrlo komplicirane matematičke operacije, kako se ne će još više čuditi ńezinoj crtačkoj vještini kod potpisanih vezova? Kretati potpisom, crtežem, raspolagati linijama i oblicima eto i to umije naša narodna veziļa tako pouzdanom rukom, tako zdravim okom, da je s punim pravom zavrijedila poštovańe obrazovanih ļudi, — ona, koja je do prije stotinu godina još gotovo sasvim pripadala narodu analfabeta, a dobrim dijelom pripada i danas.

Vezovi po pismu i naši lijepi narodni radovi na tikvicama, na uskršńim pisanicama i na narodnom drvorezbarskom i zlatarskom poslu u tijesnoj su svezi.[2] U glavnom opazit ćemo iste ornamente, isti stil u svima tim radovima. To se vidi i iz narodne pjesme:

Još Omere srebrenu siniju,
Na siniju *sorguće*[3] od zlata,
I na ńojzi alem kamen dragi,
Koji sjaji kano mjesečina,
Pri komu se vidi večerati
U po noći kao i u podne.

(Jukićev zbor. sv. II., str. 339—340.)

Tko želi da proučava dekorativnu umjetnost koga naroda, taj mora da prije toga dobro upozna narodno pjevańe i pričańe, ńegovo praznovjerje, ńegovo gatańe, čarańe, vjerovańe, pa i liječeńe.

Ornament izvorno nipošto nije apstraktna crtarija fantazije. Kod

---

[1] Vidi opširnije o tom u mojoj ķńizi: „Hrvatska čitma", Požega 1905—1906.

[2] Vidi moju radńu u „Zborniku" X, 2.: „O razvitku naše narodne tekstilne ornamentike".

[3] *Sorgući* (cvijet), ornament vrlo apartnog oblika, poznata iz vezova brojem.

našega naroda ne bijaše ornament isprvice (pa i kasnije kroz duge vijekove) tek čisti oblik. Veseļe s linijama i s figurama samim o sebi ne zapada ovdje glavna uloga. Ornamenti su u naše narodne veziļe „izraz“, izraz neke misli, nekoga raspoložeńa. Namjera im je, da izjave neki osjećaj. Istom u daļem svom razvoju usavršava se crtež slobodno i nezavisno od prvobitnoga svog značeńa, u kasnijim vezilačkim generacijama gubi se iz pameti osnovna ideja ornamenta, te one često (osobito u najnovije doba) u ńemu vide samo čisti oblik i ništa drugo. Pa i s te čisto formalne strane možemo s interesom promatrati naše potpisane vezove. No ishodištem našega „po pismu“ veza nikada nije bio oblik sam o sebi. Za taj princip daje nam etnologičko promatrańe čitav niz primjera. Navest ću samo jedan, naime mnogo omiļeli naš potpis „prstalija“.

U naše veziļe imade čitav niz potpisa[1], koji nose taj naziv, pa s ńime i ideju, koja mu je izvor i oznaka. Ideju naime o sretnome broju *pet*. Pet prsta, dakle: *prstalija*. Dakako, u vezu se i ne vide ti „prsti“. Često je takav potpis posve primitivan, često samo stoji pet crta na jednoj poprečnoj crti, nekada i samo pet velikih „boba“; no nekada udešena je ta slika i veoma kićeno u obliku cvijeća, listova, ima ih pače tako savršeno lijepih, da će ih površan promatrač uzeti za imitacije grčkih palmeta. No vazda je tu broj *pet*, koji se u vezu ističe (a u malo slučajeva kod naličnih ornamenata i broj sedam s istim značeńem).

Pet prsta[2] je najomiļelije sredstvo protiv „zla oka“. Ako ispružiš pet prsta protiv onoga, u koga je „zlo oko“, odvraćaš od sebe ono zlo, koje bi te otale stiglo. I zato i slici „prstalija“ u vezu pripisuju istu funkciju. I danas će bosanska djevojka dobro pogledati svoje svatovske goste, pa onome, u koga su duboke oči u očnoj šupļini (znak „zlog oka“) ili sraštene obrve, zacijelo će dati kao dar čevrmu prstaliju, a da nikome za to zazora nema. U području čarańa nestaje naime razlika između prividnosti i zbiļe, te slici predmeta pripisuju isto značeńe i istu moć, kao i objektu samom. I na košuļama, kolijevkama, vratnicama često možeš (osobito u dalekoj gorskoj zabiti) vidjeti pet krupnih točaka, „pet prsta“. Svi ornamenti, u kojima ima sadržan broj pet (pet listova, pet boba, pet jabuka), donose sreću i čuvaju od zlopogleda. Zapisi (naime majušne vrećice, koje nose za-

[1] Potpis = Vordruckzeichnung zum Sticken. Kako je naš narodni naziv za taj pojam kratak, a ipak pun sadržaja!

[2] Negdje i „tri prsta“; ovo je u svezi sa kršćanskim sv. Trojstvom, dok je „pet“ starijega mitologičkog postańa.

pise) izvezeni su s pet dugmeta, koja su namještena da gledaju na četiri strane svijeta, a peto je u sredini.[1] Na marame zavezu „prstaliju“, pa ako vukodlak obnoć plaši, bace mu takovu maramu u grob, da se umiri. (U Slavoniji i na dalm. otocima.)

Sveže li se ovo pet dugmeta ili pet kolutića s dvije crte, postaje oblik krsta. S tim je oblikom naša veziļa dobila „duploga ćara“, pa se mnogi takovi vezovi nazivļu „duplašice“. Ima ih dosta na t. zv. liturgičkim vezovima, iz kršćanskoga perioda u razvitku ornamentike. (Vidi moju radńu u „Zborniku“ X, 2.)

Savjesno etnologičko istraživańe moglo bi gotovo svim našim glavnim ornamentalnim oblicima naći ovakav izvor. I kako su odavna i drugi narodi od nas uzimali takove oblike, bilo bi poznavańe tih izvora od općega interesa. Oblicima „baja“, „na pijevac“, „jabuka“ bez sumńe je isti izvor. (Isp. *List V. br. 24.*)

Mnogi oblici za vezove *po pismu* uzeti su i od naših vezova *brojem*, naročito oni s geometričkim likovima. Vezovi brojem bez sumńe su stariji od vezova po pismu, isto tako stariji su bijeli vezovi od šarenih, makar da je naš narod u veoma velikoj davnini već umio bojiti svoje pribore za tkańe i za vez.

Tko s potpunim razumijevańem promatra naše narodne umjetnine iz ženske ruke, taj će doći do potpunoga užitka, koji one pružaju, taj će pred slikama, vezenim iz narodne duše, vazda osjetiti ono ńežno tajinstveno čuvstvo, koje prši od svake prave umjetnine.

Vezove po pismu možemo razdijeliti: *a)* u bijele vezove, *b)* u šarene vezove i *c)* u zlatovez.

Bijeli vezovi.

Bijeli vez služi ponajviše za ukras dońeg ruha, pa je to najraširenija vrsta veza, nesamo među seļacima nego i u inteligenciji, nesamo u našim krajevima, nego po čitavom svijetu. Izrada mu nije mučna, ma da se i u ovoj tehnici razlikuje umjetnički posao od t. z. radova na tucete, „en masse“. Porad raširena tih vezova počele su tvornice uvelike iste vezove i strojem raditi; takav vez ipak nikada ne dostiže cijenu rada u ruci (Schweizerstickerei).

Glavne vrste bijeloga vezà po pismu jesu:

---

[1] Takav zapis nosila je i Raminica iz Punira (kotar Kļuč) oko vrata, a Paša iz Velagića, mlada djevojka udavača, imade možda oko trideset različnih čevrma, a gotovo sve su *prstalije*, jer joj je sestra umrla za vrijeme zaruka, tri dana prije svatova. Pašu su dosele ńezine čevrme sačuvale od iste sudbine . . . .

Lozańe (Stielstich) ili popletić, lozavac, lozica, lozanka. Radi se trojako: jednostavno, dvostruko i popuńeno (ravno ili pokosice). *(List II. br. 12.)*

Obamet (Schlung), otvoreni vez, obamitańe, radi se na zupčiće (Zacken), koje danas potpisuju zasebnim kalupima (Vordruckmodel); uz isti vez u Bosni vezu i kukom, pa mu vele *našiglato* (vazda u kolutiće), dukatli. Obamet (languette) radi se obično uz *niski vez* (Plattstich), stig (point croisé, Stepstich), uz *buše* (Löcherlstickerei) i uz različne kere i rasplite. Niski vez vezu ravno ili koso ili na zahmete (ineinandergreifend). Buše vezu *pojednako* ili sa debļinom (Schattenbindloch). Svi ovi vezovi rade se bud u ruci, bud po đerđefu. Ako se niski vez najprije „ispuni“ (Vorziehen), pa onda tek veze, nazivļu ga debelim vezom (Hochstickerei). *(List III. br. 13:* 1. lozica, 2. čvorgica, 3. ravni plosni vez). Slavonka pjeva:

Oj Tereza debeloga veza,
Bi l' ti pošla za našega kneza?
Ja bih pošla i meni je kana,
Al' mi nije košuļa otkana.

Ta vrsta veza mnogo je raširena u Slavoniji, u Banatu i Bačkoj, gdje mu i vele *šupļika*, jer ga vezu sa mnogo „buša“, u vezovima i po 20 cm do 80 cm širokim na sukńe i dońice, a u Suńi oko rubaca. Ovdje vezove potpisuju tako: na gotov vez polože nevezeno platno, uzmu žlicu, namažu je malo mašću, a onda taru preko nevezenog platna ńome, dok se ne otisne zašarak. Vez na buše zovu moderni ļudi engleskim vezom, a gusti bijeli vez francuskim, ovaj se vazda radi na tankom platnu. *(List III. br. 14, 15.)*

Listovi u ornamentu bijelog veza se rade susmom ili perjašicom (Federstich), a ostali likovi preraznim zabocima.

Sve ove vrste bijeloga veza mogli bismo nazvati internacionalnima po tehnici ńihovoj, jer su se svuda proširili. Prvi vezovi te ruke sežu u XI. vijek; tada su vezli goleme plahte ili zavjese za crkve na korovima za vrijeme posno. Zato ih i zove povijest „Hungertücher“. U XV. vijeku već su rašireniji, a iz XVI. potječu flandrijski vezovi te ruke, koji su na glasu, jer ornamente za te vezove crtaju često najveći umjetnici kao Paolo Veronese, pa Feuchtel, Menzinger, Hans Mehrl, Bernhard Müller i drugi. Znamenitih kńiga za ove vezove ima iz god. 1527. u Kölnu i u Augsburgu god. 1534., pa u Nürnbergu 1597. Tu se vide crteži rafaelskog izvora, pa mnogi sa haļina po talijanskim slikama iz petnaestog i šestnaestog stoļeća, vide se zašarci *à la grecque,* pa sredovječni sa drvenih rezbarija, gotički i t. d. Kasnije epohe u općoj ornamentici donijele su svaka i bije-

lome vezu nove zašarke, pa su ovi došli i u naše krajeve, no samo među inteligenciju, — narodna vezi|a nije se puno obazirala na ńih.

Pravi originalni narodni slavenski bijeli vez je *gńidańe* (Piquèarbeit). To je gusti rasplit u Slovaka i moravskih Hrvata. Radili su ga na čepce i holubinke. Izrada vrlo mučna. Sva je kapa pokrivena tim vezom, a usred ńega teče u lozama ornament vezen niskim ili debelim vezom. U Naprstkovu muzeju u Pragu ima takovih radova iz 18. sto|eća, a nalični sam posao vidjela i po slavonskim starim crkvama, bijaše ga dakle i kod nas u narodu. Danas je i ta tehnika izumrla[1]. Ornamenti za ovaj vez odlikuju se izvjesnom arhitektoničkom strogošću, antiknim formama i finom izradom.

Prekrasna nam je i bijela tehnika *vitańe*, koja se i danas (ali vrlo malo) radi u gorńoj Hrvatskoj, Slavoniji, Bosni i Dalmaciji. Veze se po đerđefu, ali u Hrvatskoj vezu i tako, da se ponegdje nitke stežu, te nastaju *kerani* efekti. Ne veze se iglom šivatkom, nego kukcem (Tambourier-Häckelstickerei). U Bosni vezu ovu tehniku samo šareno i zovu je „našig|ato" ili *vez šilom.* Godine 1775. bijaše neka Klara Angermann prava umjetnica u toj vrsti veza, ona ga je nanovo i raširila po saskom Rudogorju, gdje se je već prije na hi|ade žena bavilo tim poslom. Ńemice su s mnogo mara radile ovu tehniku, naročito u manastiru Thorn-grada. Vezle su svilenim i zlatnim nitkama misna odijela. U Dalmaciji ovu tehniku divno vezu po tankom tilu ili batistu s katorima.

Ove vrste bijelih vezova nijesu nikada jednolišce.

Naj|epši su vezozi u Nijemaca i danas u onim krajevima, u koje je od davnine došao slavenski živa| sa svojom divnom vezilačkom umjetnošću. Na pr. u okolini Budišima (Bautzen), gdje odavna obitavaju lužički Srbi, u sprevskoj šumi (Burg), gdje također ima Slavena još od davnine, pa u saskom Rudogorju. Hvale je vrijedno, što su lužički Srbi (zaslugom Jakova Ševčika) uredili krasnu etnografičku zbirku i izdali bogat album svojih vezova,[2] te tako sačuvali

[1] Muzej trgovačke komore u Zagrebu ima holubinku iz posjeda kneževske porodice Ghika. Ta se je kapa u ovoj porodici čuvala neprestano još od 16. sto|eća, jasan dokaz, da je već onda vrijedila kao dragocjen posjed od starine. Na ńoj ima i kera opisana na strani 22., šivana čitma staroslavenska, t. j. *fond* ili *til* je *šivan* rukom.

[2] „*Међу лужичким Србима*", пише Савка Суботићка. Женски свет. 1905., broj 10., str. 217. „Serbski Dom v Budišinje" .... Ту је смештена и етнографска збирка истог народа, врло значајна.... Лужичких Срба биће данас око 200.000; — па и ти су раштркани по Саској и Пруској .... и за чудо, да тај народ има много сродности са нашим овамо ...." (naime s južnim Slavenima).

važni dio slavenske kulturne povijesti i pokazali, kako je slavenska veziļa kroz vijekove okružena ńemačkim živļem do u dan današńi umjela da sačuva svoje umjetničke ručne radove i svoju nošńu. Kako je ona širila Evropom — kamo ju je god sudba nanijela — krasne plodove svojih ruku. Po svojoj ćudi i po svojim sposobnostima seļanka Ńemica ne mari za vezove. To vidimo posve očito u onim ńemačkim naseobinama, koje su razasute po Slavoniji i po Bosni. Makar da im štedļivost i kućevnost ńihova govori, da bi se vezom zimi mogla naći lijepa zaslužba, nije im do toga posla, jer dara nemaju za ń.

Čudno se podudara ona razglašena „tipska lijenost“ u Slavena s ovolikim obiļem narodnih radova, koji iziskuju od veziļe najveći mir i anđeosku strpļivost! Narodna duša izilazi nam uopće u posve novom svijetlu promatrajući ovaj najvažniji gotovo dio naše narodne imovine: našu bogatu vezilačku umjetnost!

Šareni vezovi.

Sve tehnike, koje se vezu bijelo, mogu se i *šareno* vesti, ne treba ih dakle ponovice iznositi. Osim navedenih tehnika imademo i šarenih zasebnih i originalnih vezova, kao: *pečki našav* ili *našvavano*. Starohrvatski svilovez iz okolice Zagreba, Siska, Križa. Vezli su ga na *peče*, pa ga ima dosta i jednolišce. To je ili posve gusti (da se tkivo ispod ńega i ne vidi) niski svilovez, ili vezen na rijetko, no vazda je glavni čar u koloristici, a ne toliko u umjetničkoj izradi pojedinih zabodaka. Zovu ga i *opatički našiv*, ako je jednolišce. Stare poculice, peče i pregače u zagrebačkom trgovačkom muzeju (komora) iznose prekrasnih komada ovoga veza.

Kako taj vez nije vezan na četvornu podlogu kao vezovi brojem, može da služi za izradu prerazličnih potpisanih oblika. Zaboci su mu i duļi i kraći, i kosi i ravni, i jednaki i raznovrsni. Može se raditi i s više prisjenaka razne vune ili svile, dakle bojom u boju (schattiert). Može se raditi na veliko ili u sitno, jer vještoj veziļi nije muka crtati sad veći sad umańeni ornament. No sve crte ornamenta mora da teku u umjerenim kretńama, mora da izviru jedna iz druge, a nigdje da ne iznose neopravdanih dodataka „kao šaka nogom“. Naša narodna veziļa i u ovoj tehnici umije da porazmjesti pupove, grančice, loze, bobe i listove na vezu tako, da odgovaraju zakonu konstrukcije i zakonu organičke izrade. Ńezini su ornamenti i te ruke puni jasnoće, mira i ļepote, u ńih je organska zajednica posve ukusna. — Mnoge od šarenih niskih vezova naša veziļa veze

i posve *prostom rukom* bez potpisa. Tako su vezli nekada azijski narodi, Kaldejci, Asirci, Staro- i Novobabilonci, Feničani i Judejci, a tako vezu i danas Indijanci, Perzijanci i Japanci *prostom rukom.*

Niski šareni vez po pismu zovu u nas i poznatim imenom *plosni* vez (Flachstickerei u. Nadelmalerei). Ta je vrsta veza bila naročito u sredńem vijeku u svome cvatu, osobito u odličnijih Ńemica (Edeldamen). Ova tehnika daje vezilji priliku, da može svaki oblik vezom prikazati, pa i ljudski. Obilje različnih boja u vuni i svili daje podesnu građu za slikańe iglom. Slikali su se tako osobito sveci i svetice (ne vazda ukusno) na misno ruho i na zidne dekoracije. Kod Slavena nije ta vrsta (naturalističkog prikazivańa) veza raširena bila, a ńeguje se tek u novije doba, dakako nažalost po tuđim stilovima.

Lijepa je starohrvatska tehnika šarenoga sviloveza po potpisu iz Bosne. Zabodak je sitan i onaj isti, kojim vezu u zlatovezu „red", „redak". U svili je posve od novoga dojma i vazda posve *jednolišce.* Vezu ga često i uz zlatovez kao popunu likova, koje obrubljuje zlato. Ta je tehnika u narodu posve izumrla, valjada zato, što iziskuje vještu ruku. Dosele našla sam samo jedan jedini komad u selu Cerljani (kotar Ključ) na čevrmi, kojoj ima i stopedeset godina po kazivańu babe Behe. Što je bilo po Bosni, odniješe turisti. U Sarajevu vezu ovu vrstu veza u državnom zavodu „Bezweberei und Stickerei", te je stranci mnogo odnose.

Šareni vez i šareni pribor za vez zovu u Srba i nazivom „mašćevina".

I u ovoj tehnici držala je narodna vezilja pomno raznotežu u porabi boja, što jasno pokazuju stari do danas očuvani vezovi.

Šareni vezovi ugađaju mladome oku kud i kamo više nego bijeli vezovi; šareni vez neodoljivo oči mami. Narodna pjesma spomińe curu, kršćanku, koja je porad šarena veza otišla na turčeńe, te je ljuto kune fra Grga Martić:

Turci vode curu na turčeńe,
A cura se *zadražila* blazna,
Ne za vjerom, jer i ne zna za ńu,
No na zveku ogrlice zlatne
I šareno ruho pirlitano. (Pirlit-vez).
(Pjesn. djela, str. 544.)

Znade naša vezilja i bistrog svoga humora staviti u svoje vezilačke ornamente, baš kao što ga ima i u narodnim napjevima. Ali to ne radi često. Lijepa Jańa Bunića bana imala je takov vez, po opisu iz narodne pjesme:

Na se udri, štogod više more!
Jedna glava, a tri istifana,
Pa *po glavi* goru podignula
Od desluka i od đavoluka!
A u goru zvjerku napušćala
I sokole metnula pandure,

Sve panduri age Krajišnici
S mušketima i bajunetima,
Buļuk-baša dijete Halile,
Da joj zvjerku po planini čuva.

(Hörmann, N. pj. sv. II. str. 58—59.)

U čast junaku Halilu navezla je eto Jańa čitavu šumu, zvjerad, pandure i samoga Halila, kada je čula, da će on onuda proći, baš kao što su i Ńemkińe običavale vesti prizore iz rata i pobjede na svoje prostirke. Na pr. oglašeni posao „tapisserie de Bayeux“, najstariji historički germanski vez iz XI. stoļeća, koji je vezla kraļica Matilda, supruga Vilhelma engleskog, te je do danas sačuvan. Prikazuje osvojeńe Engleske od Normana. Iz početka kitio je oltar katedrale u Bayeux.

Samo je velika razlika u ńemačkim i francuskim vezovima te vrste i u našima. Ńemkińe, Engleskińe i Francuskińe vezle su slike izrađene posve naturalistički, a poradi toga bijahu te slike često nespretne, neukusne, nesimetrične i gotovo — komične. Isti taj oglašeni vez iz Bayeux nije boļi, što se ornamenta tiče. Drugačiji su ornamenti u slavenskim vezovima, kao što je na pr. onaj u narodnoj pjesmi opisan sa đerđefa lijepe Jańe, koji datira bez sumńe i 400 godina unatrag. Nema tu traga naturalističkim oblicima. I ona „gora“, i „zvjerka“, i „sokolovi“ i „panduri“ i „mušketi“ i „bajuneti“ i „buļuk-baša“ sve je strogo stilistički obrađeno. Nikoji oblik ne vrijeđa estetičko čuvstvo, ali dakako: dok ti tko ne opiše značeńe tih oblika, ne ćeš im poznati sadržaja, jer tvoje oko gleda samo bizarne, čudne, ugodne neke oblike, koje tek veziļina riječ i mašta nadahńuje životom. Takovih vezova i danas ima. Veziļa ti na pr. kazuje: ovo je „paša i asker“, — ovo su „Biserini svatovi“, ovo „junak Dedo“, a ti ne vidiš nikakovih ļudskih po prirodi crtanih oblika, nego svuda stilistički, ukusno, skladno i umjetnički izrađene ornamente, oblika posve zasebnih i ugodnih.

S te strane i *šareni starohrvatski vezovi,* — gdje se je u drugih naroda toliko protiv ukusa griješilo, — zaslužuju prednost pred radovima iste vrste u tuđih naroda. Koliko je „albuma“ i „žurnala“, koliko pisańa i predavańa utrošeno na pr. u Nijemaca, dok je iščupan i u kraj bačen (bar donekle) onaj silni korov vezilačkog neukusa u ovoj tehnici! Oni neukusni „Haussegen-i“, „Behälter-i“ i t. d. A naša narodna veziļa eto nikada dosele nije trebala vođa i kontrole u tome poslu, ona je stvarala umjetnine slušajući jedino onaj lijepi dar božji, usađen joj u dušu! Starohrvatski svilovez bogat je (bio vezen brojem ili po pismu) ornamentalnom i kolori-

stičkom zanimļivošću, pa bi sve te zašarke vaļalo što prije iskupiti (*List III. br. 16,*[1] *17;*[2] *list IV. br. 19, 20, 21.*) u jedan album. Divne zašarke za plosni vez (prisjenak: smeđe žut) daju i naše dražesne *tikvice*, pa se po ńima mnogo i veze u zagreb. žen. manastiru, a i u zemaļ. stručnim školama. (*List V. 22, 23.*)

Iz naturalističke težńe vesti po prirodi, slikati iglom, rodila se u Nijemaca i tehnika *„na propup“* (debeli vez, Reliefarbeiten). Vezli bi preko podmetnute vune, vate, debeloga papira, žice, pa tako se rodilo različno voće, cvijeće i ptice po đerđefu. No i taj posao nije ostao u granicama ukusa, a u našim krajevima nije nikada bio omilio, ma da se i ovdje radio u inteligencije. Već se u 14. stoļeću u Evropi vide pojedini vezovi te vrste, pa od onda ih ima sve do početka sadańega vijeka. Ńemica i Francuskińa diče se tim neukusnim vezom uvelike, pa im *Georgens*[3] zato prigovara veleći: „Doch gehört dazu ein künstlerisch gebildetes Auge und eine kunstgeübte Hand, und darf sich diese Art Zierrath nie dort ausbreiten, wo lediglich der flache stylvolle Plattstich berechtigt ist“.[4]

U šarene vezove brojimo i *vezove đinđama* (Perlenstickereien). Amo idu mrđelice, biļur, merǵani, žet, sedef, pa i biser i draguļi. Vezovi biserom stara su slavenska tehnika, a u starinskim radovima vezli su se i pravim biserom: tepeluci, pasovi (u Bosni ima još dosta te vrste veza). Biserom su potkićene stare boļarske košuļe, biser-kite nose se na odijelu i kapama:

Izvio se junak na đogatu,
Vas u suhu zaodjeven zlatu,
Na glavi mu mjesečina žarka,
I danica zvijezda prihodnica (zlatovez),
A na prsih nišani kolajne,
Biser-kite i kameńa draga . . .
(Grga Martić: Osvetnici, str. 236.)

---

[1] Po potpisu neškolovane cure iz Bosne. *A:* sa čevrme; tehnike: 1. obamet, 2. čvorgice, 3. loza, 4. jošinak. — *B:* svilovez; tehn.: ispunice i susma.

[2] Zašarci po potpisu bosanske cure „kafezlije“, koja nije išla u školu, sa peškira (*A*) i suhozlatice čevrme (*B*). Tehn. *A:* 1. pezent, 2. loza, 3. mušebak, 4. susma; *B:* 1. redak, 2. susma, 3. pezent, 4. biserǵik.

[3] Citirano djelo sv. 8., str. 2.

[4] Kasnije su ove vezove „na propup“ još i „šišali“. Naime gotov bi vez razrezali po vrhu kroz sredinu. Tako su radili samo s vunenim vezom na „štraminu“; pa su toj izradi dali ponositi naziv „geschorene Reliefs“. Bijaše to dozlaboga neukusan posao! Svi ga se sjećamo iz

*

Ili u Jukićevu zborniku:

A na glavu kalpak od vučine,
Po ńemu je i biser i zlato.
(sv. II. str. 259.)

U sedlo se baci od biļura...
(sv. I. str. 200.)

Današńi vezovi đinđom (u Hrvatskoj i u Bosni) zovu se „vijeno" (na pasove), „*nizac*", „*niza*", „raznica" (na torbe). I ovi vezovi ukusni su, što se ne može reći o ńemačkim vezovima te vrste, koje su također radili za svoje često upravo nakazne „Nadelmalerei".

Već najstariji, pa i divļi narodi poznavahu đinđu i uzimļu je za nakit, naročito na rubove i okolice, a obično to čine u ornamentima i u sastavu boja, koji je strogo u stilu, te materijalu i svrsi te vezilačke tehnike najboļe odgovara. Lijepih radova te vrste ima iz 14. stoļeća iz doba špańolsko-arapske vezilačke umjetnosti, a kasnije i u vezovima Škandinavkińe i u južnih Slavena. To pripoznaje i Georgens[1] te dodaje: „Unsere Geschmacksverbildung verschmäht es jedoch, jene (aus Skandinavien[2] und bei den Südslaven) *durchaus gelungenen* Muster nachzubilden, und zieht es vor, mit dem gleichen Material die abscheulichsten Caricaturen von Menschen, Landschaften, Blumen etc. hervorzubringen."

Vezovi đinđom rade se u nas više prosto od oka nego po pismu. Veziļa ih niže obično po końskoj struni (bijeloj, a malo kada po koncu). Gotovu *nizu* ili *vijeno* aplicira na predmet.

Kod svih naših šarenih vezova po pismu zasebna je ļepota u koloristici. Francuski putopisac[3] rekao je ugledav naše šarene vezove ovo: „C' est tout un passé, chaud de tons comme de vieilles tapisseries du seizième siècle, ressuscite pour un jour devant mes yeux enchantés."

---

djetiństva po jastucima u sobi „za vizite"! Naša narodna veziļa nije se pomamila ni za tom modom, ona tako nije nikada vezla, makar da je gledala ove radove u naših gospođa. I to joj služi na čast.

[1] Ibid.

[2] Skandinavkińa nije kao Germanka svoju narodnu industriju na tako lijepe grane podigla, nego su Švedi za dugih vojna s Poļacima u 15. i 16. stoļeću donijeli kući prekrasne slavenske vezove, koje su ovdje sretno imitirali. To će biti razlog, zašto i današńi vezovi u Šveda toliko sjećaju na slavenske.

[3] Victor Tissot: De l' Adriatique au Danube. 1890. „Čitava je to prošlost, topla od tonova poput starih ćilima iz šesnaestoga stoļeća, tu uskrsnula na jedan dan ispred mojih ushićenih očiju."

Naša narodna koloristika razvila se posve prirodnim putem, te imade svoja zasebna pravila, izvađena ne iz kńiga ni iz učenih estetičkih rasprava, nego iz temperamenta, narodnoga života i duše narodne. Tradicija i dugi vijekovi osvetili su ta pravila i dali im neosporivu i trajnu vaļanost, dali im cijenu, koja se ipak ne kosi ni s modernim umjetničkim shvaćańem.

Koloristička škala naših narodnih boja nije tako obilna, kao što ona u modernoj tekstilnoj industriji. Ovdje se broje šare, ńihovi prisjenci i ńihovi nazivi na stotine. Ima tu jasnih boja i nejasnih „changeant". Za posļedńe naša veziļa ne mari, nazivļe ih „šućmuraste boje"; ona veze samo u određenim, čistim bojama.

U predašńim vijekovima, naročito u klasičko doba naše vezilačke umjetnosti, bijahu naše narodne šare biļevne, a narod ih je sam bojio broćem, rujikom, jasenom itd. U novije doba boji ponajviše kemičkim kupovnim bojama ili kupuje gotove obojene šare. Samo u Lici još u nekim selima, pa u Herceg-Bosni i Srbiji narod još gdjegdje boji biļevnim bojama. Ali i to sve mańe.

Biļevne narodne boje odlikovale su se vrlo ugodnim tonovima i velikom trajnošću, ne bi ih ni sunce izvlačilo, ni voda isprala. Narodne recepte o bojama vaļalo bi pomno iskupiti, što dosele nije učińeno, osim nekoliko priloga u mojoj „Građi za tehnološki rječnik ručnog rada". Biļevne boje iznose tople i snažne šare, žarke i žive, a iznose i zagasite, te veoma pogoduju za lijepe sklađove i ritme u vezovima i ćilimima.

Naš bistri, umjetničkim taktom nadareni narod nije pometala ograničenost kolorističke škale narodnih boja, pače bijaše mu još u prilog, jer radeći neprestano istim bojama iskusio im je svojstva i zahtjeve na sve strane, te im se posve priļubio. Upio je ńihove najmiloglasnije akorde u dušu svoju i stvarao tako preobilne, prerazlične ornamentalne melodije. Isto tako u „molu" radije nego u „duru", — kao i u narodnoj pjesmi. — Ako nam najnoviji narodni vezovi iznose dosta i neukusnih šarenih vezova, krivo je tome to, što narod kupovne boje ne umije slagati, ne umije nad ńima vladati, jer mu nijesu od srca otpale.

S narodnim slagańem boja baš je kao i s narodnom glazbom. U obojega ima razmjerno malo zvukova, ali to malo umije naš narod modulirati u najfinije akorde. Ńegova duša izvija iz jednostavne građe divnije harmoničke ļepote, nego što to često umije da načini školovan virtuoz, kojemu stoji na raspolagańe čitav orkestar. Moderna umjetnica u vezivu udivļena stoji pred vezilačkim plodovima hrvatske

žene iz puka i klańa se s poštovańem zasebnome narodnom tipu naših ornamenata, naročito zasebnoj upotrebi boja.

Kako naša veziļa intuitivnim svojim čuvstvom umije odabrati drugi ornament, ako veze nakit na ravnoj površini, drugi, ako veze na svedenoj površini grudiju, kape, poculice i t. d.! Velika razlika između „Deckenbild"-a i „Wandbild"-a, kojoj često ni najveći umjetnici nijesu dorasli, pa se prepiru i pišu o tome omašne kritike; — naša veziļa tu razliku srcem osjeća i onim bogoduhim darom, koji je tajna svake umjetnosti!

U vezovima iz pamuka (mafeza) ide ona za posve drugim dojmovima, nego u vezovima iz vune (ovčije = ruda, pređica), a svilovezom i zlatovezom opet radi posve drugojačije ornamentalne kompozicije; pa ti se čini, da je i tehnika nova uz nov estetički moment. Gotovo nikada u naših vezova ne ćeš naći isti ornament vezen sad bijelo, a sad opet šareno, vezen jednoć svilom, a drugi put vunom, mafezom ili zlatom. Za svaki pribor ima u ńe i drugi ornamentalni sastavak. Našoj veziļi to nipošto nije svejedno. Tanku razliku, koja eto postoji u svim tim varijantama, ona tako jasno osjeća kao najrafiniraniji probirač u umjetničkim nasladama. To je ono, što najviše zadivļuje, to je ono, što se imitirati ne da, to je onaj tajni čar naše narodne vezilačke umjetnosti, koji se otkriva samo poznavačevu oku.

Bez sumńe su i fizikalni i estetički osjećaji naroda bili dubļi motivi za izbor boja, kao i za sastav i slagańe boja. Tako u vezovima brojem kao i u vezovima po pismu.

Zašto narod stanovitu kompoziciju šara ļubi, a za drugu ne mari? Zašto imaju neki krajevi i lokalne razlike u izboru boja za vezove, na pr. u Krajini bosanskoj vezu samo modro, u Zagorju (u nekim selima) samo crveno, u Dalmaciji (na nekim otocima) samo bijelo?

Estetičku vrijednost šarenih vezova našega naroda možemo još boļe izmjeriti, ako nađemo svezu između ńegova izbora vezilačkih šara i likova s okolnom prirodom, u kojoj je živio ili danas živi. Tada istom pravije uviđamo opravdanost našega narodnog ukusa prema ukusu tuđih naroda, pa prema ukusu salonskih ļudi, tada istom potpuno upoznajemo svu dragocjenost naše vezilačke narodne imovine.

Kao što narod izvjesnim ornamentalnim oblicima pripisuje mističko značeńe, tako su mu i pojedine boje pune otajnoga čara i pune simbola.

Svaka od šara, kojom hrvatska i srpska narodna veziļa ili tkaļa radi, ima svoje značeńe. Ovo je od česti bajoslovno, od česti naturalističko, figuralno ili floralno. No vazda krije u sebi sakriven smisao. Neke boje imadu „zlo oko“ odvratiti, uroke oslabiti u snazi, sreću privući, „dragoga“ uza se pribiti i t. d. Druge naprotiv znače ili će ti dovući nesreću.

Najveselije boje naći ćemo u šarenim vezovima (na peči, poculici, zastoru) na pr. u Slavonke, Posavke i Pokupke, koje je odredila za božićne i uskrsne blagdane, dok su za Duhove posve žarke boje. U drugim krajevima nose kroz svu godinu iste boje (u Bosni, Dalmaciji, Srbiji), samo za „korotu“ ili žalost nose svuda odijelo bez ornamenata, dakle posve bijelo, a uz to crni pojas, crnu poculicu, crn rubac. Kada se Slavonka *ruši*, nosi krila na svom odijelu crna, a i svilena joj je marama crna. Dalmatinka također uzme crnu boju za „udovičin vez“ (na zaveze, izmete i pruce), a saja joj je tada zelena. Za korizmu nose se „mrki vezovi“.

Naša narodna koloristika u vezovima izazvala je i u tuđem svijetu najveće udivļeńe, a naročito u Nijemaca, naših najbližih susjeda, koji su iz naših krajeva odnosili nesamo narodne vezilačke tehnike, ornamente, nego i isti posve zasebni s k l a d u šarama, „voll nie gewagter Schönheiten“. — „Die Croatin, die über noch unausgebeutete Gebiete der Klangfarbenwelt herrscht, die für noch ungeschilderte Seelenregungen und Nervenschwingungen Farbensymbole findet, die Visionen von Koloriten hat, ist in ihren Stickereien höchst apart und reizend.“ — Naša veziļa m i s l i u b o j a m a i otale vadi svoje tehničke tajne skladove. „Und diese koloristische Empfinderin, der die Ornamente sich sehr oft als ganz besondere Lichtmischungen und Farbenerlebnisse offenbaren — ist eine einfache Bäuerin!“ [1] Zdrav je onaj sadržaj umjetnine, koji u izboru predmeta zavisi od temperamenta umjetnikova, pa neposredno iz ńega izvire. Narodna naša veziļa kao umjetnica bira i izrađuje vazda samo one motive, koji nesamo po svome ornamentalnom, nego i po svome k o l o r i s t i č k o m sadržaju stoje u tijesnoj svezi s narodnim životom, s narodnim vjerovańem i gatańem, pa sa čitavom psihom narodnom!

Suviše bi se otegla ova radńa, kad bih iznijela sve, što znadem o narodnom vjerovańu s obzirom na vezilačku koloristiku. Iznijet ću samo nekoliko primjera. Kad u Dalmaciji umre malo dijete, pa žena

[1] Iz pisama Amerićanke, ļubiteļice naših narodnih vezova, gospođe pl. Novaković de Gjuraboj i Glina, rođene Stuart Stancliff, predsjednice udruge za unapređivańe dalmatinskih narodnih veziva u Beču.

hoće da presuši, neka metne preko pleća modro tkańe, odmah će ustaviti mlijeko. — Crnom pâsu ne pristupa nikakva sablazan, ni Vila, ni vukodlak. — Mrka kapa, — zli biļezi. — „Žabica" bolest (u životińe, kad se zapune, u Hercegovini) skida se i liječi samo crvenom tkanicom. — „Svrab" liječe, ako ga taru modrim obojkom. — U svatove (u Krajini) ne smije se donositi ništa modrim vezeno, nego najviše crveno i zeleno. — Konavôka ovako bira boje u svome vezu: zelena, modra, crna (ili crvena), ali nikada se ne smije naći zelena i modra ili zelena i crna jedna do druge, nego: zelena, pa crvena, pa modra (ili crna mjesto modre, obje nikada). Ako se učine modri zupci (ili crni), onda se puni zelenom prva „kļučica" i „dońi izmet". I obrnuto, ako se vezu prvo zeleni zupci. Ovako ređa, ako veze sa tri prutka; veze li sa pet prutaka, onda ređa ovako: zelena, crvena, modra (ili crna), crvena, zelena. Ako je prutaka deset, onda veze kao da ih je pet, samo meće u dva puta čitav red šara.

O pomnom slagańu boja kod narodnoga pozlatinskog veza u Slavoniji pisao je vrlo lijepo g. Lovretić (vidi „Zbornik" god. 1902.). Kako su i ovdje divno utvrđena estetička pravila!

Zelena pređa treba za čarańe i bajańe. Mora biti opredena na mladu nedeļu. Žutoj boji pripisuju ļekovitu moć; a tu snagu ima i crvena boja, ako je na svili. „Divojka" iz Slavonije uzme konac crvene svile, sveže ga na crven ružin grm uveče, kad sunce zađe. A konac žute svile sveže sebi oko vrata. Tako prenoći. Ujutro do sunca ide k ruži. Skine crvenu svilu s ružice i veže je sebi na vrat, a svoju žutu meće na ružu i govori: „Ružo rumena, eto tebi moje žutilo, daj ti meni tvoje rumenilo!" Nato ode bez obzirańa.

S kolikom je pažńom naša narodna veziļa birala boje već i u najstarija vremena, vidi se i iz narodne pjesme. Kako narodni pjevač detaļno i stručńačkim upravo ukusom crta toalete svojih junaka i junakińa, pa vezove i nakite, boje i ornamente! Nije to sve slučajno ušlo u epsku opširnost pjesme, nego je sve to pjevaču bilo važno iz dubļih i opširnih razloga estetike, simbolike i mistike.

Kako se je cura opravila,
Kô da zenđil ide manastiru,
Na djevojci b'jahu tri kavada:
Jedan *crven* do zemļice *crvene,*
Drugi *zelen* do *zelene* trave,
Treći *maven,* da se za ńom *mame.*
(Hörmann, N. pj. sv. II. str. 246.)

Crļen merǵan, a b'jelo gr'oce;
Prionuo merǵan oko vrata,
Kano krvca po novome sn'jegu . . .
(Jukić, sv. I. str. 151.)

Ili ovaj upravo plastički opis, ovo naivno veseļe nad skladom boja u slici, koju iznosi:

Bijela mu i glava i brada,
Sišla mu je brada do pojasa
A bijel se bjelac dogodio . . .
(Hörmann, N. pj. sv. II. str. 154—155.)

U ļubavi i ašikovańu cure i momka igra značeńe boja u „selamu“ (pozdrav po čevrmi ili cvijetu) veliku ulogu. „Nesuđenome“ poslat će cura vez u melankoličkim bojama nesretne ļubavi . . . U svatove idu vesele boje, pa zlato. Doći u modroj haļini na svatove izazvalo bi u nekim krajevima pravu stravu, jer modro znači zloslućе. Mladost nosi jasne (otvorene, sjajne) boje, a starost mrke (tamne). Boje za ženske, koje su „entre deux âges“ (sredovječne), narod ne poznaje, pa se ovima vaļa posve jasno očitovati, pripadaju li još u mladost ili su već rezignirale pa prestupile u društvo „baba“.

*

Tako kao sa đinđama ima i vezova sa: ilikom (olovne đinđe), zrńem od tikve i dińe, perjem, dugmetima i dr. No obično se ovaj pribor uzimļe samo za nakit uz vuneni ili svileni vez. Uloga mu je tek sporedna.

*

U šarene vezove po pismu mogu se ređati i aplikacije. Jedan ovaj naziv *aplikacija* (u Srba „nalijepi“) obuhvata i: vezove *gajtanima* (Schnurstickerei), *građu na izriz* (Tuchmosaik), *ovtoku* (Randnähte), pa vezove prošvićem[1] ili *verugane* vezove po suknu, *krojačke vezove* (širitom i gajtanom) i *aplikacije od kože* (Bildstickerei).

Naš narod ove vrste vezova radi obično iz glave bez potpisa, a radi ih vještinom, kojom natkriļuje i školovana crtača.

Kod izrade *nalijepa* ujedińuju se četiri posla: nacrtavańe (potpisivańe), izriz, šiće i vez. Naš narod obično u toj tehnici veze samo geometričke likove i grane (arabeske), dok Nijemci vezu i slike životińa (Bildformen). Kod dosele navedenih vezilačkih tehnika uzima veziļa svuda za pojedini vez jednu vrstu tkiva, a više vrsta pribora; dok kod nalijepa može da treba i više vrsta tkiva i više vrsta pribora na jednom komadu veza. Ipak seļanka radi najradije nalijep

---

[1] Srpkińa u Primišļu veli prošviću „zvrkovańe“, („radim zvrčke“), a u Slavoniji vele prošviću vitańe (Kettelstich). Prošvić *po suknu* vazda je rađen iglom švenkom u ruci, a *po platnu* ili *svili* rade ga iglom kukastom (Häckelnadel), i to po đerđefu (ako rade zlatom, drže na prstu lijeve ruke malu kovnu spremicu, da zaboci budu jednaki).

od sukna po suknu. Izvodi se tako, da se oblici uzorka izrezuju iz različne boje sukna, pa se onda u više šara vezom i šićem slože u nove oblike i prišivaju na predmet. Prema tome ima jednostavnih, a i vrlo umjetno složenih nalijepa, koje narod zove „građa“ (Mosaikarbeit).

Jednostavan nalijep zovu *ovtoka* i udaraju ga na košuļe (od crvenog mafeza na bijelo platno), na bošče (modro sukno na bijelo platno), grliće, natikače, fermene, jeleke, ječerme i t. d. Uokolo „ovtoke“ šivaju gajtan širit, a po ńoj kite „đulove“. Obilnije izrađeni nalijep zovu *rìzom,* to je sukno izvezeno u trakama sa „ivericama“, „zamčom“, „đinđom“ i t. d. Rizu apliciraju na pregače, na pâsove, torbe, natikače, grliće i t. d.

Za čudo je, kako i u toj tehnici narodna veziļa pouzdanim okom shvaća crte i ńihov tijek, oblike i ńihov sastav. Kako su joj čiste konture u izrizu!

Prvi radovi u ovoj vrsti radili su se u sredńem vijeku iz krzna i kože (t. j. iz komadića kože), koju su šarenom nitkom opšivali (zabocima: verižac, krstac, preseganac, prijebor, ribica, prehvatka), kako to i danas rade kod naših na pr. slavonskih kožuha.

Iz petnaestog i šestnaestog stoļeća očuvalo se dosta ćilima složenih iz komadića čohe u ornamentalne slike. Često puta je tu nalijep bio okružen zlatnim širitom, isti dakle nakit, kako ga i danas vidimo na zubunu naše seļanke. Ana Winkel u Berlinu i slikar Adolf Burger († 1896) u Berlinu uzimali su prvi od Nijemaca krasne radove ove vrste po motivima s istoka; u ńihovoj zbirci ima nekoliko ornamenata, koji su posve nalik na one, koje sam našla na grlićima seļanke iz Bosne i iz Dalmacije. (Vidi ove grliće u muzeju trg. komore, Zagreb).

I indijski vezovi ove tehnike sjećaju tehnikom posve na ove naše staroslavenske vezove. To sam proučavala na vezovima, direktno dobavļenim iz Kalkute i Madrasa.

Najumjetnija aplikacija očuvala se u našega naroda (u Dalmaciji, Lici, i u Bosni) do u dan današńi pod gore napomenutim nazivom *građa na izriz*. Nijemac je naziva i „musivische Stickerei“. U tome radu ima mnogo šića, ovo mora da je čvrsto, vještački, a ipak nevidļivo izrađeno. Od različne boje komadića sukna složeni su (i izvezeni) ornamenti, koji nas sjećaju na krasne mozajike iz jedanaestog i dvanaestog stoļeća. Naša seļanka tim vezom i danas kiti zubune, haļine, natikače, torbe, pregače, bisage, grliće i t. d. Vez na taj „izriz“ građe rade „prošvićem“, ali tako sitno i tako umjetno,

da misliš: e je kakov moderni stroj stvarao to čudo točnosti, jednakosti, simetrije i ļepote! Ornamenti na ovim vezovima prastari su, a isto je tako stara koloristika, koje se narod u toj vrsti veza osobito vjerno drži. Nazivļe ornamenata za *„građu na izriz“* je ovo: kuke okretuše, poklopļene, sklapane, iskićene pupcima, perlicama, kuke u prekršću, slovca, rauļice, sponice, krivuļice sklopļene, pupčaste i sklopļene, glavnate, prošćići, teļišci, cvjetići, babice, srpići, krušćice, krańica, urezače, vodica, krańica u prekršću i t. d.

Na zelenoj čohi (rizi) lozi se modrim prošvićem (ili svilom), a puni žutim i bijelim; na crvenoj lozi se zelenim i modrim, a puni iznutra zeleno, a izvana žutim i bijelim (perle = Bäumchenmuster). Na modroj čohi lozi se zelenim, a puni žutim i bijelim. To je tradicionalni raspored šara.

Slavni podovi iz mozajika, koji su dostigli najviši stepen savršenosti u dvanaestom stoļeću, naročito u Maura, pokazuju utjecaj ove vrste veza. U zbirci Georgensa ima ornamenata za ovu tehniku, uzetih iz hrama Monreale i iz arapske palače Ciza u Palermu (gdje je kraļ Roger II. [1129—1180] s pomoću grčkih graditeļa osnovao prvu školu za rad u mozajiku, koja i danas postoji), pa iz ǵamije Elivas u Kairu (11. stoļeće).

Nije teško razumjeti, kako se je baš i ova umjetnička tehnika veza aplikacijom razvila i savršeno očuvala u starohrvatske naše veziļe! Nije li Dalmacija zemļa divnih građevina, hramova, palača, crkvi? Nije li se ovdje sastao utjecaj kulture svega svijeta kroz mnoge vijekove? Starinsko bogato odijelo naših boļara mnogo bijaše iskićeno tim vezom. Stari ratni i crkveni barjaci nosili su slike rađene u toj tehnici. Bogata zbirka historičke skupine na tisućgodišńoj zemaļskoj izložbi u Budimpešti donijela je divnih vezova ove vrste sa odijela viđenijih ļudi iz naše i iz ugarske povijesti. Neki od tih vezova štampani su u djelu mađarsko-hrvatskom: „Uzorci za obrtnike i obrtne škole“. Tako u tečaju iz god. 1897. ima slika (2), koja predočuje kaput kneza Gavre Bethlena. To je aplikacija po baršunu sa srebrnom i zlatnom čitmom.

Aplikaciju je kitila naša veziļa po vrhu često i čavlićima, ilikom, makar da je to zapravo *muški vez,* koji i danas muški u Bosni rade. (Art Nagelarbeit.) Tim vezom kite kožuhe u prelijepim zašarcima. Seļak (u Ribniku, Bosna) kupi čavliće, ilike (od kositra) i udara ih onda *na nisprsnice* kožuha. Ovaj način veza nalazimo najviše na čaprazima istočnoga podrijetla, a osim toga i na vezovima iz doba renesanse, na odijelu. U modernom vezeńu uzimļu oksidiranu ko-

vinu, koja radńi daje starinski značaj, ili nižu sitno rezani buļon (bouillon).

Ponajčešće iskićena je ipak *građa* u naše veziļe samom „lozom“ ili „prošvićem“ (veruganim vezom, Kettelarbeit). Grga Martić pjeva o starome junaku:

A kršno ga okitilo ruho,
Bijelo srebro i sviono tkalo,
Svud suhijem zlatom ožigano
A stambolskim vezom *verugano*.
(Osvetnici, str. 236.)

I zaista! Ni u kojoj našoj vezilačkoj tehnici nema tako jasnih tragova turskoga utjecaja kao u ornamentici *veruganih vezova*, naime vezova iz zlatnoga širita na odijelo, oko žepova šalvara i dimija, na jeleke i t. d. (Contourstickerei).

Ornamenti za ovu izradu prikazuju samo *konture*. Stoga ne smije u tim zašarcima da bude ikakovih crtica, koje služe za prikazivańe sjene i svijetla (Schattierung). U područje najvećega neukusa pripadaju dakle i svi oni (i kod nas iz dućana) toliko rašireni vezovi sa cvijećem, ļudskim oblicima, napisima, pticama i t. d., koji se rade prošvićem ili veruganim vezom; no nažalost „po prirodi“ prikazujući sjenu i svijetlo i unakaženu neku tobožńu plastiku (na tablete, prostirke, peškire i t. d.). (Vidi vitańe, bijeli vez.)

Zlatovez.

Zlatovez od davnih vremena pa sve do danas imade u našem narodu veliku i značajnu ulogu; a uz zlatovez i *srebrovez*, no ovaj znatno mańu.

Zlatovez se radi „zlatnom postavom“ (fil d'or), t. j. žicom od žute svile omotanom sjajnom kovi. U staro doba vezlo se je „pravim zlatom“, t. j. žicom od pravoga srebra, vrlo dobro pozlaćenom. I danas u Bosni ima još po koji takav vez. I opran je i nošen, pa opet nije izgubio ļepote. Najrašireniji bijaše zlatovez u Herceg-Bosni, Slavoniji, Dalmaciji, Srbiji, Crnoj Gori, pa u davno doba i u Hrvatskoj.

Kićeno odijelo lijepe naše žene iz boļarskih porodica, pa i iz ostalih bogatih kuća sjaji se od samoga zlata, a istom odijelo u junaka ili u svatova! Raskoš u zlatovezu i u zlatnu nakitu vidi se obilno iz narodne pjesme, gdje ćemo ovaj opis naći i po više puta:

Kad ih spazi Đulković Nikola,
Primače se popetu sepetu,
Pa na t'jelo udari od'jelo:
Na s' obuče od saje čakšire,
Pri ńima su kukci pozlaćeni,
Više mu je srme pod koļenom
Neg' skerleta čohe nad koļenom!
(Jukić, sv. I. str. 121.)

Ova ponosita pjesnička figura „više mu je zlata ili srme pod koļenom“, t. j. gdje se i ne vidi, ponavļa se gotovo na svakoj desetoj strani naših narodnih pjesama u opisima odijela junačkoga. Više je svuda veza, više zlata, nego bijela platna i skerleta čohe. Toaleta istog junaka Đulkovića nije izuzetačka, nego obična:

I oblači burunǵuk košuļu,
Na košuļu kumaš anteriju.
Pa oblači troje toke sjajne,
Svake toke od pô druge oke,[1]
A uza ńe kite od tri litre,
Dvoje nove, a jedne polovne;
A svrh toka crvenu dolamu,
Na dolami puce s obje strane..
Koje puce pod gr'ocem bješe,
Ono tegli do tri litre zlata,
Ono mu se na burmu odvija,
Pune drži tri litre rakije:
U planini, kade čaše nema,
Što pri jutru mamurluk razbija.
A na glavu kapu fino-fesa,
Za ńu zadje sedam čelenaka,
I osmo je okovano krilo;
Ono mu se na čekrk okreće
U sahatu po četiri puta,
I junaka zaklańa od sunca.
(Jukić, sv. I. str. 167.)

Naš zlatovez najviše od svih naših vezilačkih tehnika odaje utjecaj Istoka. No i to nije slijepa imitacija, poređańe i kompozicija ornamenata većinom diše našim duhom, pa i tehnike same obilnije su u nas nego one, što su se obično radile na Istoku. Zlatovezne narodne tehnike prastare su narodne tekovine, domovina im je zacijelo u Bizantu.[2] Odvajkada je zlatovez za gizdu, za sjaj, ušao je iz Bizanta u Evropu najprije na bogatom crkvenom, a kasnije i na vlasteoskom odijelu, pa i među narod. Narod naš voli zlatu nego ičemu, tu je ilustrirana ona ńegova „gospośna“ nota, onaj sjajni ńegov ponos! Naš svijet svece i svetice božje, Majku božju, pa Vile i narodne junake drugojačije i ne može da zamisli, nego u obiļu zlatna veza i zlatna nakita, draguļa i bisera, „da iz ńih biju mavi

[1] U Bosni i danas, kada govore u zlatovezu ili o zlatnom nakitu, cijene ga po težini; na pr. peškir od oke zlata. Isto i kod vunenih radova, na pr. ćilim od deset oka.

[2] Sarajevski trgovac Kabilio trguje već više godina t. z. orijentalnim tekstilima, koji se izrađuju u Carigradu. „Ali ovo su gotovo sve *staroslavenske* tehnike“, reče mi on, „ja samo velim, da je ovo „tursko“, jer onda Englezi i Francuzi radije kupuju. Nađem li kakvu neobičnu tehniku u Bosni na starom ručniku ili odijelu, pošaļem je u Carigrad i tamo mi je vrlo jeftino izrađuju na moderne predmete, koje ja prodajem kao raritete. Tako mi rade ove tehnike staroslavenske: biserǵik, telu, rasplit, susmu, šupļiku; a sve zlatom! Ove su sve tehnike vezene jenolišce, a pravi turski vez je eto ovaj!“ I pokaza mi debeli relijefni zlatovez s ornamentom od turskih napisa, sa slikom ǵamije i fantastičnih arabeska. Taj vez nije „jednolišce“.

plamenovi“ te „prekrasno i u noći svijetle“. Oltarnici i odijelo na Majci božjoj, crkveni jastuci u našim starim, osobito zavjetnim crkvama, imadu veoma mnogo zlatoveza starohrvatskog, pa pružaju otvoreno poļe istraživańu. Nije dakle posve šupļa fraza, kada se u nas govori o „zlatnom doba“ za kraļa Zvonimira, za Kulina bana, za Kraļevića Marka i t. d. Onda se je pjevalo:

Na meni je dobro odijelo,
Sve haljine od čistoga zlata,
Na prsima još i toke zlatne i t. d.
(Hörmann, N. pj. sv. II. str. 51.)

Starinske umjetne zlatovezne tehnike danas su u našega svijeta dobrim dijelom zabačene. Današńi zlatovez nije ni sluga starinskome. Nema više zlatoveza brojem, nema *ubora, vale, suhozlatice,* nema košuļa zlatalija! Ono, što naša najmlađa generacija curâ danas zlatom veze, to su posļedńi jesenski cvijeci, na koje je već legao mraz neukusa, nestrpļeńa i — mode. Samo će nešto brže boļe da „potrpa“ najjeftinijom žicom na najjeftiniji bez i tome će onda da nadjene pompozni naziv „zlatalija čevrma“!

Zlatovez je i u Indijanaca dostigao veliku krasotu. Oni zlatom umiju vrlo vješto i ukusno raditi, pače i ondje, gdje ga uzimļu u teškoj množini. Vazda će ga krasno rasporediti, obično na mrkome tlu. Indijanci uzimļu rado srebrne ili zlatne žice za obrube šarenoga sviloveza. Ovakovo obrubļivańe vidimo i u vezovima starih Slavena, naročito Malorusa i u južnih Slavena.

Turski zlatovez („stambolski“) obično je vezen na kadifi (Sprengtechnik) u gustom debelom vezu. Ta vrsta veza održala se ponajviše u Slavoniji (šamije zlatare) i u Banatu, u Srba, dok je u Bosni i Dalmaciji nema više. Od Turaka ušli su u evropski zlatovez i zlatni napisi i različni likovi, koji sjećaju na arapsko pismo (po kuranu). Zlatne moderne papuče tako su vezene. Početkom 17. vijeka ńegovao se mnogo zlatni vez u Španiji, Italiji, Francuskoj, a ponešto i u Ńemačkoj. Ponajviše na misnom ruhu i na barjacima ili uz svilovez, ako se vezom želi proizvesti dojam sjaja. U Nijemaca vezli su zlatnom žicom po šarenoj svili i tako, da su zlato (or fin) i svilu mrežasto rasplitali po većim ornamentalnim oblicima, te se ispod ove zlatne mreže sjajucala svila, čime je vez izišao na oko kao lagan i elegantan.

U zbirci vezova „Uzorci za obrtnike i obrtne škole“ (tečaj god. 1897. Budimpešta, Gerlach és Schenk), na listu broj 34. imade zlatoveza iz bogate zbirke, prikazane u historičkoj skupini tisućgodišńe zemaļske izložbe. Broj 1. zlatovez na baršunu, a broj 2. i

3. prikazuje dijelove vezena sedla, dotično čapraga grofa Samuela Telekija.

U Francuskoj se u novije doba opet mnogo zlatom veze; moda tako od vremena do vremena iznosi u svijet sad ovaj, sad onaj starinski posao. Ponajviše održao se tu zlatovez na propup (Sprengtechnik) i šļokanka (Paillettestickerei).

Toliki broj zlatovezilačkih tehnika kao u južnih Slavena nema ipak ni u kojega naroda, pa ni u moderne vezilačke umjetnice. U nas ima zlatoveza brojem i zlatoveza po pismu. *Brojem* osim južnih Slavena ne veze nitko na svijetu u zlatu.

Evo glavnih zlatnih vezova brojem:

Telňak (u Herceg-Bosni); vezu ga po tankom burunǵuku na košuļe, peškire i jagluke, uz svilu. *Tela* je sploštena kovna žica, a nije omotana na svilu. Najobičniji ornament, koji tako vezu, vazda je jednolišce i zovu ga „od devet softa“. Moderne imitacije vezene su po tilu.

Suhozlatica (List III. br. 18.) je vez tehnikom *murver*, *kalbur*, *kovčalija* i *pezent* vezen, a po tankom tkivu. Uz taj vez često i zlato utkivaju u ćenar, na kome udaraju posao.

I košuļu suhim zlatom tkanu,
Što 'no mu je bijela bula tkala,
I za vjeru na vjenčańu dala.
(Martić, Pjesn. dj. str. 424.)

Ima i kera na iglu zlatom vezenih, pa rakama „dukatli“, koji meću uokolo jagluka i čevrma, peškira i rukava, te cura pjeva:

Ne diče me zidani kućari,
Nego moji sa zlatom rukavi.

Vala, starinska već posve izumrla tehnika brojem. Bijaše rasplitana i vrlo umjetna, vezli su ńome košuļe, u kojima bi dovodili „mladu“ u kuću svekrvinu. U Herceg-Bosni nekada veoma raširena u bogatijim kućama. Ostaci ove vrste zlatoveza nahode se još u Crnoj Gori, gdje je rade na ćenarli-košuļe, kao „ošvice“. U Crnoj Gori izumrle su sve ostale vrste narodnoga veza osim ove.

Ubor, niski vez zlatom, tehnika pošavna iz staroga Seńa u plemenitaškim kućama. Vazda bi ga vezli pravim zlatom, te bi takav peškir stajao i po 900 dukata! Davao se u svatovima kao obiļežje.

Kad to začu barjaktare Luka,
Skide burme od suhoga zlata,
Zlatne burme pod svojim imenom,
I uz burme pet stotin' dukata,
Pa ih pruža plemki Anđeliji.
Ona ńemu *ubor izvezeni* (ubirańe)
Na komu je do trideset grana,
Svaka grana trideset dukata.
(Jukić, sv. II. str. 221.)

Od potpisanih vezova zlatom najviše je omilio:

Puni, a niski vez, po crvenoj svili. Na šerbetnice, peškire i na odijelo. Ta se vrsta veza u Dalmaciji zove zlatnica.

Mirko s ńega snimi odijelo,
Dva fermena zlatom izvezena,
I košuļu suhim zlatom tkanu.
(Martić, Pjesn. djela str. 424.)

Susma, redak, biserǵik, poklopac i *kapļica.* Ovim tehnikama vezu zlatalije čevrme. Obično su jednolišce, a izrada je vrlo umjetna, naročito „redak“ i „biserǵik“. Danas i ove tehnike propadaju. Vezu se ili suhim zlatom ili uz svilu, — vez je nizak i vazda po tankom salanguru. Ornamenata za taj vez ima na stotine i nipošto se ne može reći, da je u ńima „turski“ duh, ma da su se ove tehnike u Bosni najviše raširile. Veziļa u svojim zašarcima za ovaj zlatovez ponajviše ide za tim, da dobije bar dva tri veća oblika (na jagluku), koje okružuju sitni oblici. Ovi veći oblici (obično jabuke, kruške, duńe, prstalija, srceta i t. d.) tvore središte ńezine tehničke, vezilačke ambicije! Tu ona naveze: redak, biserǵik, pa i mušebak, kadaif i murver, tu je stjecište ńezine vještine, tu oko gledalaca namah zapińe! Ipak ni sav ornamentalni sadržaj veza u cjelini za to ne gubi. Pače — ima tu posve zaseban čar, neka bizarna ļepota. — *Kapļicom* vezeni su samo mali oblici (Tupfen).

Debeli zlatovez, stambolski vez. (Reliefgoldstickerei). Ovaj je popuńen žutom svilom ili kartonom, da izađe kao na propup. Održao se više u Slavoniji, u Moravskoj i u Rumuńa, nego u Herceg-Bosni, ma da ga je i ovdje dosta bilo:

Jesu l' pleća za žuta kavada?
Jesu l' noge za zlatnih naluna?
(Jukić, sv. II. str. 365.)

Nalik tehniku ovoj vezu u Bosni muškarci gajtanom na fermene, anterije i odijelo od čohe. To je zapravo neka vrsta aplikacije, pa je ne rade po potpisu, nego od oka, ma da je ornamentika prebujna. Izrezuju najprije kalufe od tańega ili debļega papira, pa preko tih kalufa vezu zlatnim ili srmali gajtanom ili žicom. Vezu i bez kalufa. Dakako, ta tehnika sapińe majstora uz oporu građu, a da to nije, on bi izišao slobodnim umjetnikom, koji može da prikaže svaku ideju, koja mu se u duši rascvjeta. Iz doba ratova došlo je sjajno odijelo u narodnu nošńu i za mirnih dana, pa se je tu održalo. Suļagić Meho ide na vojnu:

Na alatu, vas u suhu zlatu!
(Jukić, sv. II. str. 114.)

A o junaku Zadraninu banu pjeva narod:

A kakav je, vesela mu majka,
Vas u srmi i u suhu zlatu!
Pa oblači barjamsko odijelo,
Što 'no junak nosi u ǵamiju:
Preobuče gaće i košuļu,
A uz noge crvene čakšire,
A po ńima crvenu dolamu,
Nigdje, brate, na ńoj mjesta nema,
Gdjeno nije povezeno zlato.
(Hörmann, N. pj. sv. II. str. 46.)

I ženske nijesu oskudne. Eno bjelogrla Jańa:

Nagizda se štogod boļe more,
Pa obukla tri zlatna kavada,
Sve joj zlato o zlato kucuka.
(Ib. str. 59.)

Šļokanka ili *puli vez*, *populani*, *napulani vez* (Flitterstickerei). Veze se mnogo u Bosni i u Slavoniji. Izvodi se prišivajući sjajne šļokice (iskrice, titrice, svjetlice, tetreici, pulice), i to bud po potpisu bud od oka. Ova tehnika raširena je svuda, a i moderni vezovi rado je upotrebļavaju radeći i sedefli iskricama ili oksidiranim, obojenim pulama i t. d. Slavenka tim vezom kiti skute, a Bosanka jagluke, fesove i pasove, steļe, końske prostirače, kape i t. d.

I ńegova ata ulovili
U suhomu zlatu napulana.
(Martić, Pjesn. djela str. 26.)

I dolame pâsom potpasane,
I ječerme srebrom populane,
Nanogvice kopčam' pokovane . . .
(Martić, Osvetnici IV. str. 63.)

Tude sjedi paša Husejine
Na svilenoj steļi populanoj.
(Ib. str. 207.)

Na ńeg meće sedlo sedefliju,
A po sedlu *puli* risovinu,
Po kojoj je i biser i zlato,
Još suviše i drago kameńe.
(Jukić, sv. II. str. 260.)

Najumjetnija tehnika u zlatovezu je *filigrana* (point filigrane). To je vrsta zlatne *kere,* pošivane bojali-svilom. Radi se u ruci preko mušeme (Wachsleinwand); a pojedini gotovi oblici sastavļaju se u cjelinu: ili u keru ili se apliciraju na svilu. U zagrebačkom manastiru milosrdnica vezla se odavna ova tehnika za crkvene barjake u divnim, skupocjenim radovima. Po ornamentici sjećaju ovi radovi na bosanske zlatne i srebrne nakite, kako su ih stari zlatari izrađivali. Na ukośńaku Hercegovke rađen je posao ovome nalik. Rađen je dvojako: spleten od sitne zasukane žice ili sastavļen od sitnih, u ugļenom prašku splavļenih srebrnih zrnaca. Obje eve tehnike poznavali su Slaveni već u davnini, taj je nakit tradicija kroz 800

godina gotovo u nepromijeńenu obliku do danas sačuvala zajedno s ukošńacima uopće.[1] U Veneciji cvala je osobito lijepo, pa je mnogi i drže mletačkom, t. j. talijanskom.

* * *

Vodila sam čitaoca kroz gusto šipražje tehničkih naziva želeći prikazati divnu našu narodnu vezilačku imovinu u cjelini. Znam, da bi me bilo ugodnije (a zacijelo i uspješnije) slijediti kroz živi perivoj naše narodne flore, kroz bogati muzej, gdje bi u najsjajnijim egzemplarima bilo sve to naočice prikazano, što sam ovdje ispisala u mrtvim slovima. Ali mi takova muzeja nemamo, niti ćemo ga ikada imati, jer su mnoge narodne tehnike već posve izumrle. Najpotpuniji i najobilniji muzej na čitavom slavenskom jugu uređen je tek nedavno u zagrebačkoj trgovačko-obrtnoj komori (s katalogom, udešenim na osnovi ove radńe). Što sam god mogla još u narodu naći starih tehnika, koje su već na umoru, sve su ondje iznesene, dakako u starim krpicama, koje ne „prave efekta“.

Današńa generacija vezi|a nažalost mnogoj tehnici više ne pamti izradbe, a kamoli postanka. Bilo je krajńe vrijeme, da se poda znanstvena klasifikacija hrvatskih i srpskih narodnih vezova, stim više, jer je danas pomalo u svim područjima pučkoga našeg stvarańa nastao zastoj. Ne pjevaju se više one narodne pjesme, koje su u klasičkom obliku silazile s usana narodnog pjevača, nema više narodnih poslovica, punih filozofije i poetičnih aforizama, koje su ispoređivali s naj|epšim sentencijama evropskih naroda, nema više priproste se|jačke naivnosti, koja je zamiš|ala dražesne narodne priče, narodnu kńiževnost i glazbu, koja je zadivila svjetske kńiževnike i umjetnike prošloga sto|eća. A sve je to u tijesnoj svezi sa narodnom vezilačkom izradom. Duša rase uprav|a ńezinom sudbom, utvrđuje ńezino vjerovańe i rađa ńezinu umjetnost. Tko je ispitivao dušu hrvatsko-srpskoga naroda, taj ne će u čudu i napola skeptički pitati: kako je moguće, da je baš taj inače ubogi narod imao tako bogatu, finu, zasebnu vezilačku umjetnost, s kakovom se ne mogu podičiti nikoji — po ni najkulturniji, — evropski narodi?

Od svih jezika, koji nam govore o prošlosti našega naroda, djela vezilačke umjetnosti govore najjasnije. Iskrenija su od kńiga i starih kronika, prirodnija od arhitekture, a izrazuju najočitije čuvstva

[1] Isp.: Građa za tehnološki rječnik ručnog rada. Pribrala Jelica Belović-Bernadzikowska. God. 1898—1905. Str. 604 sa 600 slika. Vidi stranu 99.

i potrebe narodne. U odijelu, u dekorativizmu stana i crkve, najviše je sudjelovala duša naroda, duša prošlosti narodne. Tu se najviše kretala, u to je ulijevala najintimnije osjećaje svoje, najboļe mišļeńe svoje.

Narodni su vezovi izvrsno ogledalo duše narodne, najvjerniji dokumenti predašńih epoha. Odviše su besvijesni, a da ne bi bili iskreni, i odviše su bili dojmļivi na svoj okoliš, na milieu, koji ih je stvarao, a da ne odbiju vjerno ńegove ideale, ńegove żeļe, ńegovu ambiciju, radost i tugu, milovańe i bolovańe ńegovo.

Narodna veziļa bijaše kroz stoļeća povezana čvrsto i neodoļivo u mreže starodavne narodne tradicije, pa je zato podlegla svesilnome utjecaju narodne rase. Ńe se nijesu ticale evropske mode u sredńem i novom vijeku. Utjecaj narodne tradicije odbija se u besvijesnim radionicama duše, iz kojih baš i izlaze na svijet najčišća djela umjetnosti. Čini se, da je procvat individualnosti u narodnoj umjetnosti, naime rađańe narodnoga stila krasna pojava narodńega mladenaštva, a ne zrelosti u kulturnom razvoju ńegovu. I jer narodna umjetnost odgovara u glavnom izvjesnim potrebama i izvjesnom čuvstvovańu narodne duše, zato ona pogiba, čim se taj način čuvstvovańa izmijeni ili ga nestaje. To dakako ne znači, da civilizacija uopće u toga naroda propada. Bez onoga, što moderni čovjek naziva „visokom kulturom", razvila se u južnih Slavena tako divna vezilačka umjetnost, rasla je u posvemašńoj nezavisnosti od te „više civilizacije". Među razvojem različnih sastava civilizacije u pojedinih naroda vlada veliko neravnotežje. Eno je obrazovana Ńemica s malim izuzecima do pojave *Layevih* ornamenata (god. 1871—1876.) u vezivu bila prava barbarka, a ideal najviše ženske izrade bijaše joj toliko opjevani „Strickstrumpf" !

Lako je dakle razumjeti, zašto tek u najnovije doba pogiba u našim krajevima narodna vezilačka vještina. Zašto sve više gubi svoju individualnost i postaje banalna? Izmijenio se sav narodni život: nestaje narodnoga vjerovańa, gatańa, čarańa, pjevańa, pričańa. Škole i kńige razagnale su stare bijele vile, crne vukodlake, šarene vještice, more, dobrice i uroke. Nestaju pojmovi i potrebe, koje su stvorile tu narodnu umjetnost, pa će ona skoro postati narodu zališna. Nije mu više nužna, pa u ńoj najnovija generacija veziļâ vidi tek puki predmet imitacije, zabavice i dangubice. Više ili mańe sretne kopije radova iz predašńih epoha, to je sve, što se još danas radi.

---

*

DRUGI DIO.

Svagdašńi običaji.

(Riječka nahija u Crnoj Gori.)[1]

Napisao Andrija Jovićević.

Običaji kod poslova.

Kod domaćih poslova. *Kod ustajańa.* Seļaci se rano dižu; čim je zora ili čim svane, oni su na noge. Nema toga, da prilegu, da prispe. Čim se probude, protegnu se, zijevne im se nekolika puta, ma dobro, da bi i' čak tamo čuli; prokašļu se, pa onader: „A, Bože, pomozi!“ reknu i ustanu. Pri dizańu prekrste se moleći Boga: „Bože, pomozi i sveti Nikola! Sačuvajte od zla i napasti!“

Kadako se digne, ȍdma'a se obuče, obu'e, opaše, pa se umi'e. Pri umi'evańu najpri'a umi'e ruke, pa se ondar sa čisti'ema rukama prekrsti govoreći u sebi: „Bože, pomozi i jutrošńe jutro.“ A tako se svaki prekrsti, kad ču'e crkovno zvono, ma bijo u kakvom radu, i zbori: „Bože, pomozi i ȕtrošńe leturđi'e.“

Seļaci se najviše sami umi'evaju; sami sebi posipaju jednom rukom u drugu. Malo đe posipaju žene, ili nevjeste, ili đevojke. Čime se ko umi'e, onda se čisti peškirom ili čim je Bog dâ. Najpri'ed se očiste obrazi, vrat, oči, uši, pa onadar ruke. Pri čišćeńu se ne govori ništa, a pošļe neki stanu pred ikonom pa se prekrsti i pomoli Bogu i svome kršnome imenu. Ruke se smiju prat, kako ko 'oće. Pri'e li'egańa obrne se put ikona, ako i' ima u kući, a ako nema, put istoka; prekrsti se i pomoli se Bogu: „S krstom čašni'em i s anđelom boži'em!“

Kod jela i pića. U prosti'em danima, to će reć': u radni'em danima, ije se kod ogńišta; a tu se ije i svaki dan, osim o blagi'em

---

[1] Isp. „Zbornik“ VIII. 1. str. 48. i d.

danima, kao što 'e Božić, Velik-dan, kršno ime, svadba, kršteńe, ili kada su pri'ateļi u kući; a tada se ije u kamari, ako 'e ima, ili se trpeza postavi podaļe od ogńa.

Zimi se ije po dva puta, i trećom uj'tro, kad se dignu čeļad; a ļeti se ije po tri puta, i četvrtom uj'tro. Što čeļad iju, kȁdako se dignu, to uzimaju jedno iza drugoga leba i smoka, pa idu na rad; tu se ne postavļa trpeza, no se ije „š noga“. To se zove *predrȕčak*. Obrȍk, ļeti o popȁsku bravńem a zimi okolo podna, zove se *rúčȁk;* obrok, samo ļeti o bravńem puštavańu, zove se *objȅd;* a obrok u veče zove se *večȅra*. Đeca založe i pred večerom; to se zove *predvečȅrak*.

Kad 'oće da se ije, najpri'ed se postavi trpeza; ona ni'e ničim pokrivena. Zati'em se na trpezu metne jelo, prinesu se ožice i rasporede po trpezi, pa se onader prinesu stočevi i namjeste oko trpeze. Pri jelu se sjedi; sjedeći ije svako'e čeļade, koje 'e toliko visoko, da može sjedeći dofatat jelo s trpeze.

Kad se trpeza postavi, si'edaju čeļad za ńom, da iju; svako'e dofati ožicu u ruke, pa čeka, kad će najstari'i počet. Muški sjede jedan do drugoga, a tako i žene. Najstari'i sjedi među ļudima ili u pročeļu; pred ńim se metne meso, ako ga ima, da ga on di'eli. Čorbu prisipaju mlađe žene; one i leb režu.

Pri'e jela prekrste se postarija čeļad i zbore: „Bože, pomozi!“ pa ondar ruke na posa'.

Odrasla čeļad nagolo iju iz jednoga vagana ili sȁ'ana, a đeci se dadne zaseban sud. Neki imaju i piata ili sa'ančića, te iz ńi' jedu postarija čeļad. Ije se drveni'ema ožicama; a po mnogi'ema kućama, i to o' skora, ije se kositerovi'em. Piruni i nožići su ri'etki; š ńima seļak ne umi'e ni jes'.

Kad se izi'e čorba ili ju'a, onader domaćin razreže meso pa ga di'eli; pri di'eļeńu više da'e postari'ima ļudma nego ženama; đeci se mali dio učini.

Za čišćeńe od jela sto'e oko trpeze mrȅže, s ko'i'ema se čiste, kada ko 'oće; a ima đeđe i peškirića za ruke.

Ako 'e fameļa mala, sve je ovo mańe; tu se ne drži ovi red tako strogo; nešto, što žena radi u velikoj zadruzi, đe 'e 'ȁlak čeļadi, može i domaćin učińet; ne zami'era se, ako stavi trpezu, kada doma ni'e žene, da postavi jelo, da dadne đeci i trpezu digne. Tako 'e i kod samodrugog čojka.

Pošto se ko naije, očisti ruke, prekrsti se govoreći: „Da Bog pomože i da ga Bog namiri, ko'i ga 'e i dâ.“ Tako samo zbore

postari'i. Mlađi se dižu iza trpeze bez ri'eči i nose svo'e stočeve, da na ńi' sjede okolo ogńa, ili i' ostave na svo'e mjesto. Stari'i ostave stočeve, da i' žene uklone.

Pošto se jelo svrši i čeļad se dignu o' trpeze, žene pospremaju, plaču, čiste i sve na svo'e mjesto osta'ļaju.

Kod jela se ne smi'e leb tropìti, da ga šteta nosi; niti prosipati, 'e' bi ga moga' žeļet. Tako 'e gre'ota po mrvama leba gàzit, 'e' je ono nímèt bož'i, s ko'i'em se svi'et rani. Ne smi'e se leb tako stavit na trpezu, da gorńa kora dođe dońa, niti da oni kraj put sredine dođe obrnut put kraja.

Radi uļudnosti, ļuckòće, ne smi'e mlađi prvi počet da ije; ne smi'e se dofaćat ožicom ispred drugoga; ne smi'e se krli'ešati ožicom po jelu; probirovat, ovo 'oću, ovo ne ću; dić se o' trpeze, dok se svi naiju, a osobito ako 'e izvàńac za trpezom; uzimat leb ispred drugoga. Tako se ne smi'e: kašļaći se obrnut usta put jela, da mrve iz usta stȑcaju po jelu; obrčkat ruke i usta; grabit se oko jela, ustavat od trpeze pa ići na dvor radi nužde (ovo se smi'e, ali ni'e pristojno).

Ružno 'e, kome se pri jelu uzrigù'e. Takvome se reče, da se 'e preijo. Kome se štuca, vele, da ga ko spomińe. Zbog štucańa se pi'e voda. No gleda' sam, đe se nekome grdno štuca, pa ondar ižnenada vikne neko nešta, da onoga zabùši, zabàši ili začudi; i gle, čudo! odma'a prekine štùkavica.

Voda se pi'e obično iz čevčìje, konate, a ređe iz krge ili tikve. Voda sto'i u borèlu ili kàci. Kod pića vode nema nikakva običaja; svako'i se napi'e kolko može, i svagda, kadačko mu 'e milo. Samo ni'e uštivo, da se kome dadne ono vode, što 'e kome ostalo u ćepčì'i ili konati.

Kad se pi'e bocunom voda, ondar će neko'i po malo odlit, da bi grlin od bocuna plâknuo, ništa drugo.

Za vri'eme jela ne prinosi se voda kod trpeze, nego se svakome donese, kad je ko'e žedno, ili se samo diže te ide na kacu i pi'e. Postari'ema donesu mlađe žene, da se oni ne dižu. Posli'e jela malo ko mi'e ruke; samo i' dobro s mrežom istrļa. Zube niko ne pere iza jela, ili baš ri'etko ko.

Raki'a se pi'e pri'e jela, a vino uza jelo i po jelu. No to malo ko; slabo se rađa vino, evo nekolike godine; pa i ko ga ima, ta' ga proda te kupi žita, ili za dàci'u, ili za drugi kutńi mankamènat; a ko ga ima i ostavi, ne pi'e ga redovno, a đekada i bezrèdno, više no bi trebalo. Takvi su ti naši ļudi: ne umi'u šteđet; dok imaju, troše, kad manka, trpe.

Raki'a se pi'e iz male čàšice, koja se zove *rakínska* čašica; a vino iz više čaše, koja se zove *vínska*. Pri'e se raki'a pila iz cunèta, a vino iz majolȉke (krčaga) ili iz bocuna. I danas se iz bocuna pi'e, kad ga 'e dosta.

Pri piću vina i raki'e veli se: „Zdrav!", „U zdravļe!", „Zdrav si mi!", „Zdravi ste mi!", „U dobro zdravļe!" a odgovara mu se: „Zdravo bijo!", „Bog ti da' zdravļe i veseļe!" Tako se govori kod prve čaše, a pošļe se pi'e bez nazdravļivàńa.

Ni'e li'epo, kome pri jelu i piću polène. Tada se veli: da 'e lakom, da lakomo ije i pi'e, koliko da se ne nada najes' i napit.

Stari'i mlađe uče, da brzo iju. Ko brzo ije, brza mu 'e svaka rabota; ta' može svuđ ugrabit svoj dijo. Ali ni'e li'epo, kada se tako ije, da polene; kada ije kȁj da grabi. Svuđ se ište red i ļuckoća.

Kod kućńih poslova. Uj'tro se domaćica najprva diže. Ona pri'e svega, pošto se obuče, piri ogań. Pri nalagańu drva debļi kra'evi od pàlicâ meću se na ogań, a tańi svi na jednu bandu, đe vazda sto'e. To su *glamńe*. Tako se ci'eloga dana nalažu drva.

U ogań ni'e li'epo pļuvat ili vodu prosipat. Ne vaļa da đeca vrte žiškom, e bi puštavala vodu pod sobom. Pri svi'etļeńu se pèpejo primi'eta k ogńu, a tako i mrve leba, ko'e su oko ogńa. Po pepelu ne vaļa šarat prstom ili pàlicom.

Kod meteńa kuće ne vaļa s metlom taći ko'e čeļade, da se u krađu ne ufati; a tako ne vaļa ni vretènom ili kuđeļom taći, kadako se prede. Tada žena udari vretènom o zemļu, pļune dva tri put na ńega, a tako i na metlu, i ondar je stvar svršena: ne će se ufatit u krađi.

Kod rada. Kad se počne kakvi viši rad, ili rad u zemļi, kai što 'e početak orańa u proļeću, sijańa, žńetve ili kosidbe, onadar se radnik okrene put istoka, prekrsti se i reče: „Bože, dadni ȁer, da se rodi, kai što ti umi'eš dati." Ako 'e tada sunce na izlasku, onda smakne kapu, prekrsti se zboreći: „Sunce na istok, Gospod Bog na pomoć." Neki opet vele: „Sa srećom, da Bog dâ!" Neki: „U dobri čas!"

Ko s proļeća prvi put vidi orača, đe ore ili đe si'e, nazove mu „dobro utro!" ili „pomaga Bog!" i uz to vikne: „Počejo si, u dobri čas!" A ovi odgovori: „Sve ti dobro i sretno bilo!" — Ri'etko će iko kra'em orača proći, a da ga ne upita: „Je li meko, je li?" ili: „Kako se ore, kako?" ili: „Mogu li ti?" ili: „Je li mokra ili suva?" i još uz to po koju progovore.

Ralo se na baštinu ili 'z baštine doma nosi tako, da ručica ostane za leđima onoga, ko'i nosi. Ralo se ne smi'e niti ga vaļa drukči'e nosit. Jemļěž ne vaļa naopako na zemļu postavit; debelo drvo ne vaļa napri'ed s tańi'em kra'em nosit, nego s debļi'em kra'em napri'ed (osim badńak, o ko'emu će se kazat na svome mjestu).

Pri škopļeńu svińa, pretukováńu jarčeva, ovnova ili bikova, ko'i škopi ili pretuku'e, najpri'ed 'ujkne na desnu ruku, pa ondar uloži u posa'; tako 'ujkne, i pošto svrši rad; to će reć': da mu bude lakše. Pošto svrši posa', položi obi'e ruke na ono mjesto pa rekne: „Lako ti bilo!"

Jajca od oškopļenog praščića ne bacaju se, da i' što ne izi'e, no se zakopaju. Vepru bi udilo, da i' što izi'e.

Kad se oteli krava, objesi jo' se o repu crvena uzica, da 'e ko ne ureče. Zato se i teletu metne što oko vrata.

Napredno di'ete ne ižnosi se mnogo, da ga svi'et gleda, 'e' se bo'e, da ga zla usta ne ureku, ili zle oči ne raznesu. A ako ga ižnose, stavi mu se nešto na glavu, da u to svi'et više gleda, no li u di'ete; a neke majke omrče ga malo po obraščića.

Poneki zornom volu zatakne grančicu lista za rogovima, da ga ko ne ureče.

Za ružo čeļade reče se: „Neka se ne bo'i uroka." To će reći: nema na ńemu ništa, čemu bi drugi zaviđeli.

Žena đetińa ne smi'e luk sadit, ni ništa ni sadit ni sijat zbog đeteta, ko'e je u ńoj. Pri sađeńu luka protrļa žena ruke o travi, ako će da luk ne pali, a protrļa o koprivu, ako će da pali.

Kod građeńa. Pošto se kuća oziđe, onda se zakoļe po jedno bravče na vrh jednoga ćoša, da ona krv pođe nuza zid. Ovo se radi, da čeļad u kući budu zdrava, a kuća vječita.

Pošto se dovrši zad, onda domaćin od kuće popne na obi'e listre po jednu granu i na ńima po pe' šest faculeta šareni'e'. To 'e žnak, da 'e zad gotov. Peti dan, ili sjutridan dođu seļani s veļi'em puškama da gađu; ko pogodi stablo od grane, da pane doļe, ta' nosi faculete s jedne listre. One druge faculete nose majstori.

Narod vjeru'e, da majstor može kuću proklet i uklet, kai da 'e rodijo. Zato se majstori li'epo drže, ugađa im se, dadne im se po svršetku po košuļa i po ko'i fiurin dara. Ovo se sve zato radi, da se ne naijede pa da ne prokunu. Od kuće, koju su prokleli majstori, čuva se svako. Kad ona iziđe na prodaju, reknu mlozina: „Ne bismo u ńoj stojali, pa da nî 'e daruju."

Pošto se kuća podr̀vi, požı̀li i pokrı̀'e, te se može u ńu pri'eći, onadar se pri'e prelaska zovne pop, te u ńoj zakrsti vodicu i sve 'e pokropi. Neki tada i masla svještavaju. Tu su onda po dva ili tri popa. Tadako se pri svakom ćošu prili'epi po jedan voštani krst. To znači: da kuća bude spasena i sačuvana od svakoga zla, zli'e' du'ova, vještica, mađi'a i vragova.

Običaji kod zajedničkih poslova. Susjed susjedu, ili brat bratu, ili komšija komšiji pomaže bez pare i dinara dosta ri'etko; a ko pomaže, priskoči mu po jedan, dva ili tri dana, i to: kad gradi kuću, kad si'eče i donosi drvarı̀ju, kad se prenosi iz kuće u kuću, kad se vidi, da će mu šteta poni'et žito ili drugo što.

Kadako, ne daj, Bože, ni krvniku, izgori kome kuća, tu pomognu onome izgoreńiku ne samo susjedi i seļani, nego i ļudi iz drugija sela; neko pomogne radom, neko parom, neko žitom, neko bravom, neko ovi'em a neko oni'em.

„Ako ćeš me žalit, pošto umrem, žali me, doklena sam živ.“ Naši ļudi dobri su za to. Na nevoļi jedan drugome priskaču. Svaki se nada onoj katı̀zmi (kazni), pa se zajma, e i ńemu može do nevoļe doć. To se zove *móba*. Tu nema nikakvija osobenija običaja. Moba ne donosi sobom ručak iliti večeru, a tako isto ni vodu za piće. To 'e posa' one kuće i domaćı̀na, ko'emu pomažu. Domaćin ta dan priredi takvi ručak, da se ne bi ni od ministra zastidı̀jo. Takva 'e tamȁn i večera. Osim toga dadne i rakı̀'e dosta; svako'i pi'e golȅmo; a ako će i više no može podni'et, domaćin ne bi štedijo, ni da' Bog, no suviše nudi, nagȍni, kumi i silom na usta prinosi. Ńemu 'e milo, da svaki bude sit sitan i raki'e i jela. Pošto mobnici krenu put svo'e kuće, domaćin svako'emu li'epo zafali govoreći: „Bože, daj, da vî ovo s dobrom vratim.“ Da im domaćin zanudi platu, oni bi se pri'ed naijedili, no što bi 'e uzeli. Kad bi 'e uzeli, bi se grdno osramotili.

Kod nas nema *prȅla,* ali ima *sjȅdnika* ili *posjȅdnika.* Ļudi na sjednike idu po večeri. Oni se tamo samo pričaju o ovome i onome, a drugo ne rade ništa. Žene idu jedna kod druge na *posjȅdak* i po dnevi i po noći, kad doma nemaju posla. One uzmu u ruku robotu: pletivo, vunu, kuđeļu, ili drugi rad, pa ide kod drugarice, komšinice, te kod ńe tamo radi i pričaju se o ńi'ovi'em beratima. Bog zna, što one pričaju; tu ima svašta.

One bi mogle i kod svo'e kuće radit, ali nema su kim pričat. Tako i dańu bivaju ženski sjednici: ļeti u 'ladovı̀ni, a zimi pri suncu, ili u kući kod ogńa. Tu se pretresa svi'et na rešȅto.

Pravni običaji.

Kod obveznoga prava. Kupac iliti mušterija ne će odma'a doć kod onoga, što proda'e, pa ga pitat: „Pošto ti?“ On najpri'ed posmatra brava poizdaļe, gleda ga s jedne i druge, i sa svake strane. Sad mu se primakne, pa ga zgleda boļe. Vidi mu rogove, prebro'i mu zube, ako 'e koń, i vidi, je li mu kaļak nika'; upre voļa u 'rtenicu, stišne ga za rep, povuče ga natrag za rep, opipļe mu žli'ezdu; ako 'e brav sitni, pipne ga više repa, z bande za žli'ezdu, za 'rtenicu. Ako 'e krava, koza ili ovca mļekara, pomuze na dlan malo mli'eka pa ga gleda i obudu'e; gleda ime, obudu'e, je li tvrdo, mjeri sise, gleda biļege mli'ečnosti.

— Pošto fališ robu? Koliko ci'eniš? Pošto da'eš? — ili kako drukči'e zapita mušteri'a.

— 'Oćemo li junački? odgovori prodavaoc.

— Ima li kakve mane?

— Ne više no vidiš.

— Ada, ako bude kakva mana, a ti mi 'e danas ne kažeš, što ćemo onader?

— Neka sam ja tader najsramotni'i čojak; ako te prevarijo, crn mi obraz. Ali evo: ako bude na ńemu ikakve mane, eto ti ga bez pare i dinara.

— Ne ću ja tako; no ako bude ikakve ma'ane na ńega, da ti ga ja vrnem, a ti meni pare.

— Taman tako i da učinimo.

— Sad zbori: koliko ćeš ga najlakše dat?

— Vala, tako mi Boga, a tako me ne ubijo i serazijo, sad mi 'e dava' gotove pare 36 fiurina, da ga odovlena ne mrdnem; a ja sam ga dava' 40. Ma tebi ću ga dat 38.

— To 'e za oči skupo. Ja ti se čudim, što ga ni'esi da' za te pare, e ti danas ne će ni toliko napunit.

Mušteri'a krene na drugu stranu, da pita za drugoga. A ovi ga vikne:

— Stani, čoče; koliko 'e za tebe?

— Ja ti ne mogu ništa reć, pošto ti e' toliko dava'.

— Pa ti reci, koliko 'e za tebe.

— Za mene je 34 fiurina. Pa, sadako, ako ti se leveriše, dadni ga.

— Pa ne ćeš više pridat?

— I toliko 'e preplaćen.

Mušteri'a opeta pođe, a ovi ga pušta, te malo odmakne. Ako se

mušteri'a sâm povrne, prodavač ne popušta ci'enom; a ako ga prodavač zovne, mušteri'a ne 'oće da dâ više. Pošto stanu na ci'enu, prizovu nekolika čojka, pred ko'i'ema opet oni ponovi ri'eči, da na brava nema nikakva čurùka, a ako bude čurùčan, da ga vrati, a on ńemu pare. Tada mušteri'a ńemu pare pre'o prsta na dlan, a ovi ńemu uzicu i brava iz ruke u ruku. Pare se bro'e desnom rukom, a tako i ovi uzicu mu preda desnom, radi 'aira i sreće u onome bravu.

Ovakva su i ostala pogađańa. Ako se pri pogađańu ne ugovori o čemu gođ, potļe o tome nema zbora. Dešava se, da se kupovina vrće zbog razni'e' ma'ana.

Kad ovi izbro'i pare, rekne: „Srèkńe ti bile!" A kad oni preda brava, rekne: „Srećan ti bijo; i da Bog da se š ńim pofalijo!" — „Sve ti zdravo i veselo bilo!"

Ako se rabota proda zdravo za gotovo, onda obi'e bande plaćaju piće; a ako se proda na veresì'u, ili, kako neki vele u šali, na „tursku", ondar pri proda'ici plaća oni, ko'i kupi, a pri plaćańu oni, ko'i pare prima.

Kad dvo'ica *spregnu*, onda svaki sebi ore redom; i to jedan ili dva dana ovi, pa toliko isto oni. Sprezaju ļudi, ko'i po malo zemļe imaju i samo po jednoga vola. Tako se redom ore i za vri'eme gareńa i za vri'eme sjejańa. Ko'i ore, oni volove rani, a rani i' i svecem, ako se trefu, ili za vri'eme kišni'e' dana, ako se volovi kod ńega zastanu.

Mnogi su ļudi nuždeni, zato mnozina i traže parâ na dobit ili u zajam za petna'es', dva'es' dana.

Čojak, ko'i 'oće da nekome ište pare, smišļa unapri'ed, kako će počet; pa onadar dođe kod onoga, kome će da i' ište, posmakne kapu i nekako i ponizno i pokorno nazove: „Pomaga Bog!" a često puta će reć' i „gospodine", pa da toga gospostva nikad ni'e ni vidijo ni on ni ńegov otac ni niko ńegov. Baš smi'ešan izgleda takvi pozdrav! Pa onda razveze na dugo i široko o ovome, o onome, doklena najpotļe dođe na samu stvar. Sad je on tako pokoran, da izgleda kai sluga ńegov.

— Vala, ja sam se do tebe nešto potežijo, pa ne žnam, 'oću li imat rášta.

— A što brate?

— Ja . . . ka' što žnaš, seļak je vazda nužden; nikad mu ni'e para pri ruci. Ako mu se što od preti'eca rodi, to u jesen u nevakat proda jeftino; ako ima mládì, proda i' opeta, kadako su

najeftini'a. Tek on nikad pri sebi pare. Pa da ti se ništa ne falim, nemam ni ja zađavoļu, a sad su mi opreše, oprešni'e no ikad od moga vi'eka. Da može kada doć proļeće, ima' bi' da prodam jedno tridesetero mládî. No 'e to teško dočekat, a meni je sad ȉstezaj, da i' dam, od kud mi glava sto'i. Pa, znaš, mišlijo sam mlogo, kome bi' i' iska': da i' ištem ovome, ne će mi i' dat, onome, bo'im se, ne će i' imat; te ja, Boga mi, smišli' na 'ednu, da i' ištem tebi; a nadam se i evo te ovako (smakne kapu) molim, ako mi misliš obraz skapulȁt, pa ću ti ja to vratit, čim jagńad prodam, zada'em ti po sto puta bož'u vjeru. A evo uzmi dobiti, koliko 'oćeš, koliko ti se ne čini gre'ota. Evo ti potpadam s kapom u ruci, pa... eto... pogleda' na ovu kapu. Ja bi tebi učinijo, kad bi moga', no tebi, Bogu fala i svetome Petru, ni'e nevoļe, i ne bilo, da Bog dâ!...

Dužnik se povinu'e onome, kome 'e dužan, osobito ako 'e suma povelika, s ko'e bi moga' propȁnut, kad mu ne bi da' ȍdmáka. To se vidi po tome, što ga više puta zove u kuću, čašćava ga, javļa mu se li'epo, pa mu se i su po malo voća, vina ili raki'e učini vješt. To se sve od nužde radi, da ga ne prisegne za dug, nego da mu dadne rokȍve; ili da mu i opet vaļa.

Pri zajmańu para čine se rokovi, vâde. Ako su pare na dobit, onda e' vada godina ili više godina. No i pod dobit daju se pare za mjesec, dva, tri, četiri i više.

Dugovi se nagolo najviše podmiruju u jesen, kad se stane lovit ukļȅva; o stánku, kad đelovi od ribolova ucjeńuju; o Đurđevu-dne i Petrovu-dne, kad se mlad: jarad (kožlići) i jagńad prodaju; o Veļemu Gospođinu-dne, kad se ruj stane prodavat.

Otuda su rokovi: do ruja, do suve ukļeve, do stanka, do Đurđeva-dne, Petrova-dne, do daci'e, do poklada (ovija ili onija).

Svaka opština ima svoga kovača, majstora, jeđȕpka ili ciganina. Kod ńega neko ku'e pod nadnicom, a neko na *uļȅticu*. Ko ku'e pod nadnicom, ta' mu plati dobru nadnicu, ili mu plaća svaki komat sjȅčiva, ko'e mu sku'e ili klepa. Uļetica 'e kovaču, što i popu bir. Otuda 'e i ostala ri'eč, kad se ko podi'eli: „Više 'e popu i kovaču." Kovaču se da'e godišńe po bagaš žita, a kome ima više kovańa, prida'e mu po bagaȘić (osmańík) šenice. Bagašić je treći dijo od bagaša. Ovo mu se da'e u jesen; tada mu se napuńa godina, a druga počińe.

Kad kovač uļȅtičoru ku'e po vazdan, ondar mu 'e dužan doni'et i ručak: a ta ručak je baš li'ep, da se ne bi zastidijo, pa da ga pred česovi'em gospodinom iżnese.

Svako'i kovač pi'e rakiju dobro; i svaki mu donosi po jednu bočicu roma ili druge raki'e, da mu boļe i ļepše sku'e sječiva.

Uļetica se ne nosi kovaču; on za ńu dolazi sam s vrećom pre'o ramena, pa ide od kuće do kuće i uzima ono svo'e.

Svako se žali omrazit kovaču, kai popu, 'erbo se ne može ni bez kovača, koliko bez popa.

Kod javnoga prava. Kad ci'elo selo ima kakvoga posla, ko'i se ci'eloga sela tiče, onader se radi toga kupe na jedno mjesto, da se razgovore oko toga i da vide, što će s ti'em čińet.

Skupštinu ne bi smijo ko'i drago seļanin skupit; to čine samo stari'i ļudi i seocke starešine. Na dogovor moraju doći svi seļani, starešine kutńe; a dođu od nekija kuća i višina, tèke da slušaju; milo im.

Na iskupštini se govori o seocki'em stvarima. Tuna ponajviše zbore postari'i ļudi; a zbore i oni, ko'i su razabrani, pa ako su i mlađi; ńi' i stari'i pripituju, kako mišle oni o ovome ili onome, kako se ńima dopada ovo ili ono. Tuna se najboļe poznadu seļani: kakav je ko, kako ko mišli, koliko ko žna i razumi'e, i kakav bi bijo za svo'e selo.

Stari'i sjede na najglavni'em mjestu ili u sredini iskupa; a mlađi sa strańâ. Ako dođe postari'i čojak, mlađi mu se podìgnu i učine mu mjesto do stari'i'. Kad stari'i govori, mlađi mu se ne smi'e u ri'eč upli'etat, ne smi'e mu zbor prekidat, e bi to bila ne samo uvreda za ovoga, nego i sramota za mlađega. Pa i postari'i ļudi ri'etko jedan drugome prekidaju ri'eč; a ako je prikine, reć će: „Ne zaboravi, na što si", ili „Zlotvor ti 'e ne prekinujo". Mlađi smiju zborit, kada se stane glasat; onda 'e svači'i glas jednak, pa i svači'e pravo jednako.

Na skupovima se svaki bori za svo'e pravo; niko ne dâ, da mu se iko takne u ńegovo. Stoga se zbivaju svađe, davi'e, omraze i sto jada

Biva, da se na skupštinama ļudi i posvade. To 'e onda teško; tu se stvore dvi'e parte; pa ako nema drugi'e', onda i' nema ko razdvajat. Ovo su vrlo ri'etki sluča'i.

Ako se na skupu poi'eđaju zbog česa, skupština se raziđe, kai što 'e i došla: niti što učińeli, niti imaju što doma kazat.

Ko bi navlaš 'tijo da smuti skup, toga zdogovorno izažđenu između sebe, iz skupa, da i' ne muti. To su ļudi mutiše, krvomutnici — najgori ļudi u selu. Ńi' niko ne priziva radi kakva zdogovora, nego i' svako mrzi; ni'e se nikome š ńima milo ni na putu sres',

a kamoli u skupu š ńima zborit i o dobru radit. Ima ovakvije', ko'i pośļe izdaleko rade, da pomute skupštinu, ali se ovome ufate konci. Što ustanove postari'i ļudi, to ci'elo selo posuli, svi seļani su na to pristašni. Ako se po ko'i nađe, da 'e nepogodan, ńega niko i ne sluša; neka on zvrca, kudi'ena 'oće, kad ga ko ne pita i ne sluša.

Seockoj ustanovi mora se poviniti ne samo svako'i seļanin, nego i drugi seļani, koliko se to i ńi' tiče. Ko se ne bi pokorava' tojzi ustanovi, ńega kazne po ustanovi svojoj, ako se tamo o tome što spomińe, ili ga dostave sudu kai mutišu i nepogodna seļanina. Sud ovakvoga kazni.

Da bi seocka ustanova tekla pravilno i po ustanovļenom redu, izaberu se na glasove nekolika čojka, koji paze, da sve točno bude, kai što ustanova glasi.

Kod kaznenoga prava. Često se događa, da čojak čojka zakune. Čojak se kune, kad s ti'em 'oće da opere sebe od kakve napasti, od nametnute ri'eči ili krađe, ili da potvrdi nešto, što 'e vidijo, čujo, zborijo ili radijo. Pošto se čojak zakune, on ostane prav-zdrav, niti mu iko smi'e prigovorit, da se 'e krivo zaklejo. Bože, sačuvaj! S toga bi moglo dosta biti. Biti krivoklètnik, značilo bi: bezvjernik, koji za Boga ne žna, no se ńegovi'em imenom lukavo kune i na ńega 'uli.

Ļudi se kunu u sudu na krs' i evanđeļe, ili u crkvi na krs'. Uzme krs' u ruke, prekrsti se, celiva ga, pa se ondar počne klet i u kȁm zatucat govoreći: „Da Bog dâ i sveti Petar i svi sveci, bož'i ugodnici! Ako sam, krs' me pomamijo, a Bog me ubijo. Bogu se zaludu molijo! Zaludu kršno ime slavijo! Zaludu mi svaki dan dolazijo! Ako pravo ne kažem, ne pomoga' mi Bog ni molitve; oko svega se zȁludu mučijo. Sve mi se stancem kamenom pritvorilo, i srce u ńedrima i sjeme u zemļi. U kući mi ni plakalo ni kašļalo, ni pjevalo ni kukalo; u ńoj mi se ne prekađevalo više no psu; u ńu se ne imalo đe doći! Da Bog dâ, brate, ako ovo ni'e istina, Bog me ubijo i serazijo; u maniti lik udarijo! Da Bog dâ, brate, ako pravo ne kažujem, pravda mi ne pomogla! Da Bog dâ, brate, ako na Boga 'ulijo, na veliki petak od svo'e đece ijo! A ako me ko napastu'e, Bog mu sudijo, sve se ńemu steklo!" Zati'em se prekrsti, celiva krs' i ostavi ga, pa onda ide opravdan.

Narod veli: ni'e se dobro ni pravo ni lukavo zaklet. I, istinom, ima mnogi'e' ļudi, ko'i su baš pravi, ka' dublí'er, ma se ne 'ote zaklet, prosto ili teško; i to se ne'te zaklet za kakve mańe stvari; ali za više 'ote, ili kad bi im se što ticalo obraza.

Pri'e se vadila mazì'a iz vrele vode; ali danas toga nema.

Danas je u običaju, da ne kune čojak čojka za malu stvar. Dosta 'e, kad ovi otvoreno reče: Tako mi pošteńa, zdravļa i sreće; tako mi duše (ako 'e star); tako mi Bog uzdrža' ono, što mi 'e da'!

Od krive kletve svako se bo'i. Ni'e to lako stat onođena pred oni'ema prilikama boži'ema, pa se i pravo zaklet, a nekmo li lukavo. Bože, sačuvaj!

Običaji u druženu s ļudima.

Drugovańe. Pobratimstvo i posestrimstvo. *Drugovańe.* Malo 'e po selima momčadi, đevojaka, ko'i nemaju svo'ija *drugova* i *drugarica.* Drugovi se zovu i *parteníci,* a drugarice — *parteníce.* Ko ne voli nikoga, da š ńim druži, toga svi'et ne ci'eni najboļe; to 'e *osobèńak* s ńegòvom osobènom naravi. Takvi teško može i u jedno društvo prosperàt.

Drugovańe već počińe đecom, pa se tako produži daļe, ako im u tome ne smetne kakva robota, kakva omraza ńi'ovija domova, ili roditeļi zapreštaju jednoj strani, da se s onom drugom ne druži, ako 'e ona nepoštena, te bi mogla ńi'ovo di'ete na kakvu pedevsì'u navuć, da i ńi' i ńi'ovo di'ete nađe dùsa.

Najpri'ed se đeca iz malena zavòle, pa onadar i daļe produže svo'e drugovańe. Ako su oba druga jedne voļe i naravi, jednoga ponašańa i pomisli, ondar i' niko ne može razdvo'it, što ne bi jednoga surgunìsa' tamo a drugoga ovamo.

Biva, da se drug u druga, druga u drugu tako upì'e, da jedno bez drugoga živjet ne može. Za takve se reče: pogodila im se voļa.

Ako su drugovi ili druge poštene, anadar i' pò'ednako oba doma vole. Svaka kuća voli poštènog druga ili drugu svoga sina ili 'ćeri.

Ļubav i prijateļstvo takvija drugova ili druga pokazu'e se najbole iz ovoga: Svakoga su sveca za'edno te se pričaju, šale, igraju i o, Bog ti zna, čemu razgovaraju. Što jedan ne zna, to pita drugoga, da mu kaže i da ga nauči. Za'edno su svagda, kad ni'esu u radu. Jedan drugome ide u kuću slobodno, bez zazòra; u kući se čeļad od ńega ne stide; smatraju ga ka' svo'e čeļade. I sestra ńegova druga može bez zamjerke š ńim pričat ili se našàlit.

Drug drugu u nevoļi pomaže; pomaže mu na rad, pa mu se oni vrće; ali se tunačko ne gleda, da oba po'ednako jedan drugome rade. Drug s drugom za ļubav pođe na pazar, na put ili na kakvi drugi posa', ko'i se samo ńegova druga tiče.

Drug druga podvori u bòli'esti, a, Bože sačuvaj, kadako bi ȕmaro, oplaka' bi ga, ni rȍđeni brat tako. Tako se vjerna družȉna ļube.

Drug druga i u svatove zove, na najviše svo'e veseļe, ko'e može doživjet; a ovi mu se ȍpetako vrće, kadako se oni navóli žeǹȉti.

Drugovi za'edno idu u kolo, na posjȅdnik, u crkvu, na skupštinu. Oni su jedan drugom vjerni; slobodni su jedan pred drugi'em kaževat, što 'e ko'i vidijo, čujo ili sam činijo; što mišli, želi, i sve, što mu na srcu leži. Drug u druga ima vjeru i on ga prosočit ne će, dokle mu 'e glava na rȁmenima.

Drugovi jedan drugome povjeravaju tajna djela ńi'ova, tajne žeļe i misli. Oni za'edno čine mnogo stvari, ko'e ni'edan ne bi učinijo ni za živu glavu pred bratom iliti pred ikim svo'i'em.

Nevaļali drugovi za'edno čine mnogo poganstvo, ko'e im i na javno izide, 'e' se oni ne kriju, no se odma'a pofale, kai da će za to aferȉm dobit. To su gali'oti ļudi, ko'i nemaju kri'ánce ni od koga; oni se ni od koga ne stide, ni od koga i' ni'e stra', osim od vlasti, koja i' može za gali'ȍštine kaznit.

Ļubav i prijateļstvo dvi'e druge pozna'e se po tome: što su i one tako isto za'edno vazda, kada doma nemaju posla. Kad idu na pašu za bravima, idu za'edno ili naporȅđe, kako se mogu pričat, šalit, smijat i svi'et na rešȅto pretresȁt. One jedna drugoj pomažu; uči jedna drugu, da plete novu vrstu plȅtiva, da veze novu vrstu, da mi'e, da kro'i aļine i još, Bog žna, što. Jedna drugoj ide kai doma; tamo 'e svi voļe i dočekaju kai ńi'ovo čeļade. Š ńom se može našalit i brat ńezine drugarice; tu zamjerke nema. One se đekada zovu i na obrok, ali ne, kad su sva čeļad u kući, no kad su one same, da se po svo'emu ćefu gošćáju. Jedna s drugom ide u crkvu, na pazar, u kolo; jedna drugoj popravi aļine, da jo' ļepše sto'e; namjesti kapu i kosu, udeši ovo ili ono, da im svi'et ne zamjeri. One su svuda jedna do druge, ramo uz ramo: u kolu, u crkvi, u iskupu; šetaju za'edno po pazaru; jedna drugu izmi'eni u kolu; jedna se iza druge u crkvi pričesti. Za'edno se doma vrću.

Vjerne drugarice se šale o svačemu; jedna drugu ne će odat za živu glavu. I one se šale o ovome iliti onome. I one plaču usta s momčadma. Jedna veli: ovi 'e ovakvi, a oni onakvi; druga: ja bi volȉ'a onoga no ovoga. Tu se nekome nađe ova, a nekome ona mâna. Malo ko bez mȁ'ane ostane. One se pričaju o svačem, što 'e koja viđela i čula; s kim je zborila, što i kako; što 'e čińela; što mišli i želi; što bi šćela, kada bi smjela. Smija' bi se čojak slušajući ńi'ov zbor; puka' bi od smi'e'a ńi'ovom budalastom radu i mišļeńu, ńi'ovoj žeļi.

Ako su drugarice i gali'òtice, opeta se one i stide malo jedna od druge; imaju mal okri'ance, te ne 'te jedna pred drugom učińet kakvu bezobrầštinu, kai što mi momčad.

Drugarice su za'edno, doklena se jedna uda; pošto se jedna uda, onadar ona druga ostane, kai kovač bez ugli'evļa: nema s kim na vjeru ni dvi'e progovorȉt, no jo' se čini, kol'ko da 'e od Boga dijo izgubila. Ona bi rada bila, da i ona mnogo ne tra'ȩ, no da i ńoj brzi prosci dođu. Pa i pošļe udadbe jedne ili òbadvi'e drugarice sjećaju se one jedna druge. Kadako se gođ vide, zagrle se, kao rođene sestre, i pitaju jedna drugu: kako 'e kojoj na dom. One se jedna drugoj žale ili fale; ali sve istinito jedna drugojzi kažuju.

Kad đevojku neko prosi, ona će najprie'd kazat svojojzi drugarici i pitaće 'e: bi li jo' ona pofermầla, da ga uzme. Drugarica može drugarici učińet, da ga uzme ili ne uzme.

Pobratimstvo i posestrimstvo. Otpri'ed vjerni drugovi bi se pobratimili, da bi svoju ļubav još jačom učińeli. Takvi su sluča'i od pri'e dosta česti; ali danas su dosta ri'etki.

Danas se mogu dvo'ica ļubit i za'edno družit i bez pobratimstva; oni mišle: mi smo pobratimi i braća, dok se kai braća ļubimo. No biva i danas, da se dvo'ica, dvo'e momčadi pobratime. Oni to čine u crkvi pred sveti'em oltarom, đe im pop čita nekakve molitve, zasrkne i' vinom i pre'o krsta tri puta se celivaju. To su pobratimi na *krst.*

Ima pobratima, koji jedan drugome piju krv iz prsta od ruke. To se čini, da im se tobož pomi'eša krv, da postanu braća jedne krvi. Obadva ova dva pobratimstva ci'ene se mnogo, osobeno pobratimstvo na krst. To 'e pobratimstvo, ko'e je Bog blagoslovijo.

Pobratimi zovu jedan drugoga: pobratime! Oni se polaze o slầvama, blagi'ema danima; pitaju jedan drugome za zdravļe; dolaze jedan u drugoga; zovu se u svatove; sastaju se često i često jedan u drugoga idu. Pobratim se smatra kai najglavni'i pri'ateļ; ńega u kući poštuju i štimaju, ali i ļube kai domaće čeļade. On se smatra kai domaći; od ńega ne zaziru ni đevojke, sestre ńegova pobratima. Pobratim je pri'ateļ i svoj ci'eloj kući.

Posestrimstva su vrlo ri'etka; a i ako se dvi'e đevojke posestrime, to one ta'e od svakoga, da im se ne zamjeri; jer posestrimstvo nema tolikoga značaja kai pobratimstvo, niti 'e ono ženama toliko oprȅše, kol'ko ļudima.

Kumstvo. Kumova ima od tri vrste: kum, ko'i vjenča muža i ženu, zove se vjȅnčani kum, a kumstvo — vjenčano kumstvo; kum,

ko'i krsti, zove se kršteni kum, a kumstvo — kršteno kumstvo; i kum, ko'i se zove na kumstvo, pa ne dođe zbog nečesova posla, no pošļe drugoga mjesto sebe, koga on 'oće. Tome kumu nema imena; a to upravo i po narodnome mišļeńu ni'e kumstvo. Pre'o drugija se ne može kumovat; treba ruke skvasit, pa bit kum. Otuda će se reć, kada 'e neko više puta u nekoga krštava' đeci: tolika put je mokrïja ruke u ńi'ovoj kući, pa kako da mu može žļe i pomišlit, a kamoli učińet. Osim toga ima i šišano kumstvo. Kada di'ete napuni godinu, zove se neko, te u pri'ekrs' pošiša di'ete na četiri mjesta, pa ga ondar šiša, ko god 'oće. Kum dadne kumčetu kapicu, a kuma ńemu čarape. Ovo se kumstvo najmańe ci'eni; a biće, da 'e ostalo od turskoga vakta, pošto Turci ni'esu mogli kršćavat, pa su i' šišali, tek da su kumovi.

Kum, ko'i se zove na vjenčańe, zove se barem na prvo krštеńe. Sramota ga bi bilo promi'enit. Zbog toga se ci'eni i vjenčani kum, ali ne kai kršteni. Vjenčani 'e kum tek ondar pravi kum, pošto smokri ruke u tojzi kući. Neki vele: vjenčano kumstvo tra'e za 40 dana, a vjenčani kum je kai sjedok. Ali višina i vjenčanog kuma smatraju kai krštenoga, osobito kad mišle, da ga zovu i na krštеńe.

Ni'e li'epo za onoga, ko'i ne dođe na kumstvo, pa bilo vjenčano ili kršteno; ni'e li'epo za ńega, pa da ga na kumstvo zove čojak, ko'i je ko' žaba gubavica. To će učińet neki od naše gospode, a seļaci nikako; seļaku 'e kumstvo sveto, ko' išta; ostaviće ne žnam kakvi rad i doće, pa 'te gvozdene ćuski'e padat.

Za gre'otu se smatra, ko bi odbijo kumstvo. Svak je boži, svako se Bogu moli, da mu pomože; a može vri'eme doć, da bogataš osiromaši, a siroma' obogati.

Na kumstvo se obično zovu ļudi pri'ateļi, ko'i su negda dobro učińeli ńemu ili ńegovome kome; ļudi poštena ponašańa; ļudi imutńi, ko'i bi mogli vaļat svome kumu i kumčetu; pa onda varošani i trgovci, kod ko'ija se nada nać paru ili što drugo, kad mu manka.

Kad čojak čojka zove na kumstvo, ne nada se, da će ga odbit, e bi to uvreda velika bila. Nego suviše, kad neko nekoga na kumstvo zove, nada se, da će on dragovoļno doć. Pa neki'ema 'e i milo, kada se na kumstvo zovu; a neki'ema 'e opet na silu, samo se ne mogu odreć.

Kad čojak čojka na kumstvo zove, pođe mu pravo u kuću, ili se š ńim ufati na pazar, pa ga uvede u krčmu, da piju, i, kai po pri-jateļsku, rekne mu: „Bog mi 'e da' jedno di'ete, pa želim ja i sva

moja kuća, da ga ti krstiš. I naši su stari živjeli li'epo jedan s drugi'ema; više su oni pepela izjeli za'edno nego mi brašna, pa 'e pravo, da ponovimo našu ļubav."

— Pa na zdravļe da Bog dâ! — rekne kum i cuknu se čašama. Srekńe bilo za obi'e bande!

Ako se za kuma zove kakvi gospodin, onda se seļak malo i uvi'e oko ńega, da mu molbu ne odbi'e.

Đeca se kršćavaju pošļe rođeńa odma'a, a neka zatraju i za po 20 do 40 dana i više. Di'ete ponese koja od žena, samo ne rodiļa; a pri'e se javi i kumu, kada će to bit.

Kum sobom donese dva tri lakta kambrika, u ko'i drži di'ete pošļe kupańa. S ovi'em postävom povi'e se di'ete i od ńega mu se pošļe kro'i košuļica.

Žena, koja donese d'ete, donese sobom peškir i sapun, te po kršćeńu umi'e pop i kum ruke. Kad se kršćeńe svrši, kum metne nešto pod glavom onoga đeteta; i to uzme ona žena, što ga 'e doni'ela; ńoj se to i da'e.

Toga se dana priredi ručak za kuma u kući onoga, či'e je di'ete. Osim kuma, zove se na ručak pop i svi domaćini od bližija kuća. Ručak se napravi bogato; tu se ne štedi ništa, samo da se kum boļe časti.

Pošto kum krene, digne se kuma, celiva u ruku i dadne mu u faculetu svezanu košüļu i čaräpe; a on ńoj daru'e od 1 do 2 i više fiurina. Kum se sa svi'ema li'epo oprosti, zafali domaćinu na doček i stïmu; ńega svi isprate. a domaćin mu veli: „Ajde z Bogom, kume, i oprosti, što te ni'esmo dočekali onako, kai što bi trebalo."

Kum kuma zove: „kume!" a mnogi se i po imenu zovu. Di'ete zove svoga kuma „núko!" a kum ono di'ete, što 'e krstijo, isto: „kume!" ili: „kuma!" Di'ete dolazi kumu „kúmče" ili „kršćeník", ili „kršćenïca" (ako 'e ženska).

Kumovi se svojakaju. Oni žive li'epo, ako su im kuće daleko jedna od druge; a ako žive u jednom selu, biva da se i pomraze. Ima poviše primjera, da se kumovi i posvađaju, pa onda i davijaju, pa i zaklińu. To 'e gre'ota! Naš narod veli: „Ne treba kumoväti sa komšijaña, s ko'i'ema može čojak doć u omrazu, u davi'u ili svađu. S kumom se 'e gre'ota davi'at, a još ga 'e grešni'e zaklet". Biva, da se i deveterostruki kumovi posvađaju. Takvi unapri'ed prekinu ne samo ļubav, nego i kumovańe. Pa zašto bi jedni druge i zvali na kumstvo, kada bi onome kumčetu radi bili život uzeti.

*

Danas se sve mańe zovu komši'e za kuma. Daļni kumovi se drže kai glavni pri'ateļi; oni se ļube i jedan drugoga pomažu. Ima i takvija, ko'i nekoga navlaš na kumstvo zove, samo da mu što izmami. To su ļudi, ko'i varaju „na Boga i svetoga Jovana“ — razguba' i' Bog i zlatni sveti Jovan!

Velika 'e to kletva, kad kum kum rekne: „Tako ti zlatnoga svetoga Jovana, ko'i je među nama!“ ili: „Tâ te ne razguba sveti Jovan, ko'i je među nama!“ Teško 'e to, kad čojak čojka zakumi: „Od mo'e ti kuće Bog i sveti Jovan!“ Pa i ima takvija ļudi, ko'i se nađu u nevoļi, pa nekoga salete, vi'etaju mu Boga i svetoga Jovana, to jes' kumstvo, teke da mu uzajmi para ili drugo što učini. A velika 'e i ona ri'eč, kadako kum kumu rekne: „Kume, kume! među nama 'e Bog i sveti Jovan, ko'i sve vidi, pa se čuva', nema' me za'ilit, da te kumstvo ne razguba.“

Susjedstvo. Susjed susjeda obično po imenu zove. Đeca zovu stare ļude u selu „striko“, „stričane“, a zovu i' i po imenu. Kadako di'ete zivne staroga čojka i po imenu, onader će mu reć ko'i svojta: „ni'esi ga krstijo“, (da ga po imenu zove).

Đeca svakome kažu „ti“; samo đakovi zbore „vi“ učiteļu, popu i kakvi'ema viši'ema ļudima, od ko'ija imaju malo stra'a.

Poštovańe prema stari'ega vidi se iz toga, što mlađi ustane s mjesta, da stari'i sjedne; što se ukloni, da stari'i prođe; stari'i ide prvi; pri'e čašu pi'e; pri'e ulazi u kuću; pri'e mu se ponudi čaša ili što drugo.

Ako 'e jedan brat seļak, prosti radnik, a oni drugi neka 'e gospodin, samo ako 'e mlađi, ide zadńi, zadńi uzima čašu; a zadńemu 'e i daju. Tada će reć domaćin: „Stari'i 'e on, pa i ako si ti gospodin.“

Kad se susjedi sretu na putu, ondar postari'i nazove onome „dobro utro!“ (ako 'e ȕtro), „dobro veče!“ (ako 'e veče), ili „pomaga Bog!“ (ako 'e vâr od dnevi). Oni mu odgovara: „dobra ti sreća!“ ili: „dobra vi sreća!“ U to oni, što prvi Boga nazove, primakne prste desne ruke do desnog sli'epog čela i pozdravi ga; a tako mu i oni odvrne.

Kad se komši'e sastanu na putu, ako su i u nȅzbor, nazvaće jedan drugome Boga, pa se razminu ka' dva na put; a ako su ļubavnici, i ako se drže li'epo, onda se pitaju po domaći: đe 'e ko'i bijo i kuđ 'e ko'i krenujo. Razgovore se o tome i ovome, o svo'i'ema poslovima, pa svako'i na svoju stranu.

Ako komši'e na putu ne progovore po koju ri'eč, ondar će neko'i od ńi' reć u sebi: „Ovoga 'e neko na mene napunijo, te ni bi'ele ne progovori jutros.“ Mnogi se za komat pričaju, i pošto se razdvo'e.

Kad susjed dođe u susjedovu kuću, a vrata nađe otvorena, ondar ispred vrati javi se zboreći: „Kamo vê?“ ili: „Na noge!“ ili: „Jeste li doma?“ ili: „Ima li ko u kući?“ ili: „Domaćine!“

To 'e žnak, da neko dolazi; žene u kući poustaju na noge, načine mjesto za onoga. Domaćin ustane na noge i srete susjeda do vrati, ili ostane sto'eći; a poneki ga i sjedeći čekaju, ako po glasu poznadu, da im je to domaći čojak.

Ako su vrata zaklénuta, onadar se cuka na vratima vikajući: „Otvorite!“ Ili mu se javi ispred kuće zovući ga.

Kad ulazi u kuću, pozdravļa rukom i nazove: „dobro utro!“ „pomaga Bog!“ ili „dobro 'eče!“ U kući svi ustanu na noge, ako 'e to kakav stimani'i čojak, odgovore mu: „dobra vi sreća!“ i nakončaju mu, da sjedi.

Susjed se ri'etko pita za zdravļe s oni'ema, što se š ńima svaki dan gleja; kad uļeze u kuću, on se pita samo s oni'ema, što se š ńima ri'etko viđa. Pošļe se razgovara sa domaćinom, sa ńegovom ženom, sa mlađari'om, pa i sa đecom se šali. Tu se vode razni razgovori, a najviše o domaći'em stvarima.

Susjedi jedan u drugoga najviše idu po večeri, ili svečani'em i zatvoreni'em danom (od ružna vremena) po ručku. Sjednik tra'e po dvi'e i tri ure i više.

Susjed susjedu ne ide na sjednik újtro rano, nako kakvi'em poslom, niti ispred ručka i ispred večere, da mu ne bi zȁzdri'eli, da on tȁderako dolazi, ne bi li ga na ručak ili večeru ustavili. Tako isto susjed kod susjeda ne će doći, ako ni'esu bližńi rođaci, kada su mu pri'ateļi u kući, kad mu 'e svadba, slava, kršćeńe ili ko'e drugo veseļe u kući. Tadar tu dolaze samo oni, ko'i su zvani. Kad bi ko doša' nezvan, reklo bi mu se: „Doša' 'e, da se naije i napi'e“.

Susjed kod susjeda ide na sjednik radi razgovora, da prekrate vri'eme; a ide i radi kakva pitańa, zajma ili radi kakve druge potrebe.

Mnogi susjedi drže se tako li'epo, da stvari jednoga ni'esu ni onome drugome zabrańeńe. Takvi se susjedi ļube kai braća, pa često puta i ļe'še, negoli neka braća.

Ako susjed susjedu ne dadne stvar u nárȕč, a moga' mu 'e lako dat bez ikakve svo'e štete, niti mu 'e tader od potrebe bila, ondar ovi to uzme za zlo; po tome proci'eni, da 'e oni na ńega nešto ijedak, a ni sam ne žna, za što.

Tako istom ponese jedan na drugoga žalost, ako mu ne bi da' išta, što mu ište. Eto, što 'e kartica duvanska; to 'e mala stvar; ema bi mi ža' bilo, kadako mi 'e ne bi da', pa da vredi ne žnam što.

Ako susjed nađe čeļad za trpezom, reći će: „na zdravļe!" i „ni'e mi majka ka' da umrla." — „Odi k nama, de!" zovu ga. „'Elate s anđelom, ja sam sad!" „Ajde, molim te; ako se svade dva druga, ma ne 'te dva ručka." — „Bi', da mogu, ne bi me trebalo nagonit; no elate s anđelom, slatko vi bilo, a ja sam sad s trpeze."

Ri'etko će ko'i susjed sjes' da ije; sramota mu se gađe, pošto mu 'e kuća blizu, pa mu se može obraza tirnut, kol'ko da ni'e ima' što doma izjes'. Pa i da sjedne da ije, ne bi mu niko zȁzdaro. Nema zamjerke, ko mnogo ije. Veli se: „Neka ije oni, što radi, prosto mu bilo!" A ako se za nekoga reče: „Koliko izdjede!" onader neko opet na to rekne: „Pa neka ga, slatko mu bilo, probilo mu. Blago tome, ko može slatko jes'."

Kad susjed krene doma, onadar rekne: „s Bogom!", „s Bogom ostajte!" (ako 'e dan) ili „dobra noć!" (ako 'e noć); a odgovaraju mu: „'ajde s Bogom!", „da ti 'e dobra sreća!" ili „bila ti na pomoć" (ako 'e noć).

Prijateļstvo i poznanstvo. Pri'ateļ se zove svaki oni čojak, ko ti 'e rad dobro; ko ti o dobru mišli i radi; ko ti na nuždi priskače i pomaže; ko s tobom i zlo i dobro di'eli. No pri'ateļi se opeta zovu ļudi, ko'i se spri'ateļe, to će reći, kad se jedan od drugoga ožȅni. To su pravi pri'ateļi; to su „glȃmni pri'ateļi".

Najviše pri'ateļa, ali ne glavni'e', imaju oni ļudi, što imaju dosta, pa su rȁzdarušne ruke, te se tu ije i pi'e, samo ako si ti malo bliži sudu ili kome, što bi onome moga' vaļat, kadako bi 'tȉjo. Siromasi ļudi malo takvija pri'ateļa imaju: ni'e mu ruka slana; a neslanu ruku niko ne milu'e.

Veli se: „slana 'e ruka svakome mila." Još se veli: „Dok imaš, imaš i pri'ateļa, a kad nemaš, niko za tebe ne žna."

Pravi su pri'ateļi oni, ko'i ti učine dobro i za to ne traže, da im ga vratiš nȉščim. A oni, ko'i ti učine dobro, pa ti ga prȍž nos proždenu, doklena im ga odužiš, ni'esu pri'ateļi, no „prȉjaši". Od ńi' te, Bože, libera'.

Malo 'e pravija pri'ateļa. Malo će ti ko i u oko punut bez plate. Otpri'ed 'e pri'ateļ za pri'ateļa, čojak za čojka zalaga' oružje, imańe, pa se i klejo lukavo, samo da mu obraz sačuva. Naši stari vele: „Ni'e se gre'ota lukavo zaklet, da se poštenom čojku obraz skapula." Toga 'e bilo otpri'ed.

I danas ima ovija pri'ateļa na usta, no i' je malo na srcu i u stvari. Ono ti 'e pri'ateļ, ko'i ti u nevoļi pomože. Tom prilikom se ļudi najviše i zavole. Takvi 'e pri'ateļ čojku spored svo'e glave; mijo mu 'e do smrti, i vazde mu 'e dužan ļubav.

Pri'ateļ pri'ateļu dođe ka' bratu, pa mu sve iskaže, što mu 'e na srcu, i ište od ńega, da ga nauči, što će radit, ako se uvalijo u kakvu lakardi'u. Oni za'edno bivaju više puta; zovu se na ručkove, na slave, svadbe, kršćeńa, o Božiću i Velik-danu. Oni trguju za'edno; ortaci su; sprežnici; pomažu se u rad; izmjeńuju jedan drugoga; zajma jedan drugome para.

Pri'ateļ se dočeka u kući li'epo, ļepše, noli susjed. Za ńega se pripravi ručak, u čas' ńegovu domaćin pozove ko'ega brata ili bližńega rođaka.

Požnanstvo može čojak imat š nekim, bez da ima u ńima ikakve ļubavi ili pri'ateļstva. Požnanstvo 'e, kadako se dvo'ica požnaju, viđali su se, pričali se, može bit, jeli i pili za'edno, i ništa više. To su ļudi *požnanci.*

Požnanstva bivaju, kadako čojak putu'e kakvi'em poslom po drugi'a sela, plemena ili na'ija, pa se upožna s ļudima iz drugi'a plemena i na'ija. Ta požnanstva su čvršća, stalni'a, dugotrajni'a, ako štogođ čojak nepožnatome čojku vaļa, ka' nevještu u tuđojzi zemļi.

Ļudi se svo'ija požnanika sjećaju često, osobito, ako su im kakvu ļubav učińeli. Čuja sam, đe vele ļudi: „Voli'a bi' toga i toga dočekat u kuću, no najglavni'ega pri'ateļa.“

Požnanik pita za kuću svoga požnanika, kada mine ti'em selom; pa često puta i svrne u ńega. Milo 'e svi'ema čeļadma, kad im požnánik svrne u kuću; i svi rade, da ga, što boļe mogu, ugoste.

Ļudi imaju svo'ija požnanika iz svi'e' kra'eva Crne Gore. Naši ļudi idu tamo amo radi trgovine, pa stekli požnanstva; a opet pre'o Ri'ečke na'ije ide pût pùt Cetińa, te ovudi'ene prolaze Crnogorci poslom do Gospodara, Velikoga Suda i drugi'e' vlasti; zato se i upožnaju sa naši'ema ovamo. I interès im je, jerbo više puta zakonači poneki otuda ili odovuda kod svoga požnanika.

Stranci i gosti. Nepožnati ļudi, ko'i dođu proza selo sporad kakvoga posla ili i' put nanese tudi'ena, zovu se *stranci.* Stranci najviše ovudi'ena prolaze za Cetińe; zati'em dolaze svake subote na pazar, na Ri'eku, đe se svega može naći, da se kupi, što čojku srce žudi.

Proza selo stranci dolaze radi trgovine; radi prosidbe; radi čega, da vidi, i sporadi mnogi'e' stvari.

Na Ri'eku dolaze mnogi stranci i izvan Crne Gore; ko'i gođ dođe do Cetińa, nagolo svaki dođe i na Ri'eku, a ko'i putu'e unutra po državi, opeta mora proći pre'o Ri'eke.

Malo 'e stranaca, ko'i dođu na Ri'eku, a ne izađu na Obod, đe 'e bila prva slavenska štampari'a, da vide ovo starinsko mjesto, đe 'e Ivan Crno'ević ima' svoj grad.

Kadako dođe ovamo strani čojak, on se pošteno ponaša prema svakome; on ide svo'i'em putom; ne tira nikoga, niti ko ńega. Ako koga upita za nečem, svako mu drage voļe kaže ono, što žna; kaže mu, ko'i'em će putom, na koju će bandu obrnut; đe sto'i oni, što ga on traži.

Naši su ļudi prema strancu uļudni; sve bi mu učinili, što mogu. Naši vele: „Milo li 'e stranu nepožnatu čojku, kadako ga ko li'epo u kuću primi i ugosti, dadne mu konak i večeru, isprati ga i pokaže mu put, i kad mu učini ono, što može.“ Zato stranca li'epo primaju i učine mu sve što mogu, a što on želi.

Naši ļudi idu gotovo po svoj Crnoj Gori od Kotora do Skadra i od Gacka do Ulcińa; neki rad trgovine, a neki radi drugoga posla. Oni su radi, da i' svuđ li'epo prime kai strance; zato su i oni radi strane ļude li'epo primit, veleći: „Može i mene doći ura, da mi bi milo bilo, kad bi me ko li'epo dočeka', a može se trefit, da mi i ovi isti vrne ovo, što mu učinim.“

Pa zbiļa i biva, da se ovi namjeri nekad na kuću ovoga. To 'e onda doček nad dočecima.

Kad čojak u čojka dođe slučajno, to se zove *namjȅrnik.*

Tako se gotovo i putnici primaju, samo se ńima mańe stime da'e, no oni'ema, ko'i sporad kakvoga posla dođu u selo. Putnici nagolo svrću na konak, da prenoće, pa ujtro zorom idu, kuđ su krenuli.

I putnici se nude s večerom, s običnom večerom, koja e' pripravļena za čeļad. Putnici se nećkaju veleći, da imaju u torbici; to biva radi toga, da im se ne reče, e su 'orjȁti,' 'orjatasti ļudi. No mnogi se i primaknu trpezi, da podi'ele ono, što 'e Bog na ńoj da'.

Gosti su oni ļudi, ko'i su pozvani na čast, ili se namjere, pa domaćin 'oće da i' časti. Gosti se zovu *pri'ateļi.* Malo će ko reć: „Evo mi *gosti* u kući“, no više: „Evo mi *pri'ateļi* u kući.“

U goste se zovu ļudi pri'ateļi, ļubavnici, požnanici i svojta.

Kad su čojku pri'ateļi u kući, onadar on ugotovi li'epi ručak, napravi više *sȕjeđâ* (vrsta jela), pa dobavi vina i raki'e; tu se pi'e i ije, doklena ofancâ.

Sretańe. Kad se požnanici sretu na putu, onda nagolo stari'i reče: „pomaga Bog!“ ili „dobro utro!“ ili „dobro 'eče!“ — kako 'e ko'i vakat o' dnevi. Oni drugi odgovori: „dobra ti sreća!“ Tako se pozdrave i nepožnati ļudi; tako nazove čojak ženi, pa ako 'e i ne žna, a tako i žena ženi, pa žnala 'e ili ne žnala.

Žena ženu ni su čim ne pozdravi, kako goli'em ri'ječima, a tako ni čojak ženu. Čojak čojka pozdravi još i sa desnom rukom po vojnički; a žena čojku malo povi'e glavu, kan da mu se pokloni.

Kad žena srete čojka, đe sjedi ali sto'i, nazvaće mu Boga.

Ko ne 'oće da naziva Boga, toga drže za silna, da prezire svi'et. Za takvoga vele: „Svrnulo mu se 'e, pošto 'e počejo narod prezirati; jer kad 'oće Bog koga da kazni, najpri'ed mu pamet uzme.“ Takav čojak ne pozna'e sebe; ne vidi, kudi'ena ide; mišli, da svako u ńega gleda kan, oprosti me Bože, u Boga; ide, kan da nebo na glavi nosi; svak mu se sitan čini; prezire svakoga, a ńega narod ni u što ne ci'eni.

Požnanici se pošļe pozdrava rukuju, ruče desni'ema rukama; to samo čine ļudi, i to ne svi; a žene nikako; to bi za žene bilo zamjerka. Zamjerka 'e, kad se ļudi sa ženama ruče. Naši vele: „To ni'e u nas običaj.“

Ako se požnanici odavno ni'esu gledali, oni se ruče i pocelivaju obraz u obraz, i to samo po jedan put. Pošļe toga pitaju se za zdravļe svo'e i domaćija čeļadi, pa se razdvo'e.

Ako se požnate žene sretu, one se pocelivaju i to obraz u obraz, ka' i ļudi, samo se one zagrle po nekolika puta, i to s jedne i druge strane. Pri tome grleńu ne ruče se, nego metnu jedna drugoj ruke na ramena. Ako 'e koja od ńi' mlada nevjesta, onda ona poļubi onu stariju u ruku.

Kada se žene grle, ona mlađa se malo posavi'e pošļe grļeńa, pa onu drugu celiva u ramo, u prsi, i s ti'em se učini mlađa. Đekada i obi'e se posaviju, ne žnajući, koja će koju stimat.

Žene se grle samo s oni'ema ļudima, ko'i su im svo'i, nikako s daļnicima; to bi zamjerka bila. Pošļe cěliva ļube i' u ruku. Đevojke samo ļube u ruku stare žene i ļude požnate. Oni se z bližńi'ega ļube obraz u obraz; to ni'e zamjerka.

Ļudi se s požnati'ema ženama pitaju, ka' i š ńi'ovi'ema domaćinama; raspitaju oni žene, a žene ńi'; to 'e li'epo, i na to niko pošteni ne će zăzdri'et.

Požnanici ili požnanice malo posjede, kada se sretnu, te se ispričaju, ako imaju oko čěsa.

Ako 'e put usak (!), onadar se mlađi stari'emu malo skrajne, da ra'at prođe; a tako se i žena skrajne čojku, po bijo on ńoj požnat ili nepožnat. To 'e takvi običaj.

Kada žena s pražnom kacom na glavi srete čojka na putu, ona skine kacu z glave pa 'e u ruke uzme. Ovo se čini iz ļuckoće; a čini se i zato, da ne bi nesrećna bila onom čojku, ako 'e kuđ na dobar put krenujo.

Kad ima žena da što zbori š nepožnati'em čojkom, ona mu se primakne, pa mu se maši za ruku, da ga u ńu celiva, govoreći: „'ȍ' li mi dat tu šaku?“ (to žnači, da 'e celiva). „Neka! Oprosti!“ vikne čojak.

Ovakvo pristupańe žene žnači, da mu ima nešto zborit, da ima š ńim nečesova posla. Zato 'e on pita, ili ona sama počne razgovor.

Kad se požnate žene nađu ili sretu, odma'a otvore zbor. U nas se rugaju ženama, da su smetene, 'e' one imaju običaj, da se pričaju s bremenama na glavi, a ne umi'u počinut; ili jedna 'e pražna a druga nosi, i opeta ova pražna onu može za komat držat onako utovarenu.

Svađe, psovke, kletve. Mireńe. Po neki'ema selima svađe su dosta česte. Ļudi se ređe svađaju nego žene; ļudi jedan drugome oprašćaju i velike stvari, samo da ne bude inada, karańa, pa i svađe; a žene, ka' žene, s male se stvari posramote, izbruči jedna drugu na pasji opanak, reče jo' i što 'e i što ni'e, govori jedna drugoj, što ne bi pas s maslom poloko', nazivaju se ovakvice, onakvice. Da Bog sačuva!

Kad ļudi u inadu dođu do ružni'e' ri'eči, oni se odma'a posvade, ako i' ļudi drugi ne razvade, rastiskaju; a žene bi se cijo bogovjètni dan ȍpsile, ne bi se pobile.

Naši ļudi ne mogu da podnesu ružnu ri'eč; voli'i su velu stvar štetovat, no 'e oprostit. U nas vele: „S obrazom ni'e ništa pomi'ešano; ko mi se u ńega takne, taka' mi se glave.“

Ļudi se inade s veļija stvari, a žene baš š ništa stvari; one se mogu đȍrnut ri'ečima zbog jednoga ja'èta. Eto, što 'e ja'e; to 'e mala stvar, ema za ńi' ispane velika.

Ona napada ovu zboreći: „Šnosi mi kokoška na tvoj polog“; ova onoj: „Ti mi nosiš jaja s moga pologa“; zati'em se uđe u krupne.

Žle žene najviše mute selo; one često učine svađu ne samo među ženama, no i među ļudima. Ima poganija žena, pa domaćinu nalàže i što 'e i što ni'e; a ima čakokapi'e' ļudi, ko'i ženi boļe vjeruje, no, Bože me prosti, jevanđeļu. Pa onda što će da bude no omraza ili svađa.

Ima opeta 'ìlavija ļudi i žena, pa zavide, što se neko li'epo drži, i rade iz svije' nokata, da i' omraze. Biva, da uspiju. Neke žene opet mute proza selo, lažu od jedne do druge, dok i' pomraze.

Čojak čojku reći će u svađi: „pȍgani!" „lažeš ka' pas!" „nikogoviću!" (ako 'e slaba traga); „poganski sine!" (ako 'e slaba traga); „ništavčìno!" (ako ne vaļa ništa); „magarče!" „końu raspasi!" „trpijo!" (ako 'e ļutav); „šurjako!" „sjerepice!" „pasjače!" „prekideni nesoju!" „nevaļala magarice!" „nevaļačko!" „okusȁli pȁskogoviću!" „lupežu!" „bezobražni sine!" „potrpežńače!" „podmukla lisice!" „špi'unčìno!"

Žena će ženi reći: „muči, kučko od kučke!" „kuce, kuce, žnamo se!" „kucína! učińeću ja tebi, da podvi'eš rep pod sobom!" „bezobražnice jedna, u što si oči uzela?" „nì'edna kučko!" „krvomutnice!" „nìkogovice!" „pasjȁčino!" „nȅsoju!" „poganuļo!" „smȑdna!" „usmrđela kobilo, od tebe put smrdi, kudi'ena ideš!" „ļe'še se mo'e mačke 'rane no tvoja đeca!" „lȁjavice lajava, ne bi te sve kučke nalȁjale!" „fakirȕšo!" „kurvo!" „ofȁncana kurvo!" „kurvetino bezobražna, s ko'i'em obrazom išta zboriš i među svi'et izlaziš?" „stidim se s takvom zborit". — „A ti mi zbori s ovom", rekne jo' druga i cuka se po zadńici. — „Na ńu ti magarac skočijo!" — „Ne, no tebi i pas i magarac, ni'edna okȍvana raco!"

Najteža 'e sramota za čojka, kada mu se reče „lupežu!" ako 'e zbiļa ikad u krađi ufaćen, ili ako mu se spomenu toļȁge, ako 'e bijo šibìkan, i uo'šte, ako mu se ikakva sramotna ri'eč reče, koja vri'eđa ńegovu čas', a zbori mu se zbog kakva ńegova rđava učìna. Tako su teške i ri'eči: „nikogoviću!" „nesoju!" „pasji" ili „poganski sine!"

Čojku 'e opet gotovo najviša sramota, kadako mu ko sramoti oca ili majku, pa bili živi ili mrtvi, a opet viša, kad su mrtvi, no kad su živi. Mlogi, kad se sramote s kim, zasramote jedan drugome oca i majku. To 'e baš ružno.

Za ženu su teške ri'eči: „krvomutnice!" „nikogovice!" „lupežice!" „bezobražnice!" Ali 'e najteže, kadako jo' se reče: „kurvo!" „kurvo bi'eloga svi'eta!" So ti'em se ńoj tira u obraz, ako baš u to ni'e ufaćena; pa i ako 'e ufaćena, opet jo' ni'e milo, kad jo' se to reče.

Najviše žene kunu. One vele: „skȁmenila mu se sreća ka' stani kȁm!" „duše mu se ne ugledalo!" „ne vidijo Boga!" „ne žnalo, od ku' ti svanulo!" „žnaja mu se žnalo!" „nikad mu se štrva ne žnalo!" „doša', kad ja za ńega pošla!" „da Bog dâ i sveta majka Bogorodica, naše se oči više ne glejale, no mu tamo srȁmotnica

pukla!“ „sveti mu Petar skolijo, da ga majka u mrtve oči poļubi!“ „ostala majka bež ńega!“ „popa mu ne prispjelo!“ „da Bog dâ ga majka žeļela!“ „u ńoj ti ni mlado plakalo, ni staro kašļalo!“ „nȁvijo mu Bog, ne ima’ mu ko ni vode dat!“ „stri’ela ga majci pogodȉla!“ „zmija ga zgodȉla među oba oka!“ „krilȁtica ga fȉštila!“ „grȁbosica ga celivala!“ „grom ga ubijo!“ „na jȁd mu svanulo, a na gore mrklo!“ „u za’ čas mu mrklo!“ „š ńom oči izvadijo!“ „š ńom srce izgorijo!“ „gubalo ga majčino mli’eko!“ „na gubu mu izlazilo!“ „samodȁvica mu pukla!“ „zemļa mu kosti izmetala!“ „s dušom se ne di’elijo!“

Pošto se ļudi ili žene posramote, onda i zarȁte. Kad se dvi’e žene u selu sramote, mloge se tome raduju, ka’ da im je od toga kakva korist. Ma i ako ni’e koris’, ema im je milo, pa eto tako; kome ’e ža’, neka mu ’e na silu. Kad se dvi’e žene sramote, one druge izidu svaka pred svojom kućom, izmole glavu pre’o obora ili iza vrata, pa slušaju, namigȉńu jedna na drugu i smiju se. Da i’ ko pita: „Što se smi’ete, ka’ da ste kome nešto viđele?“ one bi odgovorile: „Ne, no ćemo plakat; stalo mi ’e, ako ’te onođen sad megdan podi’elit.“

Kad dvo’ica zarate, oni su u *nȅzbor* ili *nȅgovor*. Negovora ima, đe jedan drugom ne će reći ni „pomaga Bog“, a ima ga, đe jedan drugom naziva samo Boga, kad se sretnu, ema više ni ri’eči.

Svađe traju za dugo, za mjesec, dva, po godine, godinu, dvi’e, tri i više. Ima i’ takvi’e’, ko’i do smrti ne progovore.

Oko mireńa ļudi rade ńi’ovi bližńi; a žene niko ne miri, no se one pomire same, kada im na um pane. One se obično umire o svadbi, slavi, kršćeńu, ili smrti, a ļudi se najviše mire o Božiću i Velik-danu.

Kod mireńa ne postoji nikakvi osobeni običaj; a ako se mire o Božiću ili Velik-danu, ondar se pocelivaju u žnak trojstva i ļubavi.

Mireńa bivaju kai ne radeći, postepeno, malo po malo; najpri’ed se počińe nazivati „dobro utro“ i „pomaga Bog“, pa onader malo po malo počne se zborit i o drugome, dokle se ne umire. To će se reći: „progovorȉli su“.

Družeńe muških sa ženskim. *Žensko uopće.* Dosta ima stvari, ko’e žene ne tiču, niti š ńima rade. Ti se radovi zovu *muški*. Tako ima i stvari, ko’e ļudi ne rade, no samo žene; ti se radovi zovu *ženski*.

Grdno ’e za čojka, kad se meće u ženske posle; a za ženu ni’e, kada se prifati ovoga ili onoga muškoga posla. Koja u tome poslu

ustra'e, zovu 'e *muškobáńa;* za ńu se rekne, da 'e ona ka' dobar čojak. Takve su žene pribrane i mile svakome, samo kada im posa' za rukom ide.

Ima žena, pa se davijaju oko svoga, ako nemaju domaćina, no su udovice; davijaju se, te kako žestoko, da bi se sam začudijo. Neke trguju u ovo i ono, pa ima i', ko'e se laćaju i muške trgovine.

Ni'e pošteno pred ženama zborit o čemu, što 'e ružno i nepošteno. Pošteni ļudi nikad ništa ružno ne zbore pred ženama; a nepošteni biva da klepeću, što im pri'ed na usta dođe. No oni ne prolaze dobro kod poštenija žena, 'e' i' one ušaju kuđeļom izagnat, pa neka svo'e jaranice traže.

Pošteni samo o pošteni'ema stvarima zbore i rade, a oni, što su sjeli na obraz, zbore i čine svaku gali'oštinu; oni su obraz obrļali, pa im ni'e stalo, da ga već čuvaju.

Najsramotni'e je pred ženama zborit o blustvu. To 'e sramota nad sramotama; o tome pošteni nikad na zbore, a gali'otima 'e to zanat, đe se gođ nađu.

Žena ima pravo i u kući i pred kućom; ona ni'e rob. Ali ona ni'e ravna mužu. Muž upra'ļa kućom i baštinom; on ruku'e s ci'eli'em imańem; on se o svemu stara; ńegov rad, briga i mišli mnogo su veće no ńezine žene, koja ni pola od toga bremena ne nosi. Zato 'e domaćin stari'i; zato mu 'e žena pokorna. Ona ga sluša; on na ńu vikne, a ona mu ne smi'e odgovorit; on je iskara, a ona se živa ne ču'e; on je i izbi'e, no opet ona šuti ili plače, ali ne odgovara, a još mańe sramoti.

Žena sluša i šuti, kad domaćin zbori; ona ide, đe je' on reče; ona radi, što jo' on naredi. On je u kući gospodar od sve čeļadi, od ci'ele kuće, a ona i ostala čeļad samo čine, što im se reče.

I žena ima vlasti nad mlađi'ema, ako su to ńezina đeca. Ali pod domaćinom — da Bog sačuva. I da jo' 'e domaćin ȕzmávac, opet ga ona ne bi orezilila, no bi ga pred svi'etom radi svoga obraza krila i poštovala ga, pa da 'e ka' žaba gubavica.

Stid. Momčad mańe paze na stid negoli đevojke. Čojku 'e kratka guńina kratka i sramota, a ženi duga kosa duga i sramota. Momčadma se mańe zazire, no đevojkama; ńima nagolo sve ka' proz prste prolazi. Stid krasi đevojku; koja nema stida, ona nema obraza i pošteńa. Stid počińe od dvana'este i trina'este godine. Kod neki'e' pri'ed, a kod neki'e' požni'e. To zavisi do majke, koja 'e tome pri'e iliti pošļe uči.

Žnak stida kod đevojke jes' ta': što kad prolazi mimo momčadi

ili nepožnatija ļudi, gleda pred sobom, a nikako ńi' u oči. Ako nazove „pomaga Bog!“ ne obrne na ńi' oči. Drži se čisto i uredno; ne ide bez koreta i futa; ne ide obrļana, neočešļana i drońava; ne traži mlogo igre, smije'a i društva; ne ofája po tuđija kuća; ne digne glavu, kad ide putom; ne ziri tamo 'vamo ka' manita kučka; ne provodi šalu s momčadma; ne igra se s đetićima; ona se nešto uozbiļi, promi'eni se, koliko da nigđe ni'e ona prva.

Mati uči 'ćer svoju, kako treba da se ponaša; kako da ide i sjedi; kako da gleda i sto'i.

Ļudma može podni'et, da prebače nogu pre'o noge, kad sjede, a tako i koļena da raširе ka' sak; ali ženama ne podnosi. Majka nauči svoju đevojku, da nogu pre'o noge ne prebača i da skupi koļena, kada sjedi. Ne zbori se li'epo o oni'ema ženama, ko'e ovako ne postupaju.

Đevojci se toliko ne zazire do desete godine, da jo' se neko'i đelovi ti'ela vide, ali posļe sve se više zazire, i to se upravo za sramotu i bezobraštinu drži.

Majka svo'e di'ete iz malena uči, što treba krit, što 'e ružno, da se gleja; kako se treba pokrit, kada se sjedi. Tako ona uči svoju 'ćer, da se kri'e, da 'e ko ne vidi, kadano pušta'e vodu ili koju drugu nuždu vrši.

Sramota 'e za ženu, ako 'e vidi ko, đe je poradi sebe izašla, osobito, ako 'e vidi čojak. Za muškoga ni'e tolika sramota, ako ga ko vidi samo đe pušta'e vodu, ali mu drugo ništa ne vidi. Ostalo 'e i za ńega sramota.

Žene kriju svo'e ti'elo od koļena i niže koļeno pa do grla. Stidno 'e za ńu, ako jo' ko vidi i stegna gola, a nekmoli što drugo; za ńu 'e stidno, ako jo' se vide prsi ispod grla, a nekmoli sise.

Kad bi neko zasta' ženu, koja se još ni'e potpuno obukla, ona bi vrisnula, pa utekla, ako bi imala kuđ, a ako ne bi imala kuđ, zakumila bi Bogom i svom bož'om silom, da se makne ta', što 'e naša' tako golu.

Na ovo sve žene sasvi'em dobro paze, ali opet više đevojke, negoli žene; a opet više nevjeste, no sredovječne žene, ko'e imaju đecu. One se od svakoga stide, kada bi i' ovakve naša'; žene se više stide od ožeńenija ļudi, noli od momčadi, jerbo one momčad smatraju ka' svoju đecu; otuda se one mnogo puta s momčadma i šale kan sa svojom đecom. A đevojke se jednako stide kako od momčadi, tako i od ļudi.

Žene se i jedna od druge stide; osobito đevojke od postari'i' žena, pa bile im svo'e ili ne bile. One ne 'te sve ti'elo otkrit ni jedna pred drugom, pa i ako se kupļu. To mogu samo učinit drugarice, da jedna drugoj ne zamjeri.

Žene se stide, kad i' ko gologlave nađe, pa bijo muški ili ženski. Naše žene ne idu bez kape ili krpe, pa ni proz svoju kuću.

Žene se čuvaju, da im i đeca što ružno na vide, jerbo đeca kai đeca odma'a razglase, što su viđela, pa to ni'e l'epo za onu ženu. Tako na sebe paze i babe: i one se čuvaju, da im se što ružno ne vidi; i za ńi' 'e sve ružno, što i za sve žene.

Družeńe. Ļudi se prema ženama mnogo ļevše ponašaju, nego prema ļudima. Ženska 'e ćud osjetļiva i mu'anata, pa 'e mala stvar može na'ijedit, da nasamari koga mu drago.

Sa ženama se razgovaraju ļudi pristojno, pošteno; paze, kuđ im koja ri'eč ide; čuvaju se, da i' š čim ne pècnu, da se pöšļena ne kaju, kade bud dòcno. Žnadu ļudi, da 'e ženski obraz skup, da se parama ne može doplatit; a žnadu i to, da 'e žena čojku obraz ili sramota; zato svako pazi: što zbori, kuđ gleja, kako gleja, što čini i kako bi mu što moglo bit: ružno iliti li'epo.

Čojku 'e najveća svetińa svoj obraz i obraz ńegove žene. Ko mu se u to dirne, dirnujo se ńegova iliti svoga srca. S toga 'e dosta bivalo.

Žene su prema ļudima slabe; one š ńima ne mogu ništa izvo'evat; one se š ńima ne mogu barabarìt. Ali ni ļudi ńi' ne napadaju. Mnogo će čojak ženi tuđoj oprostit, nešto rad sebe, nešto rad ńena muža, a nešto rad ńe, ka' žene.

Đeca se prema ženama ne pokazuju neuštivi, ali opet ni toliko prepošteni. Ima đece, koja ne paze, kako će kra'em žene minut, da 'e ne takne; ne pazi toliko, što će jo' reć. A ima i takve đece, koja se ušaju s male stvari š ńom posramotit, oli dofatit grlo za prožđìralo. No ima dosta i poštene đece, koja su uštiva i prema ženâ i prema svakoga.

Narodni život u Šušńevu selu i Čakovcu.[1]

Napisao Juraj Božićević.

Život u zadruzi.

Uopće. U Šušńevem selu nima nijednije zadruge a u Čakovcu je jedna Lôvre Juričića (Bartoloza), te otac sa dva oženena sina živi. Nu ovde se i sada skoro svaka kuća zovije zadruga, t. j. sve onê kuće, kê imadu jedan numer, zovu se zadruga. Kuće u selu jesu ove, i to uz cestu: Perašini, Jivelini ili Stipini, Kostelići, Brajni, Ćezmani ili s Rahanke, Markovi, Žlimenka, Pavlovi iliti Fôgini, Baruni, Novačići; u Čakovcu su: Perini ili Ćezmani, Vidovi, Dravojkini ili Akcen, Bartolovi, Juričići, Grofovi, Carovi, Bukva, Skulić, Sojkanka, Šimići, S križa; u Šušńevem selu: Ćezmani ili Perini, Pežići, Šimaki ili Škrapčevi (Škrapac), Vidaki, Juričići ili Cvrk, Čôbići, Juričići, Jivančevi (Jivanac), Rakijaš, Pôldini ili Ćezmani, Perašini ili Matešini, Šabići, Mikulini, Cazinkini, Carovi, Mijićevi ili Špurkini, Solari ili Dujići, Frankini, Dujići i Rankani.

Prvļe je bilo u svakoj zadrugi 30—40 duš, a i više. Oženeni bilo je 7—8 ļudi, a i više. Udovic bilo je dvi, pa da bi tri. Ka je bila stara i imala je dicije, ta se ni udala, a ka je mlaja i ako je još prez dicije, ta se je brže udala. Dicije je bilo petnajstero do dvajsetero, a kadi i kadi još i više. I siročadi je bilo u zadrugi. Ispočetka bili su si svi u rodu, a kašńe je došlo, da su se mogli meda se zimat. Dakako, da su se oni, ki su u rodu bili, rajše imali i lipše živili, negoli oni, ki su si tuji. Nu višeput boļe su živili tuji, t. j. rajše su se imali i lipše živili, negoli oni, ki su si bili rôd. I tuđinac

---

[1] Šušńevo selo i Čakovac jesu sela u Hrvatskoj, u županiji modruško-riječkoj, kotaru ogulinskom, općini oštarskoj, a u plovaniji mušavskoj (Josipdol). — Isp. „Zbornik“ V. 2. str. 161., gdje se nalazi i bilješka o *jeziku*.

mogal je u zadrugu dôjt, ali tako da su ga prikupili, t. j. oženili ga s jednôm curôm ili udovicom iz zadruge. Zeli su ga i onda u zadrugu, ako je bilo u ńoj premalo muški. Š ńim su ispočêtka dobro živili. Kašńe je bilo svakojako, pak su se i pravdali.

Red u zadruzi. Zadrugom je ravnal *gospodar*. Ako je gospodar bil star, dobar čovik, onda se je lipo živilo u zadrugi, a i žena kad je bila dobra i dobro gospodarila, lipo se živilo. Ako je bil gospodar mlad čovik, onda se je mogal uzoholit, pa zlo, a ako je pijanica, onda najgore. Gospodar je dobar i pravedan, ako je družina dobro odivena i ako joj niš ne fali, dobro se rani, brani ji od svakoga, ki na ńi napada . . . Kod stola se je to najboļe vidilo, ako je svoj družini dal ńegovo, ča ga ide. Gospodar je mogal kaštigovat svoje zadrugare, ako su ča skrivili, ako su kakov kvar načinili ili ako nisu tili slušat. Pravde ni bilo izmed gospodara i zadrugara, a ako je i bilo, to je bilo samo za čas, osobito ako je gospodar dobro gospodaril, a i tukal je svoje zadrugare. Pravde je bilo ondaka dosta, ako gospodar ne gospodari dobro i ne dela družini pravo.

Velika je čast biti gospodar. Gospodaru je bilo teže nego drugem zadrugaru u tem, ča je ôn imal puno brigije. ˆOn leže na posteļ, a ne more od brige i skrbi da spi, a zadrugar leže pak spi, ča ga briga, kad gospodar za ńega skrbi. Ńemu je bilo u tem lakše, ča ni imal drugega dela puno. Kadi je bila velika zadruga, tote gospodar ni niš delal, nego je samo nadziral, da l' se sve dela, ča je ôn rekal. Šal je gledat u poļe, na lapat, je li dobro izorano, skopano, posijano, okopano, nagrnuto, je li letina dobro izašla, da ni kakovega kvara, i da l' se dobro letina pobrala. Višeput je čagodre plužil, posijal i pomagal je čagodre kod guna. U zimi ni skoro niš delal, nego samo zapovidal.

Svaka zadruga imala je *planinku*, gospodaricu. Kakova je planinka, vidilo se je po tem, kakova je bila svim zadrugarom, pa i siročadi, da dosta i u dobi skuva jist, da dobije svako družinče svôj dobar rêd. Gospodarici je teže, ča se tiče planinareńa, posla u kući, a lakše joj je, ča ni delala nȁ laptu. Ako je bila velika zadruga, bilo je teško planinki, ali ondaka su joj pomagale druge žene i poveća dica. Ona je nadzirala, da joj ide gospodarstvo dobro u kući, da joj ide prav račun. U jutro šaļe čobana i govedara na pašu, kuva ručak, onda južinu, tepe maslênku, kuva večeru. Uza to pazi na dicu, pazi, jesu li joj krave podojene, kuva prascem, rani živad, misi kru i čagodre blizȍ kuće na laptu dela, sije salatu i prisad, sadi bob i

gra . . . U zimi predije, tkije, šije i pazi, da svaka žena dela svôj posal. Velika je čast bit planinkom.

Družina. Zadovoljniji je bil čovik u zadrugi; mańe je imal brigije i posla. Zadrugari se falidu, ako se dobro gospodari, ako nisu gladni, goli, bosi, ako su imali dobro blago i ako jim je zadruga bila bogata i na dobrem glasu. Ako se je pak zlo gospodarilo, ako su goli, bosi, onda su preko toga puno govorili. Pošteni i vaļani zadrugari čuvali su dobar glas i pošteńe svoje zadruge; rajše su sve pretrpili, nego da se poštêńe zadruge izgubi. Zadružni imêtak su čuvali, a ako je zadruga bila nesložna, moglo se je izgubit poštêńe i dobar glas zadruge, špotali su preko ńê, krali su ju, a i pravdali su se.

U zadrugi je bil jedan końar, drugi govedar, treći čoban. Dičaki i dičkići čuvali su końe, mlaji goveda, a još mlaji ovce. Opêt su drugi ožeńeni ļudi bili od końev, a drugi od govêd. Kad je recimo tribalo pôjt u turmariju, ondaka je jedan od ožeńeni ļudi šal u turmariju i to navik, kad je trebalo. Ako je kude tribalo na vôli, ondaka je šal opêt drugi čovik, vavik kad je trebalo, a onaj govedar ostal je s onimi drugimi govêdi. — Muški posal je kosit, drva sić, orat, branat, ako treba, pomoć kopat, oko blaga, oko vršaja, a najviše su nà poļu. Žene kopadu, sadidu kukuruz, krumpir, okapļedu, nagrńadu, plijedu, žańu, sade zeļe, predu, tkiju, šiju, dicu stanaridu po zimi svaka svoju, a pomažedu i gospodarici: peru, paridu, dojidu krave i ovce. Gospodar je naređêval, kako je već til: mlaji s blagom, stariji na lapat, ovaj avamo, onaj anamo . . .

Dici je u zadrugi bilo dobro. Planinkinoj dici bilo je najboļe, osim ako je planinka pose bila zdušna, onda su bila sva dica jednaka. Svaki je onda opêt imal svoju dicu rajše. Ako su zadrugari bili složni, onda je svôj dici bilo jednako, i jednako su se držali prema svojoj i tujoj dici. S dicôm su vavik dobro postupali; jer su sva slušala svôga gospodara, jer ni tribalo ružno š ńimi postupat. Dogodilo se je, da su se zadrugari radi dicije pregovarali i pravdali, i to za to, ča se dica meda se zavadidu i pokregadu (podregmadu), pak se radi ńi zadrugari povadidu. Dakako, da su se najviše žene radi dicije pokarale. Ako su dica kriva, onda je jedan držal to dite, a drugi je tepal. Dici je u zadrugi bilo puno lakše; jer je bilo više zadrugarov. Sada dica deladu i teže posle. Prvļe su baš zato dica bila poslušnija; jer su mańe delali. Dica su zibala dicu mańu, živad čuvala, da ne idu u tuji kvar, čuvala su telce, jance i pomagali pomalo planinki.

U zadrugi je bilo curam i dičakom boļe, nego u podiļenika, jer

nisu skrbili, ča ćedu jist i ča ćedu obuć i obut. Bili su opravniji, negoli danas, idu sada po delu, da si zaslužidu kru i da se opravidu. U zadrugi moglo se je lakše (lagļe) oženit, negoli danas, a moglo se je iž ńê lakše i udat. Dičak se je već u osamnajstoj godini mogal oženit.

Ispočêtka je u zadrugi snai dobro i lako joj je, jer nisu tuliko gledali na ńu, dok se ne privuči na tu svoju novu zadrugu. Udovcu ni bilo zlo; jer ča se tiče ńegovega rêda, ča mu ga je ńegova žena davala, morala mu je taj red davat druga žena iz zadruge ili ka cura. I udovici je bilo dobro kaj i prvļe, a kad je žalost prošla, onda, ako ni stara i ako nima puno dicije, mogla se vaļe udat. Dicu, ka su bila prez oca i matere, morale su druge u zadrugi dvorit i stanarit, pa takovo dite ni bilo sirota. „Glej, Jure, ovo ova Cilika ostala je sama sa dobrôm dicôm, i ona je š ńimi skupa velika sirota, a da je u zadrugi, ne bi bila ni ona ni dica sirota.“ Dite je bilo sirota samo zato, ča ni imalo oca ni matere.

Betežniku u zadrugi bilo je dobro, ča se tiče podvorbe i rêda. Ležal je na posteļi, na kôj je prvļe ležal, dok je bil zdrav, a najviše je imala na ńega merku planinka, a onda žena ili čovik jedno na drugo. Isto tako, ako je bilo dite betežno, skrbila je na ńega planinka, a onda otac ili mat. Čagodre je betežnik zaiskal, to su mu dali, ako su mu mogli to dat i ako mu to ni škodilo. Planinka mu je kuvala boļe jilo. Po noći je pazila na betežnika već mat, otac, žena, čovik onega, ki je betežan.

Ako je ki kada u zadrugi bil benast, onda mu je bilo dosta dobro. Bil je benast, pa ča ćedu mu. Na ńega su pazili. Niš ni delal, ranili su ga, stanarili, a ča će boļe.

Ako je sluga dobar i poslušan, dobro mu je, a ako je zal i neposlušan, zlo mu je, i mogli su ga i otirat. Svakojako bilo mu je boļe i lakše u zadrugi, negoli danas u podiļeniki; jer je bilo više družine, a ôn je imal mańe posla.

U zadrugi je život ožeńenoga para boļi od onega čovika, ki živi sâm. Onaj je zadovoļniji (zavoļniji), ima ženu i dicu, svôj rêd, pa je zavoļniji i veseliji. Ovaj je siromak sâm, nima nigdêr nikega, môra si sve sâm delat i na laptu i u kući, on je gospodar i planinka. — Uopće muški su posli teži, nego ženski, ali itako ženske imadu više posla. Prava ženska ne more nigdar počinut i vavik ima dosta dela, samo ako oće delat. Muškemu je teže drva sić, pôjt po turmariji, soldat bit . . ., a ženi žet, a to je jako teško, a bome oko prediva imadu dost posla. Kažu ļudi: samo radi prediva ne bi til

bit žensko. Ako nisu u družinskoj izbi, ondaka su u kujńi kod ogńa, na poļu kod kakovega posla, ako imadu komoru, u svojoj komori. Svi su spali u jednoj sobi (izbi). Posteļ je bila više posteļe, sve po deset i više, kuliko ji je već u izbu moglo stat. Dica su spala na klupi, kofanu, a po letu na štali ili na naslonu, u pojati. Kao osebujak ili prćiju imali su ki komad blaga, goveda, krave i ovce, a i po komad grunta. Niki su imali i novac kod kuće ili na interezu. Oni se moradu skrbit za svoju dicu, osobito po zimi, a ako su u zadružnem poslu, onda na ńe briga planinka, cura ili žena ka druga iz zadruge. Žena predije, tkije, šije sebi, čoviku i dici u zimi i s prolića, dok se ne ulovi na laptu delat. Pomaže i planinka, kad dospije, a isto tako mogu i oko svoga osebujka, kad dospiju. — Kad su ča za sebe delali, onda dok su bila dobra vrimena i dok su ļudi Bogu mislili, ni bilo nikakove pravde radi tega, ali kašńe i danas, dok se ne razdilidu, i previše.

Zadruga na okupu. Cila zadruga, muški i žene deladu na laptu. To je kod orańa i sijańa, okapańa, nagrńańa. Ļudi su niki orali, niki branali, niki kopali, a žene su sve kopale. Kad se je okapalo i nagrńalo, ondaka su to najviše žene delale, ali i muški su im pomagali. Same su žele i oko prediva. Muški su sâmi kosili, a ženske su pomagale spravļat sêno i kuvale jist. Svaka je žena delala svoju posteļ, a kuću i kujńu su mele cure, a ondaka planinka ili ka zadružna žena. — Peć su ložile zadružne žene i cure rêdom. Jilo je kuvala i pripravļala planinka, a kod toga su joj pomagale druge zadružne žene, a ako su na delu, onda je već gospodar odrêdil: ta i ta će ostat kod kuće i pomagat će gospodarici. Vodu su nosile najviše cure, a drva su cipali muški: ļudi ili dičaki. Na živad su pazila dica i planinka.

Cila zadruga jila je u isto vrime, ali ne zajedno, van kad je bila mala zadruga. Kadi je bilo više duš, tote su ļudi i žene jile skupa, a dica estra, za se. Ako je pak bila još veća zadruga, onda su ļudi jili estra, žene estra, a dica estra. Kod stola više puti zajmi jedna žena iz zdilije jednu žlicu, pa se odmakni, a onda se namakni druga, pa zajmi, pa se odmakni... Ji se u izbi, u kujńi ili pod voćem u ladu. U letńe dane ji se triput: u jutro, o podne i na večer, a u zimi u jutro i na večer oko četiri ure, kad dôjdu đaki iz škole. Stol prostiredu cure i žene, ako nisu u poslu, a drugačije sâma planinka. Jilo nosidu na stol žene, cure ili planinka. Ļudi sididu na klupi iza stola i na klupčici, a žene stojidu. Dica niko stoji, niko sidi. Svako čeļade imalo je svoju žlicu, a ako ji je pofalilo, ondaka su se po-

davali: sad zajme jedan, pa onu žlicu baci pred drugega, ki nima žlicije, onda zajme ovaj . . ., sad jedan, sad drugi. Ako se kod stola ne ji mêso, onda je planinka rizala kru, a gospodar mêso. Mêso je podilil, jer ima ji, ki je proždorniji nego drugi pa bi više pojil.

Cila zadruga, osim kod jila bila je skupa, kad je gospodar naređeval ča će ki delat i kad su se od čega dogovarali. Ako je bilo i kakovo vesêļe, onda su svi bili zajedno i svi su se skupa veselili.

Život u porodici.

Muž i žena. Čovik orije, sije, brana, katkad kopa, okapļe, nagrńa, vozi letinu s lapta, vrši i mlati letinu, vije i nosi zrńe pod krov, kosi, spravļa sêno, nalaže na kola, vozi kući i zdivļe u stôg, sičije drva u glavici i vozi doma, ide u sajam, stanari blago . . . Žena je planinka te kuva jist, misi kru, doji krave i ovce, rani prasce, kopa blizô kuće, sadi gra, bob, kukuruz, buče, janka za krumpir i i sadi ga, okapļe i nagrńa kukuruz, zeļe, korabu, ripu, mêrlin, plije žito, berije po kukuruzu fažol, žańe, vije letinu i nareduje ju u malin ili u sajam ili ju spravļa nà pod; onda oko prediva, dokļe ga popuče, otučije, otare, ispredije, opari, otkije, obili i sašije iž ńega robu. Ima još i drugi poslov, kê obavļa žena. Ako imadu veće dicije, ka moredu delat po lapti, ondaka je žena najviše kod kuće i malo ide po lapti.

Čovik ženu i žena čovika zovije po imenu; tako kad su sami, a tako kad su pred drugimi. U razgovoru kažu: Môj Jôso je bil, . . . môj čovik je rekal . . ., tvôj čovik; kum Mata je divanil . . . Čovik ženi i žena čoviku kaže „ti“ uvik. Ako cura dôjde za starijega čovika, onda mu kaže ispočêtka „vi“. Ńezin ju čovik onda zato špota, i ona se odvuči i kaže mu „ti“. Ako stara žena dôjde za starega čovika, onda mu ona veli „vi“, ako si nisu prvļe govorili „ti“.

Ako se žena i čovik ne pravdadu i ako dobro gospodaridu, onda žividu sritno, a drugač kukavno i nesritno. Nu najviše kažedu, da žena i čovik žividu sritno, ako imadu svega dosta i ako se oni slažedu. Nesritno žividu i onda, kad ni žena ili čovik za niš; ako ne zna oko prediva, ako ni uredna, ako ne zna gospodarit, oprat se; čovik pak ako ni kader delat muški poslov: drva sić, orat . . . Još je najgore, ako nimadu niš. Onda je dosta tučńije i pravde, a takovi su ļudi najnesritniji. Dogaja se, da čudo boļe žividu oni, ki se nisu zêli od radosti, a ima dosta primerov, da baš oni, ki su se jako rad imali, žividu u ńajvećoj pravdi. Dôjde jedna žena pak pripovida, da veli ńêzin čovik, da su svi vrazi rekli amen, kad je on ńu zêl. E, moja vujna, drugač je on govoril, kad sam šla za ńega. Onda sam

bila slatka kaj mêd i cukar, a sad sam mu žukļa od najžukļega pelina i žuči. — Ako je žena vrag, ondaka je lako za gri i pravdu. Kad se ča nadme, nê će mu da skuva jist, dočekuje ga svojim jezikom, a isto ga tako propravļa, truca ga, da ide svojim šocikam; ako se napije, onda zlo, leti za ńim po birtija i špota ga, a kad se kod kuće sastanedu, onda u pravdu i karańe, pa batin dosti i prekodost. Dakako, da je i čovik višeput kriv, ali žena je najviše kriva pravdi. Čovik svoju ženu i tučije, a višeput i prez razloga. Dok je još na friško, ondaka žena leti po selu i pripovida, kako ju tučije, kako ju je načinil svu crnu, kako ju progańa, a vražji mi je š ńim žitak, a sirota ti sam se stvorila i rodila na ovaj svit . . . i plače kaj rodna godina. Oni ju onda žalidu i putidu, da se ga prôjde s devetega brda, a vrag š ńim i pred ńim, a pušći ga sa pêt sto vragov. Pomiša li se ki preveše meda ńe, onda se složidu opet ova dva, čovik i žena, pa po onemu: a ča ga briga za nas, a ako me tučije, svoju ženu tučije . . . i tako, to je onemu za falu, ča ju je morda i zagovaral, branil i putil, kako će delat.[1]

Dogaja se, da žena tuži čovika na sud. Svit ne gleda rado, kadi se oni tuku, a pogotovo, ako se na sud tužidu. Kadigodre se onda sastanedu ļudi ili žene, onda samo od ńi divanidu, se po misec dan i više. Žena čovika višeput ostavi, pak prôjde k ocu i materi, a oni onda, ako ni kriva, nê ćedu joj niš. Ako joj je pak opak čovik, onda ju ni ne pušćadu vaļe od sebe. Ka misli prôjt pose od svôga čovika, ona prôjde u svit, u službu. Otac ju i mat putidu, da mu popušća,

[1] Dogodilo se ovo: Bila su oženena dva brata, Vala i Josa, pak Vala, stariji brat, prôjde jedne nediļe u birtiju, a ńegova žena za ńim; jer je mislila, da će pôjt za tujimi ženami, a ona će ondaka za ńim špijat. Kad došla nôć, dôjde ta ńegova žena kući naprvo, a u birtiji ni bila š ńim. Dôjde i Vala malo kašńe, pa na ńu: Babo, ča si ti danas delala u Muńavi? pak ćapalo za berikatu. Pocrnila ona, môj dragi, kaj uglen, baci ju nà pod, pa s kolêni na ńu. Gleda to ovaj drugi brat, Josa, e, ne bi se rad meda ńe pačat, ali ča će pušćat, da vrag vraga zadavi. Priskoči Josa k ńim i rine Valu s ńegove ženije. Vala onda popušća svoju ženu, pak na Josu. Zgrabiše se oni, pa drž, drž, drž, drž . . . a Valina žena biž k nikakovem komšiji, nigdašńem Matku Čezmanu, pak: Čujte, kume, ubi Vala Josu. Pôjde taj vražji Matko i rastavi Valu i Josu. Milo je bilo Valinoj ženi, kad ju je ńêzin diver branil. — Kad ovaj mlaji brat tužil, a ńegova žena, Valina, da ni istina, da ju je ńezin Vala tukal, a ako ju je tukal, svoju je ženu tukal, pa neka ju je, i ča to na koga spada . . . Došal svidočit i taj Matko, a on kaže: Najgore je, kad zadńa kola pretiču prvim. — To je tako bilo Josi za falu, ča ju je obranil, i još je ostal sâm kriv.

da se ne deru i ne deladu divana od sebe. To je za cili rôd sramota, ako se žena i čovik tučijedu. Ako bi ći previše materi dodijala, onda bi joj rekla mat: „E, ćerko, ča ti ne znaš i na drugu stranu okrênut; više ne odi k meni, ajde kude te dva oka vode.“ Višeput bi rekla mat, ako čovik tučije svoju ženu, ńêzinu ćer: „Aha, neka, neka, vraga poderala, zač je šla za ńega.“ Kad bi to ći saznala, plakala bi kaj rodna godina. Više puti se dogodi, da se čovik i žena popravdadu, a žena ondaka prôjde u selo, pa pripovida tako i tako. Ńêzin pak čovik zame korbač, pak za ńôm i dotira ju pred sobom kući. Višeput se dogodi, da žena ide u službu, i čovik dopušća, da joj se izda pašuš. Kad već prôjde u službu, onda ju čovik da kroz općinu k sebi doprimit. Dogodi se, da dôjde žena za čovika, na kem je kakova muka, na priliku padavica, a ona za tu muku ne zna, kad ide za ńega. Vidi ona kašńe, da je na ńêzinem čoviku muka, i pobigne k svômu ocu. Kašńe ovaj ńezin čovik tuži i dôjdu ondaka po ńu žandari, panduri, a ona se sirota srańaj po štali u sênu, srani se kadi u selu u čijoj drugoj kući ili prôjde još daļe u drugo selo. Ako ju kadi ulovidu i dotiradu kući, ona opêt pobigne, i moradu se rastavit.

Kad se žena i čovik povadidu, pa prôjde žena od čovika, onda kaže ôn: neka, neka, da vidimo, kako će sad živit, dôjt će ona kući prez da ju zovijem. Aha, kući se i kašńe môra . . . Ona opêt veli: vidit će ôn, kako se prez ženije živi. Štimat će ôn još mene; jer niki mu ne će kaj bi mu ńegova žena. Vidit ćemo, ki će lakše prez kega živit i ki će prvļe po kega dôjt. Kašńe se opêt pomiridu, a najviše ji miridu ļudi i rodbina. Ako žena pose prôjde od čovika, e, bome, ondaka kukavno živi i jedno i drugo. Još ako nimadu dicije, ikako itako, a ako su još i dica, bome, nikako. — Dogodi se višeput, da prôjde i čovik u svit od ženije. Ne moredu kod kuće živit, pa se podregmadu, onda prôjde čovik u svit, a ni žena ne ostane kod kuće, nego i ona kude prôjde. Kuću proda, a stoji u tujoj, u selu. Ako žena ostane kod kuće na gruntu, onda živi svakojako, zlo najviše, najmer kad je dicije. Jedno za drugo ni ne pita. Više puti se čovik i povrne iz svita kući, k ženi, i rado bi se š ńôm pomiril, ali ona biži od ńega i nê će se š ńim pomirit, najmer onda, ako dôjde kući prazni ruk, prez svakê sôlde. Još bi ga lipo i dočekaļa, da zna, da bi ostal kod kuće; jer mogla bi š ńim zanosit, a ôn bi zagladil opêt u svit, pak z Bogom, a ženi bi ostavil dite na glavi. U proliću se pak niki ni ne povrne, van pod zimu dôjde na gotovo, e, bome, ženi to ni pravo.

Ima ji, ki prez zakona žividu. Dobro žividu. Veli jedna žena: boļe žividu oni, ki nisu pozakońeni, jer su jedno drugemu verni, bojidu se, da se ne bi rastali. Oni pak, ki su pozakońeni, gore žividu, jer znadu, da jedno drugega ne more ostavit. Dogodilo se je baš ovde, da je jedan čovik ostavil svoju pravu ženu i prošal k drugoj, a to je bilo, da je pastorka preotêla svojoj maćaji čovika, svôga očuha, i š ńim jako dobro živila. Avakove ļude ni briga, ča svit kaže: ńim je pravo, pak bilo komu pravo ili krivo.

Roditeļi i djeca. Ima ļudi, ki želidu sebi dicu, a ima ji, ki i ne. Hajde, neka bi i bilo dvôje, trôje, a, bome, čagodre ji je više, ni dobro.

— E, glej, Marica, veliš ti tako, još si dosta mlada, pa ti se je teško u jutro dignut i u pêć zapalit, kuću pomest, metnut vodu za palêntu, donest kabal vodije, živad naranit . . . a kad ostariš, ondar i tekar će ti vaļat glave tvoje dite. Ti pak, Jôso, da nimaš ovo Jivije, moral bi se u jutro sâm dignut i pôjt naranit blago i napojit, štalu iskidat i nastrit, nacipat drv, a zapalo bi te (rêd bi te bil) i s blagom. Tako, dobro ji je imat, ali ne puno; već prema gruntu i imêtku.

Ļudi dokļe još nimaju dicije i dokļe su mladi, želidu si dicije, a kad ji jedanput imadu previše, onda kažedu, da bi boļe bilo, da ji nimadu i teško i žalosno ńemu, ki ji ima. — Volidu da imadu muško dite, osobito ako je jedno, jer je lakše š ńim i mańa je briga. Najboļe je imat jedno muško i jedno žensko dite. Ako imaš sâme ženske, zlo; a ako imaš sâme muškaće, još gore, pa nikako dobro.

I mrtva se dica rajadu, a to zato, ča ima žên, ka se u porodu prestraši i dite se, prvļe nego izajde na svit, zaduši. Avako ondaka i žena nastrada, pak i umre. Nosêća žena ni dobro da tkije i teške posle da' dela, jer bi ondaka užala rodit mrtvo dite.

Dogodi se, da žena ne doji svoje dite, a to zato, jer je bolidu sasci, ili prsa, ili nima mlika. Ona ga ondaka pita i muči se š ńim svakojako, a ka je bogata, da ga jednoj drugoj ženi u selu — dojki. Kad žena rodi, ne doji odma sâma diteta, nego ga pridaja jedna druga žena ī' seļa. Dôjde već dva, po tri put na dan, kuliko već triba, a i šaļedu po tu ženu, ako dite plače. — Dogodi se, da žena u porodu umre, onda onô dite môra ńegov otac dat dojit, ako ga ne more sâm ranit i pitat. Najviše ostane kod ńega, a ôn se svakojako muči i kini. — Ako žena i čovik nimadu nikogar, ki bi jim pazil na dite, kad su oni u poslu, onda mat zazibļe onô dite, ostavi ga u kući, zaklene i prôjde po poslu. Višeput onda, ako je na laptu,

dôjde kući, da posluša, da li dite plače. Ako sâma pak ne ide slušat, je li se dite raskmisalo, onda pošaļe kega drugega, da posluša i da ju zazovije kući, ako plače. Ima žên, ka zame zipku na glavu, pak s ditetom na lapat. Tote onda dite dvori i prîdaja. Druge opêt odnesu svoje dite k materi ili k rodu; sve u jutro ga odnesije, a u večer dôjde po ńega. Još i lončić ostavi tamo, da joj skuva fažol, a na večer to nosi kuci. Kad je dite veće, prôjde sâmo u selo ili za materom u poļe.

Dicu zabavļadu, da jim se smijedu; a gr, a gr, a gr . . . pa ga kušne, pa se š ńim tućka, onda ga malko požakće, pa ga na ruka zibļe; ondaka ga nosidu materi: glej mama diteta, glej, a mat: mile, dušo, ča delaš? a milo dite moje! Višeput sidi dite kod ogńa na vańkušu ili na posteļi, onda se mat višeput ogleda na ńega, pa mile, dušo, ča delaš, i nasmije mu se. Ako se dite plače, onda: nemoj se plakat, a nemoj se plakat, evo tvoje mamice, evo tvoje mamice, nu muči, muči, a joj, joj, joj, joj . . . i to govoridu niskim glasom, a kod „joj“ izgovaradu više „juj“. Ako dite previše plače, onda: e, vrag te krstil . . . nu . . . tega je malo već previše. Lezi, vrag te postavil na svit, da nigdar ne mogu ni časa počinut pred ńim. Dite onda počme još boļe plakat, a mat ga udre rukom po guzičici, ispleska ga, poleže u zipku, pokrije i zibļe. Uz zipku piva: Aj nuni, nuni, drago moje dite, aj!... Aj nuni, nuni, milo dite moje, aj!... Aj nuni, nuni, milo jańešce moje malo i milo, aj!... Aj nuni Stipe, ļubļenice moja, aj! . . . i tako daļe, vavik jedno te isto. Ovo piva mat ili ki drugi uz zipku visokim glasom. Ako dite plače, kad se zibļe, i ako baca sa sebe pokrivalo (pokrivač), onda ga mat (ili ki drugi) pokriva i malo ga udre rukom: ma ki ti je hiļadu vragov već danas, Bôg mi prosti grije! Ča ti je, ča ćeš? Cical si dosta i duļil, pa ča ćeš više. Onda bi rekal otac: ma Marica, kega ga vraga tučiješ, ča si morda pobenastila. O, vražje ženije, mili Bože! — A ča ću mu ja, reci mi, ča ću mu! Ča mu je već danas? — Ma morda je dite žêdno, daj mu vodije. Pita opêt mat dite: ča ti je, jesi li žedan? Nudar mu Ana vodije. — Pije dite vodu, a otac ćê: Nu vidiš; ti ga boškaš i vičeš ko da si pobenavila, a dite je žedno. Ako dite još plače, onda bi žena čoviku: Nu glej sada. Ča mu je sadaka opêt? Vrag ga je krstil i postavil, i prêstane ga zibat. Dite onda beči i jači još više, dok ga ne zame u ruke otac i nikako ga umiri, da ne plače. — Ne bôj se, Stipe, ne bôj se, dušo, mama je kuja, ja ću mamu, zač ona tučije moje dite, av, av, av,... nu muči, nu, ja ću mami pokazat... i tako zabavļa, grli, kušuje i miluje dite.

dok se ne umiri. Ako dite po noći plače, onda ga plašidu: bav, bav, aha, će te stari, ... a joj, joj, joj ... aha evo ga ... Nu muči, nu, a, ne dam ja svoga diteta, ne dam, dite je sada dobro ... — Tako moja pokojna mat, veli jedan, kad po noći zaplači dite, a ova moja spi, ona ondaka, Bôg joj dušu pomiluj, pogrebi po bošnici (na posteļi) i poplaši onô dite, a ono umukni vaļe. To upetim, ko da je danas bilo.

Dite vučidu pôjt tako, da ga metnedu preda se, ulovidu za ručice i vodidu pred sobom. Da dite vavik ne sidi, a ni ga lazno držat, metnedu ga u stolicu. U stolici je izdubļena škuļa, ka je još i opšivena s krpom, da bude ditetu mekše. Ima takovi stolic, ke imadu ozdola koturce. Stupići su urizani i u ńi su koturi. Kad je dite u stolici, ono se upre u tlo, kako je ono već nemirno, stolica se pomiče, a pomiče se i dite i tako se vuči pôjt. Kad već more dite stat na nožica, prez držańa, onda stane pred ńega, malo podaļe, jedno čeļade, pruži k ńemu, k ditetu, svoje ruke i vabi ga k sebi: odal, odal, odal, ... nu, hajd, ... hajd, ... a ono dite ide korak po korak k onemu čeļadetu i pruža k ńemu svoje ručice. Sve se ovo čeļade odmiče, a dite primiče i tako se vuči pôjt. Kad se dite podigne na noge, stane mat, pa ga gleda vesela, govori ditetu i sve se smije: Nu, ajd ajd... o ... o ... nu odal, odal, e ... nemoj upast. Dite ono rad bi brže i boļe k materi, sede i ide k ńoj, a sve fuka.

Mat se bavi najviše s ditetom, a čovik bi ga onako u večer ki čas podržal ili pozibal. Čovik ga ondaka drži, kad žena ima kakóvega posla. Najviše ga drži po zimi, kad nima drugega posla. Čovik po zimi ide rano spat, a žena predije dugo u večer, do pôl noći i daļe, pa bi ondaka ona legla do stêne, a čovik skraja. Ako bi sad dite zaplakalo, onda ga je čovik zibal. Ako nê će da muči, onda ga čovik izvadi iz zipkije van, probudi ženu i da joj dite, da ga pridoji. Obično leži žena skraja, pa kad se javi dite, onda ga zibļe i pridaja. Ako mat ne čuje, da dite plače, onda ju zbudi ńêzin čovik, ili ki već čuje. Žena višeput pridaja dite kroz nôć, perije ga i povija. — S ditetom se još bavi dikla, ako je u kući, baba, sestra, a braća bi ga morala zibat. Ako se dite pogńusi, onda ga mat otare i pokadi izbu s borovicom, da ne smrdi, osobito kad bi mogal u kuću dôjt ki strański.

Dok je dite malo, samo cica, a onda mu se uz cicu daje kafa, mliko i unutri udrobļen prosen kru. Kad je dite staro pôl leta, dajedu mu pečenega krumpira, zvačedu mu i dajedu svaku drugu ranu. Sidi mat uzä zdilu i na krilu joj je dite. Ona zajmi jednu

žlicu pa poji, a drugu sažvači i daj ditetu. Dite cica po godinu dan. Kašńe odnamedu ditetu u šalicu rane, dadu mu žlicu, posededu ga nä pod, a ono ji sâmo. Ako oko stola ni puno družine, onda dite sidi materi na krilu i ji iz svojije šalice. Ako dite pitadu, onda mu dajedu mliko, kuvadu na mliku griz, kega malko zacukridu, kuvadu mu kafu, a kad je malo jače, dajedu mu jilo, kaj i svakemu drugemu ditetu. Mučidu se š ńim svakojako, dok se odrani i odgleda.

Dite kupļedu dvaput na dan, i to: u zimi u jutro u šêst ili sedam ur i u večer, kad se smrkne. Po letu ga kupļedu dosta rano u jutro i ondaka na večer. — Smlači se malo vodije i metne u naćve. Ako je voda prevruća, ondaka se dolije malko mrzle vodije. U ti naćva kupļedu dite, a pod glavu mu se metne jedna krpa, da mu ne bude trdo. Kad ga okupļedu, bacidu preko ńega jednu krpu i poležu ga na posteļ. Kašńe ga povijadu. Dite se povija avako: Najprvļe se metne pôvoj, onda dosta široka i dugačka krpa i onda podrukača. Na ovo se metne dite, pa se ona podrukača provučije ispod pavuz, omota oko ruke, jednije i drugije, i podvine pod dite. Dite se onda omota onôm krpôm i povije pôvojem. — Pôvoj je iz lanenega platna, širok je do jedan rôguš, a dugačak je do dva tri rifa. Pôvoj je prema kraju vužji, a na kraju su dva tračka, s kimi se pôvoj oko nôg svêže. Krpe su iz stari razvaļeni košuļ i gać. Podrukača je široka krpa kaj ča su i ruke dugačke. Ona rabi zato, da dite ne more mahat s rukami. Sad se metne avako povijeno dite u zipku, u kôj je slama, ka je pokrivena s jednôm krpôm. Pod glavu mu se metne jedan mali vańkušić. Dite se onda pokrije s krpami, crnom robôm ili š čim drugim i povêže se zipka i onô dite u zipki zajedno s tkanicom. Poveže se zato s tkanicom, jer kad bi se dite raskopalo, bacilo bi pokrivač sa sebe. Ako su muhe ili ako se bojidu, da bi si dite natrunilo oči, ondaka ga pokrijedu s rupcem po glavi, ili kako je već na zipki, na bošnici, provrtana mala škuļica s jednije i drugije strane i u ve škuļice zataknedu se kraji od lucńa. Lucań je tanka šiba, svinuta u pôl okruga. Taj onda lucań dôjde priko glave diteta i priko tega se metne rubac ili kakova krpa.

Dite se povija dva tri miseca, dokļe je nejače, a kašńe, kad ojača, otme se samo i ne da se povijat.

Dok je dite malo, oblačidu ga u malu finu košuļicu, ka je ozozad rasporena. Oko vrata je porubļena i kroz tu porubu prodet je tračak, ki se izozad svêže. Na glavi ima heklanu malu kapicu. Tako se oblačidu muška i ženska dica. Kad su dica za cipļeńe, sašijedu

muškem mušku stomańu, a ženskem žensku. Tê su stomańe ili iz finega kupôvnega platna ili iz domaćega. Muški imadu na glavi crļenu kapicu, opasani su ćemerom, a na ńi je ječermica. Na noga ima male škarpetiće ili fuzekļine, pamučne ili vunene i onda male natikačiće, vunene. Ženska dica imadu na glavi rubac, opasana su tkanicom, a pred ńimi je zastorčić. Na noga imadu male suknene čarapice ili pamučne štômfice, i onda male natikačiće. Avako su obučena samo bogatija dica, a druga su i gola i bosa. Kod kuće je dite najviše samo u stomańi. Ono je golo, boso i raspasano. Od sunca, kad pripečije, sa sim sega je opaļeno. Siromašna mat, kad vodi dite k doktoru ili na cipļeńe, ide u selo cilu robicu posudit. Ako avakovoj ženi umre dite, isto tako nima ga u čem zakopat, nego môra iskat dobri žên, da joj dadu ča treba na svoje mrtvo dite. Višeput zovije kô dite na upisevańe u školu, pa ga mat ne more sobom dopeļat, jer nima u č obuć dite. Kude ću ju vodit, veli, kad ju nimam u č obuć. — Oko sêdme godine obuku dite u košuļu i gaće, kako nosidu ļudi, kupidu mu kriļačić, ćemerić, ječêrmu, opanke, a svega tega ni kod onega, ki nêjde u škôlu i ki je siromašan. U zimi mu kupidu kakove paretaste pantaloniće. Ako dite nêjde u škôlu ni s blagom, ondaka još uvik lajsa u stomańi pô selu, gologlav, raspasan i bos. Tako ide dokļegod nêjde u škôlu ili s blagom. Ženska su dica isto tako u stomańi, dok nisu stara devet ili deset godin. Onda ji obučijedu u košuļu i oplêće i sadaka već môradu bit opasana s tkanicom i pred ńôm môra bit zastor, a na glavi rubac. Ako nêjde u škôlu ili s blagom, onda su bosa.

Jedincem i jedinicam se daje puno na voļu, čuvadu ji i gledadu kaj Boga. Ima roditeļev, ki dici u ničem ne popušćadu, a niki nigdi popušćadu, a nigdi ne. — Dicu od mila zovu: mile, dušo, drago, srce, kušļenice moja, dušo moja, a srce moje, drago i milo moje dite (ditešce), milo jańešce moje. Dica se kaštigadu šibôm ili ga udredu rukom. Veću dicu istučijedu kakovom pruticom ili korbačem i proklapuvadu ga, t. j. s rukami ga i šakami istuku. Većoj dici ne dadu ni jist za kaštigu.

Ona su dica pokvarena, ka ćedu svako zlo načinit i ne bojidu se ni Boga ni vraga, potari ga sv. križ. Bili se u brigu roba, a mimo ńê ide dite, dičko, izvadi iz žepa nôž i spori puce s košuļ. Ako nima nôža, a ôn zubi i s rukami, pa svu robu izvaļa. Ide čije dite mirno s putem, pa sastane nikakovega vraga i ovaj se počme bacat kameńem za ńim, špotat mu se, materat . . . Drugo bi opêt dite

zarenulo svoje blago, da kako more u zube, t. j. pasije po tujem blago, pa ne mari (ni tan daļe), ako dô na ńega viče. Ide opêt mimo tuji sliv i jabuk, pa udride po ńi. Vrag i paravrag je svako onô dite, kô se ne boji nikemu zamirit i načini svakemu škodu, samo kadi more. Za avakovega kažu: A čeļad, je l' se kadi anakov vrag rodil? Vraga ni nad onega nigder na svitu, a ja. To je onaj pravi vrag luncifer iz jame bezdane. E, a ča od vraga otpadije, to je vrag. Hajduk, hajdučina, lopôv, magarac, pašče, niš koristi.

Dogodi se, da roditeļi protiradu svoje diie, a to zato, ča nê će da sluša, ili ča tučije drugu dicu, svoju braću i sestre. Avakova dica idu u službu. Roditeļi i sâmi dajedu dicu u službu, kako mušku tako žensku. Dica se dajedu već oko dvanajste godine u službu. Muška dica pasu ispočêtka ovce, a kad su starija, onda goveda. Ženska dica čuvadu ovce, a katkada i goveda. Dica i sâma odlazidu od kuće, kad vididu, da ne moredu kod kuće živit. Prôjdu najviše na nagovor drugi ļudi. Ona prôjdu i onda od kuće, kad vididu, da ji ne trpi otac, mat, braća, sestre, slabo ga ranidu, opravļadu. Osobito prôjdu ona dica u službu, ka ostanedu sirota uz vražju braću, pa rajše jim se makne s puta, nego da se š ńimi derije.

Od stotine maćaj jedna je dobra. Zlo one postupadu s pastorčadi. Ispočêtka ji ima još i otac rado, ali ondaka ji kašńe ne trpi, već voli onôj drugoj dici. Kad dica izrastu do cur i dičakov, onda dadu svakem ńegov slog za predivo. Taj si onda slog moradu sâmi skopat, posijat, popukat, otuć, isprest, otkat, sašit. Još je lako muškoj dici za robu i predivo, ako imadu sestru; jer ona jim uredi predivo, otkije, sašije i okrpa. Ako pak ni sestrije, onda jim je svakojako. Ženske, a višeput i muški imadu i svôj kofan, a u ńem ńêva roba i druge stvari. Ženske imadu i svoja krosna. Ako će ča boļega pastorčad obuć i metnut na se, mora si to kadi zadelat i zaslužit. Jedino, ča š ńimi jidu, a najviše, da bi jim opanke zêli. Teško onemu, ki od kega pomoći išće.

Pazi se, da ne bi cura s kim dičakom prvļe pira spala; jer kaže joj ondaka ńêzin đuvegija (jerz): kako ne bi onda to delala, kad dela sada. Dakako, da je to ona već i prvļe delala, s drugimi spala, ali sad ne smi. Drugi dičaki niti ne idu k ńoj, kad znadu, da će skoro pirovat. Niti dičak ne smi pôjt k drugim curam. Ne ide tuliko po šićariji niti po zbori, ako tamo ne ide i ńegova cura. Dičak ide u šićariju samo k svojoj curi. Cure ni dičaki ne mišadu se s oželńenimi ļudi ili ženami prvļe, dok se nisu kanili zêt, a sad pogotovo ne, kad kanidu pirovat.

Dica, dok su mala i benasta, grišidu meda se, muško sa ženskom, pak onda jedno drugo oda, i eto batin od oca i matere. Dosta puti brat sa sestrom vraga spravļa, dok su mali i dok ne znadu, ča kudaj ide. Dičkići od dvanajst, trinajst godin grišidu s drobnim blagom, a kad su stariji, i sami sobom. Da li ženske grišidu kako sâme sobom, to ne mogu doznat.

Roditeļi ne pazidu na grije svojije dicije, a i ne moredu; jer ča oni znadu, ča jim deladu dica. Nu kad bi saznali, ondaka bi ji prošibali. Otac i mat gospodari su svômu ditetu, ako mu nisu prvļe pušćali previše vuzde, do osamnajst, dvadeset godin, a ako su prvļe oko ńega previše mile lale, onda mu već nisu gospodar u četrnajstoj, petnajstoj godini.

Dica zovijedu oca: otac, ćaće, tata, dada; a mater: mama, mamica, majka, majko, milica, već kako se kô dite navučilo. — Dica poštujedu oca i mater, t. j. kažedu jim „vi", ispočêtka dokļe je dite malo, kaže roditeļem „ti", jer se je navučilo od oca i matere, kako već jedno drugemu kaže „ti". — Kad dica odrastu, ondaka doduše slušadu roditeļe, jerbo môradu; nu i onda slabo slušadu, ako ji ne pritegnedu. Svako je dite vrag i vražje, Bôg mi prosti grije. — Ako vidi ći, da ka druga cura ima ništo nôvega na sebi, već oće, da i ona ima. Ći će se najprvļe zbog robije povadit s ocem i materom. A ta cura ni meni ni sluga, pak joj sve kupidu, a vi meni nê ćete niš, a lako će se ona udat, makar je nevaļana, kad je opravna, a ja, bome, nê ću, a Roži (ńezinoj sestri) sve ste kupovali, a meni niš, ko da vam nisam prava ći... broji i morga po cil dan, po cil ćedan, po cil misec, a i po cilu godinu, ako joj se vavik ne zame ono, ča oće. Ako joj se, ondaka, ne zame, eto graje, eto kavge, nê će da sluša, nategne nôs kaj tukan..., a dôjde vrag u ńu, pa to. Ako ći vavik napeļuje, dela preko Božjije (prekoviše) i nê će da sluša, ondaka ju kunije mat: Ala, ćêrko, nigdar živa ni zdrava ne dočekala današńega podna; ala ćêrko, svi ti zvoni zvonili za smrt; ala ćêrko, mrtvu te do jutro vidila; ala, ćêrko, ļe da Bôg dal, prva uz ovu Anu legla, ča su ju danas zakopali; ala ćêrko, grdna te rana ulovila; ala, ćêrko, grdna rano moja, teško ti li mi ovovde za vratom sidiš, od kad sam te rodila, pa i danas; ala, ćêrko, grôm te iz vedrega neba ubil, prez svakega môga i tujega kvara; ala, ćêrko, za smrt ti ta košuļa bila, ča ju to šiješ; o ubil te jasni grom; ala, ćêrko, ne vidila Boga ni raja Božjega, svemu svitu sunce sijalo, a tebi pomrčalo; ļe da Bôg dal od kuće prošla, a nigdar nazad ne došla i ne pogodila; o je l' dô vraga rodil, ča sam ga ja sirota

rodila; a svi su vrazi rekli amen, kad te rodila; ala, ćêrko, nigdar te moje oči ne vidile; a oće l' te već jedanput vrag iz ovije kućije odnest, a sve te podave vatale (debela te padavica ulovila); oću l' te se kada sirota mentovat; bome, će se namirit na vraga, ki tebe zame... i tako kunije mat, da se nebo i zemļa tresije; a ći plače kaj rodna godina. Mat dela i tako kunije, a otac se više puti nasmije i kaže: Glej vraga, glej vraga, potari ga svêti Križ; a onda bi se opêt smrkal, pa: o, matere; majko, ti si mat, takove ni, ča izodi pa zapada. Bome, ćê ti još dugļe tote sidit, ako budeš tako brojila i klela, a niš joj ne zimala. Mat bi onda: Ma stvorilo ga milijun vragov, sudi se sâm, kakov si ti vražji čovik, braniš ju, a ne vidiš, ča ona već dela. Tega je vraga već previše! Otac bi onda kinul glavom, pa: Dobro, dobro. Ajd, ajd majka i ćêrko, porente se, nek vam se svit na kuću zglêda!

I muška dica vragu služe i napeļuju, ali barem za robu tuliko ne dodijaše. Muška dica rajše imadu mater, a ženska rajše oca. Muška i ženska dica bojidu se više oca, pa ga i boļe slušadu, nego mater. Sin špota preko oca i matere, ako na curu sve mećedu, a na ńega niš. Braća se med sobom više ne trpidu, nego trpidu. Hajd ispočêtka, da bi se slagali, ali kašńe se najviše pravdadu i tuku. Braća ne trpidu sestre, dokļe se ne udadu.

Dica počemedu istom u osamnajstoj godini slušat; a do tê dobije ne slušadu dica nikako. Najviše je temu krivo, ča su tako navučena. Ispočêtka otac i mat oko ńi mile lale, pa kad nê će da sluša, prepušćadu mu i još mu se smijedu. Kašńe se ondaka môradu š ńimi tuć i pravdat, ako oćedu, da ji dica slušadu. Dite u letu prôjde od kuće, pa ga po cil dan ni kući. Nê će mu se s blagom, pa biž od kuće s drugom se dicôm po selu i oko vodije klatari, a ondaka kad se primiče nôć, primaknu se i oni kući pred vrata, pa počmedu plakat i bêčat, ko da ji svi vragovi deru. Otac i mat ga plašidu, a više puti potiradu daļe, a onô dite biž bêčajuć, a kad otac i mat ne bi rad, da jim dite tako bêči po noći; sramota jim od ļudi, a taj se vražji glas čuje u vr sela. Kad se dite sito naplače i nabêči, ondaka ga zamutidu nikako u kuću, dadu mu jist, pak onda opleti, opleti: ćeš pôjt s blagom, oćeš bižat od kuće? A? Ćeš pôjt s govêdi (ili s ovcami)? Napunulo te milijun vragov, Micane. Više te vragov napunulo neg je dlak na tebi, hajdučino. Dite onda: A joj majko (ćaće) miļenice moja! A ne ću više nigdar bižat. A joj, joj, joj! Kad ga ovako isklapuvadu, bome, se ôn u jutro digne s blagom, se da ga ni ne zovijedu; siti se oni batin. Više puti ne da se dite u

kuću zamutit, kad avako zakaca, nego ide vaļe na štalu spat, sve prez večere.

Ima *primerov*, da je sin oca ili *mater* nagnal na petļarski šćap, a samo je jedan put bilo, da je sin ocu odsikal glavu; jer je mislil, da mu otac sa ženom spi. Sad su u selu tri primera, da otac môra prosit, a ima kod kuće sina, uz kega bi mogal dobro živit, da mu sin k Bogu gleda. Jedan put je bilo, da je jednomu na posteļi ležala betežna mat, pa joj nisu sini dali niš jist ni pit. Kad je k tôj ženi došal ńêzin brat, išće ga ona vodije. Da ôn tôj svojoj sestri vodije i popije tri kante na dušak. Vidil to jedan ńêzin sin, pa veli temu svômu vujcu: A joj, da te vidi moj brat, da joj daješ vodu, ubil bi te. — E, dica draga, veli taj ńiov vujac, i ona je iz kosti i mêsa ili pravo rekuć iz kosti i kožije, i ona je kršćen stvor. — Roditeļi i sami prôjdu od dicije (od sina) k ćeri ili rodbini, a niki idedu drugega dvorit i stanarit. Sada je jedna mat iskala svôj dil grunta po smrti svôga čovika i ostavila ga ne sinu, nego svomu zetu.

Život sa susjedima.

Komšija komšiji pomaže, u čemgod more i kad ima lazno. Jedan drugemu posudi sve: vole i kola, da si dopeļadu drv, ili seno ili letinu s lapta; kosu i tobolac, sikiru, nažak, plug, branu, jedan drugemu pomažu orat, jedan drugemu kosi zabadava do ručka, posudi sito, pekvu, lonac; ako idem sikiru brusit, idem komšiji, ali baš sve, čagod jednemu fali, to dobije kod komšije bližega ili daļega. Dôjde jedan drugemu u divan. Da komšije lipo žividu, vidi se po temu, da jedan drugemu ne uskrati onu stvar, ča išće, ako ju ima, da jedan drugemu pomaže, da ne viče vaļe, ako kokoše zajdu na lapat — u strn ili kukuruz, — da ne viče, ako sletidu ovce u ńegov kvar . . . Ako se pak za sve ovo napuridu, onda žividu nesložno. Ima ji, ki su dobri prijateļi, a jedan drugemu pomaže u dobri i zli stvari. Ako na priliku Josa zapiša opanke (zapečije) jednemu od dvi prijateļev, onda se obadva ova prijateļa složidu na Josu, a jedan ako tuži, drugi svidoči, makar i krivo. — Doodi jedan drugemu u divan, pa ako je jedan kod suda ili na sajmu, dôjde drugi pod večer i pita, kako je ispal (pasal). Ako je zlo prošal, žali ga, ako dobro, vesel je i ôn. Prijateļi osobito se pomažedu, i ne smi jedan drugemu reć, da nê će ili da ne more, ako ikulik ima lazno.

Prijateļstva nastanedu kroz kumstvo i ženidbu. Prijateļstvo nastane i avako: Frańa i Jura bili su dobri prijateļi, pak su se povadili.

Fraña se na priliku zavadi s jednim drugim čovikom, Josôm, a onda se Jura sprijateļi s Josôm i š ńim zajedno navali na Frańu, i onda Jura Frańu izdaje.

I med ženami ima prijateļstva, a najviše kroz kumstvo i ženidbu. Ako pak žene nisu prijateļice ni po kumstvu ni po ženidbi, nego na ki drugi način, onda je jedna drugoj druga, prija. (Kaže jedna drugoj: drugo [prijo] draga i mila moja, to ti je bilo . . .) Ako su dva čovika prijateļa, onda su i ńiove žene prijateļice.

Komšije se i zavadidu višeput. Naleti Josino blago na Frańinu strn, Frańa cini na ńega, i eto pravde. Došal Jiva u Jurinu kuću, pak iznesal od ńê divan, eto omraze (mrzavi). Ana Josina čuva Valine ovce, a ôn joj nê će svega da plati od ovac, eto zavadbe. Došal jedan drugemu po kakovu stvar, onaj ne da ili se kako izgovara, već se pravo ne gledadu. Dôjde đak iz veliki škol o Božiću ili kad se škôle raspušćadu kući, na frlab, a komšija već misli, da su mu dali vritńak i to raznaša po selu; eto pravde. I žene se povadidu, a najviše zarad dicije, a s kim se povadi čovik, s tim i žena. Dôjde dite ditetu, pa vrag vraga kvrcne (odemeri, otovari, zdregadu se, poderu se), a jedna mat, ako bi i popušćala, nê će druga, pa u pravdu. Žene se najviše povadidu, jer su dugačkega jezika, pak svaštor jedna na drugu iznaša, govori, ogovara, a kad se sastanedu, jedna drugu truca, i eto ji vraže u pravdi. Bara ništo rečije preko Rožije pred Maricom, Marica to kaže Roži, onda se posvadi Roža i Bara i Marica i Bara. One dvi, jer je Bara preko Rožije govorila; a ove dvi, jer je Marica odala. — Kad čovik vidi, da mu se žena pravda, kaže joj, da ju neka pušća sa hiļadu vragov, da ona ni ńêzin par, a ča će ti nesrića i vrag, a ona ni vridna onega blata, ča ti od nogije otpadije . . . Ako žena previše vragolije dela, a on se ne bi rad posvadit s onim čovikom od onije ženije, onda bi ju i okrpal, ako se nê će da umiri. Drugi čovik bi opêt rekal, ki je kaj i ńegova žena: a neka si joj kazala na put, pravo si i imala, neka zna, ča ju ide . . .

Život prema dobi.

Momkovańe i djevovańe. Muška dica po godina redom zovu se: ditešce, dite, fantićak, dičačić, dičkić, fantić, fant, momčić, momak, dičak, jerz, jerzina, silan dičak (momak), velik momčina, đuvegija, švaler. Jednemu dičaku posprdno kažedu: bajzer, bajzerina, a to zato, jer je mal, a debel, i piva debelo (bas).

Ako je dičak već velik, plećat, košćat, oko 18. godine, kažedu: to je već momak za ženidbu; ili: ima silnega dičaka momka za

ženidbu. Ako govoridu ļudi ili žene od kega dičaka, onda u divanu dôjde, da ki rečije: „Ča nima lêt, mogal bi se oženit."

Dičaki svôga sela lipo držidu jedan s drugim, ali dičaki jednega sela mrzidu na dičake drugega sela. Po danu ne mrzidu tuliko jedni na druge, kod po noći, kad dičaki iz jednega sela dôjdu k curam u drugo selo. „Ča bi oni ńim pušćali, da se oni zabavļadu i zadržavadu kod naših cur. Da mi k ńim dôjdemo, bi nas ćarili pred sobom kaj vragove." — Prvļe su više dičaki jednega sela mrzili na dičake drugega sela, a ritko je ka nôć prošla, da se nisu kadigodre povadili i potukli, a onda niki u rešt, a niki u špital, da obležidu ki ćedan. Nu dogodi se, da se i u svojem selu dičaki mrzidu i ne gledadu pravo jedan na drugega, ogovaradu jedni druge, pak se med sobom i potuču. Jedan na drugega merka, dočeka ga, napazi, pa udride po ńem s kolcem ili sikirom, a ondaka biž u nôć. — Jedan se drugemu osvećuje. Onaj, kega su istukli, ima svoje prijateļe, svoju kumpaniju, pa se dogovaradu, kadi i kako ćedu ga dočekat. Onemu drugemu dokažuju, da ga kanidu istuć, neka se čuva. On opêt saberije svoju kumpaniju, pak ako se kadi sastanedu, krvi dosta. Ritko se dogaja, da se dičaki svôga sela potuču, nu gušće se dogaja, da se dičaki dvi sêl potuču. Oni se zavadidu radi cur, pak ako se kadi sastanedu, pobijedu se. Tako ji ondaka puno prôjde kući krvavi gać i razbijene glave.

Kad idedu jedni dičaki na druge, onda se oni ne potuču vaļe, kad se sastanedu, nego se to dogaja avako: Kad su dičaki već blizo jedni drugim, onda se pripravidu. Jedni i drugi imadu već kako ki, kolac ili sikiru u dêsnoj ili u livoj ruki. Oni navuku ćurak na oči, kad su već sasvim blizo, raskoračidu se, pak počmu jedni i drugi puvat i po jêzerski divanit: „O dujo bi l' me stoplio?" — „A, bome bi!" — „Bi l' se malo podujal?" — „A, bome, bi!" — Oni se dujadu jedan s drugim tako, da jedan drugoga riva. Kad ki ulovi dobru priliku, onda žvag s kolcem iliti budi sikirom. Oni se sadaka otkrijedu, pak udride jedni po drugi, a, bome, ki su nejači, bižidu, a ako se još i šerežani na ńe namiridu, ondaka svi bižidu.

Ako jednega Šušńarca istuču Skradničani u Skradniku, onda se složidu Šušńarci, pak idedu u Skradnik, da onega istuču, ili ga pak mirno čekadu, dokļe ôn ili ki drugi dôjde iz Skradnika u Šušńevo selo, a onda jao si ga ńemu. I za dvi tri godine se jedan drugemu oduži, nosi ga na srcu.

U Šušńevem selu bil je jedan dičak Jure Gračanin, ki se je sadaka oženil, pak je dobro držal sa svimi dičaki iz Oštarija. Ako su

sadaka Sušńarci istukli Oštarca, ili su Oštarci istukli Šušńarca, ondaka su se jedni na druge spravļali. Med Oštarci je i dičak iz Šušńevega sela, kega Oštarci jako štimadu. On zagovara svoje Šušńarce, a ovi ondaka na ńegov zagovor pušćadu Šušńarce na miru, i tako se to za ovaj put rastane bez krvi. „Nemojte ji tuć, veli Jura, barem dokļe sam ja tote, i dokļe sam ja blizo, a ako se kadi sastanete, kadi mene ne bude, koļte se, ako oćete." Isto tako je i Šušńarce miril, kad je trebalo.

Ako ki Skradničanin doodi kôj curi u Šušńevo selo, a za tôm se curôm držidu i drugi dičaki iz Šušńevega sela, onda joj si ga onemu Skradničanu, ako ga kadi Šušńarci vididu. Ako pak ne trpidu tu curu, ako ni korisna ni na têlu ni vridna na delu, onda kažedu: „Neka se žaba makne i' sela; samo nam selo kvari." Ako pak Jura Gračanin (Matešin) doodi kôj Oštarkińi, nê ćedu mu Oštarci niš; jer š ńim dobro držidu. Oni dakako i s drugimi Šušńarci dobro držidu, ali bi ji ipak istukli, kad bi ki doodil kôj korisnoj curi, i ako ju kani oženit, a oni ne bi rado.

U samemu jednemu selu drži više dičakov skupa, a više drugi dičakov skupa. Ovi, ki držidu skupa, više pajdašidu jedan s drugim, sastajedu se, dogovaradu se, idedu skupa u šićariju, u drva, u zbor, s govedi. Dakako, da jedni na druge ne mrzidu.

Dičaki su jako obisni i svakega ćedu vraga načinit. Malo čija jabuka ili ruška u selu dozori, sve to oni prvļe oberu i poijdu. „Da barem sazoridu, neka bi šli k vragu, ali oni poberu i zeleno, a uza to isprekidadu grane. Vraga u ńi poderal, neka dôjde, kad ji otresêm, pak ću mu ji dat, da se naderije, morda bi pukal od ńi, morda bi krepal." — Svaki gospodar môra čuvat svoje voće po cile noći, jer nê će bit nijedna ńegova (ruška ili jabuka). „Imam voće, a nisam mu gospodar."[1]

---

[1] Do vi godin je čuval Josa Ćezman svoje voće po noći sa svojôm ženôm. On je spal u pojati, a pred pojatom je prela ńegova žena, misečina je sijala kaj dan. Do pôl noći ôn je spal, a po pôl noći ôn na stražu, a žena spi. Josa je vavik s večera zaspal, a kašńe bi čul sve do dana. Josina je jabuka bila kao malo podaļe od kuće na jednem rudniku, a oko ńê je bil kukuruz. Jabuka je bila rodna kaj brńa, pak ju je môral podbočit s potporńami. Jedan put predije tako ńegova žena, kad najedanput ha, zaleti se jedan iz kukuruza, pod jabuku. Razgleda i razvidi sve, pak zafućne. Eto ti, moj dragi, onije kumpanije pod jabuku. Vaļe bacidu onije potporńe, grane se obisile doli, beru oni. Čeka Josa, kega je žena već probudila, dokļe ki sajde na ńu, jer onaj je ondaka ńegov; al' vraga ne da se ńim na ńu. E, bome, žal Josi, da mu

*

Više puti se dogodi, da dva tri dičaka sajdedu k curi na štalu, a drugi vani obiredu ńêzine jabuke. Kad su gotovi, zafućnedu, a oni sa štalije doli, pak onije jabuke i ruške podilidu, i još morda onoj istoj curi donesu ńezine jabuke. — Najviše kradu voće Skradničani, jer oni voća nimadu, lini su, da si ga odgojidu; a kradu i domaći dičaki u svômu selu. Trefi se, da vaļe ne saznadu, ki je kral voće, pa ga ni ne tužidu, a kašńe, kad dočujedu, ondaka ji prôjde srce, pak da ćê od vraga. I Belančići (Caropôļčani) kradu voće, ali ne tuliko, pak ondaka Oštarci dosta puti kradu voće.

I prvļe su bili dičaki obisni, ali ne tuliko, kaj sadaka, pak su jedanput očepili jednemu čoviku lajt i pušćali su svu vodu van.

Dičaki imadu drugačiju robu, nego ožeńeni ļudi. Nêva je roba puno lipša, novija; jer ružno je vidit dičaka u kakovojgodre robi. U sedamnajstoj — osamnajstoj godini počemedu se lipše nosit, lučit od drugije dicije i zalazit med veće dičake. Kopici i natikači su jim našikani (optočeni, načińeni), nosidu većim dilom škarpete, najmer k maši, imadu lipo izveženu košuļu, na prsi je natajkana, našlingana, koralin je na peštemaļ. Na košuļi ima više pucev, a i na rukavi. Gaće su jim prošvene (naganžane) i ozdola ocifrane. Imadu širok, obično nov ćemer, fin kriļak, novu ječêrmu, na kôj je puno lipi pulic. Imadu lipu, na prsi izveženu maju, nov ćurak, optočen s kordunom, ili neoptočen i pocrńen. Lače su jim lipe, za svêtak nove i s kordunom, a za delatńi dan nosidu stare. Opanki su jim vavik

---

tako čefukadu jabuku, zede ôn rogļe želizne, pak pod jabuku. E bižidu brate oni, letidu, na sve kraje, a Josa za jednim poleti, pa poteci s onimi rogļami. E, biži onaj, Josa ga već kod prestiguje, al' boji se, daleko je već od kuće, mogli bi se vragovi sletit oko ńega i ukresat ga, pak se zato vrne. Jedan put je isti Josa Cezman til obrat voće u torak, a u pondiļak večer obrali su ga dičaki. Pokôjni Lôvre Vidov (Gračanin) imal je rušku pred vrati, pak kad je ruška već doajala, nastiral si ôn pod ńôm, zêl si pušku, spal pod ńôm i čuval rušku. Tako jedanput čuje, kadi idedu dičaki, pak se umudri, da tobože spi, mislil si je: „Čekat ću, dokļe ki sajde na ńu, a onda lako mi je za ńega." Al' da, vraga. Stala dva šićara kod ńegove glave, jedan s jednije strane, a drugi s drugije i razmanuli se sikirom na ńega: „Neka se samo makne, bit ćê pokôjni." To su oni rekli samo zato, da Lôvru zatiradu u stra. Oni su ga i zatirali u stra; jer je Lôvre povukal dušu u se, pak, duraj i miruj i gledaj, kako mu drugi otimļu ńegovo na očiglêde. Drugi dičaki sašli su na rušku i svu ju obrali. Kad su bili gotovi, pobraše se, pak biž, a gazda pogleda malo na rušku, pak u kuću spat. Drugi godin ni til ni čuvat ruškije, jer boji se, „ubit ćedu me vragovi, jer avakovi nimadu duše."

cili; jer si ji vaļe okrpadu, kad jim se prošupļidu. Ki su siromašniji, nosidu pantalône, a i roba jim je slabija. Niki nosidu i čižme. Ovako se nosidu dičaki. Oni puno gledadu na robu; jer ako će se dopast curi, môra barem bit dobro opravan. I svakidańa jim je roba boļa i lipša, nego je stariji ļudi. Svetašna jim je sva pamučna. Dakako da se sirotińa nosi po sirotiński.

Ima i jigar, kê samo dičaki jigradu. Pisme nimadu „posebne“, pivadu onije, kê pivadu i ženske, samo ča je ovde onde arija drugačija. Skoro svaki dičak ima svirale ili tambure, kê nosidu u bal, u šićariju ili s blagom.

Stari ļudi puno govoridu na dičake, malo ji je, da bi kega pofalili. Ne branidu ni jednega; jer i prvļe su bili šićari, al nisu bili tako obisni, kaj sada. Mlaji ļudi ne špotadu i ne govoridu preko dičakov; jer su dičaki, ki su bili pred ovimi, bili puno gorji i obisniji od ovi; jer jim je bilo puno boļe, nego je dičakom danas.

I k udatim ženam idu dičaki, ali ne puno; jer bi ona žena danas jutro rekla: „Taj i taj me je“, pak bi bilo grija i divana.

Svaki dičak pozna svakega dičaka u svômu selu, a stariji dičaki poznadu skoro sve dičake iz svi sêl. Tako Šušńarci poznadu sve Oštarce, dičake iz Luga, Skradničane, Caropôļčane, Turkaļčane i Mućavčane. Jedni druge poznadu, a sastanedu se na prêlu, u balu, u šićariji, a katkad i u zboru.

Ženska se dica rêdom po godina zovu: ditešce, dite, curičica, curica; divôjko, kažedu posprdno curici od 12—14 lêt, kad ča zakaca; već ima veliku curu, silnu curu ili divôjku. Curi od 17, 18 lêt kažedu, da je već velika cura za udaju, silna cura, gromotna cura, sputna cura, za udaju. I mlajoj curici kažedu, kad čagodre zakaca: „Curo, već bi se udala, pak nimaš pameti.“ Ako starija cura („uopće cura“) čagodre zakaca, onda joj kaže otac i mat: „Udaj se, curo, udaj; ni vrag te ne gleda.“

Cure se već u sedamnajstoj godini počemedu boļe oblačit, idedu svake nediļe k maši, u svaki zbor, u bal, a na prêlo svakojako. Za svaki veći svêtak kupidu joj svilni rubac, nov zastor, nove opanke, nove natikačiće, čižmice, moldun, surku, a pred udaju i jaku kabanicu. Za Božić joj kupidu rubac, zastor, moldun i nove opanke ili čižmice. Sama si lipo načini i grajom optoči natikače i sapletije lipe štômfe. Za Sveticu (2. veļače) kupidu joj ako niš, a to barem rubac. Za vazam rubac, a i zastor, ako je moguće. Za Veliku Mašu kupidu joj, ako još nima, kamrik, rubac, zastor, natikačiće. I za druge joj svêtke kupujedu najviše rupce ili zastore, pak cura kad

se već udaje, ima punu košaru sami rupcev i zastorov. Sve je to skoro novo, i sve to košta puno novac. „Ča se tiče robije, volil bi tri sina opravļat, nego jednu ćêr. Još ikako itako, da ni izašla ova vražja môda; jer sam ju je vrag izmislil i donesal u naše selo.“ Cure se, ako je ikulik moguće, lipo nosidu: jer ki ćê ju zêt, ako ni opravna, ako se lipo ne nosi. Ako je cura jedinica, dobro joj je, boļe je opràvna, nego bi bila, da ima više sestar. Otac i mat sve na ńu mećedu. Ako ji ima više, t. j. ako jedan otac više ima ćeri, onda najviše pazidu na najstariju ćêr, da je dobro opravna. Na ńêzinu mlaju sestru dôjde rêd, kad se ona uda, a sestra joj skoči na policu. Čim se cura počme boļe opravļat, čim ide „redovito“ k maši i u svaki zbor, već gleda, da se uda. Prvļe nego ćê se udat, upletije kose. Ona više pajdaši s muškimi, dolazidu k ńoj u šićariju i u divan. Ako joj dôjde šićar pod okno i zaišće ju vodije, môra se dignut i dat mu ju, da se tobože napije. U balu jigradu samo cure (za udaju) u kolu s dičaki; š ńimi i tancadu. Držidu se mudrije i držidu više do sebe, nego su prvļe držale. Môradu sa svakim lipo, najmer s dičaki, ako ćê se prvļe udat. Kad su dičaki na prêlu, pak odajadu daļe, môradu izajt za dičakom i š ńim se porazgovorit, propravit ga.

Cure u selu jedna drugu ogovaradu. Ka je vražja i vražjega jezika, puno more drugoj naškodit. Sebe fàli, bi čovik mislil, da ni u selu vridnije, pametnije i mudrije od ńê, a drugu ogovara i ocrni, pogrdi joj obraz, kuliko više more. „Ali neka ovakove, neka, dôjt će ona do sebe, ako ćê i kašńe.“

U selu je u više kuć prêlo. Tako je u Šušńevem selu na četiri ili pêt misti. Onije cure, kê idedu na jedno prêlo, dobro držidu med sobom. Jedno prêlo mrzi donikļe na drugo. Ako na jedno prêlo više dolazidu dičaki, nego na drugo, ondaka se onije cure štimadu i falidu i kažedu, da k ńim dolazi taj i taj, a da k ńim niki ne dolazi. Dakako, da se one falidu, pa ki k ńim dolazil il ne dolazil; vražje su, pa to. Cure se ne pravdadu med sobom, lipo razgovaradu, ali na srcu nosidu ļutu zmiju. Ako se ka cura na jednom prêlu zavadi s kôm curom ili s više ńi, ondaka prêjde u drugu kuću na drugo prêlo, pak toteka ogovara onije druge cure. Ako cure jedna drugu ne trpidu, a i drugač, ako se samo na oko trpidu, ogovara jedna drugu pred drugimi curami ili pred dičaki.

Ako Ana ogovori Rožu pred Jurôm, Jura to dokaže Roži. Roža kaže ocu i materi, a oni ju potputidu, kako joj neka rečije: „Čuješ, Ane. tako i tako čula sam, da si me ti ogovarala pred jednim

čeļadetom . . . Čuješ, ča ti ja delam, ča ti imaš do mene, ča govoriš na me, ča me ogovaraš, ča sam ti na žal učinila? Ma čuješ, nemoj ti na me. Zač ja tebi dam mira, daj i ti meni. I ja bi puno mogla reć, ali nê ću. Ma, beno, smirit ćeš se ti sama ob sebi. A, kamo ćê ti duša? Kamo ti obraz?" — Ona se druga kunije i kunije, da te Bože slobodi, da ni, pa ni, i ki joj je to kazal. — „A kazalo mi jedno čeļade". — „A kô je to čeļade?" — „Jur to tvoja briga ni, kô mi kazalo, da kazalo." — Cura je ondaka tako prezobrazna, da se još i kunije, a kriva je i Rožu je ogovorila. „A, vražji svit, pa to. Svaštor divani, ogovara jedno drugo, kopa jedno pod drugim jamu. E, a nu, što ćeš ajde?" Ako se ka cura odviše gizda i odveć uzdiže, ondaka druge cure svaštor govoridu na ńu i špotadu preko ńê. — Za jednu curu, ka je bila jako mala, govorili su, da je nosila pêt košuļ na sebi, samo da bude debļa.

Kad su cure same, svaštar nevaļanega znadu razgovarat.

Kad je cura već za udaju, ima svoj kôfan, ako ikulik more. Svake godine spravi mat za ńu po balu dvi finega platna za udaju. Cilu posteļinu: blazine, plahte i vańkuše priskrbi joj mat i ona sama. Sve to ona ima u svojem kofanu, pak onda svu svoju robu: preoblačila, zastore, rupce, tkanice, obuću, surke, korale, točke . . . Preoblačila za svekrvu, svekra, jetrvu . . . šije još, dokļe ne zna, za koga ćê pôjt. Preoblačila za đuvegiju šije, kad se š ńim zaruči, a pomažedu joj i druge prijateļice.

U nediļu, svêtke i u zboru jigradu cure u kolu kod crikve, ako se jigrat smi. Jigradu samo kolo, vlaško i oštarsko. U kolu pivadu, a medmiša se meda ńe i ki muški. — U svakem balu jigradu „jednu vrst mazurke" i čardaš, pak onda kolo. — Imadu i svoje „posebne" jigre.

Ako cura sluša, ima ju rad otac i mat; ako je vražja, ne sluša, napeļuje, onda żeļidu, da se vraga čim prvļe mentuju, da jim iz kuće prôjde. Osobito dodija cura ocu i materi o Božiću, o Vazmu, o Velikoj Maši: „Kupi rubac, kupi zastor, kupi moldun, opanke . . . , a otkuda za Boga milega, da imam kovača, ne bi mi novac nakoval i nadal!" Radi curije druga dica nazaduju i slabo su opravna.

Ļudi se više puti šalidu s tujom curôm, pak ju i rado imadu, ako je vridna, pametna, ako druge ne ogovara, ako lipo s drugim razgovara . . . Kad cura sastane čovika, pak ne pita: „Ako Bôg da, kume? — Ča delate? Dobar dan, dobar večer. Ča dela tata?" . . ., onda ovaj čovik cilem selu pripovida, kakova je to cura. „Stisnula, veli, rep med noge kaj kuja, pak ni vraže, sotono, dobar dan, ča

delate . . ., van se poklapila, kaj da sam joj ča na žal učinil. Bome ćê steć sriću onaj, kega zapadije; namirit ćê se na pravega vraga!" — Ako se cura odviše požmikuje s dičaki, ondaka stariji ļudi i žene pripovidadu to po selu, pak bi se ļudi još nasmijali i rekli: „A nek se vrag puja, sad je i onako mesopust."

Dogodi se, da cura postane nosêća. To se najviše dogaja u Oštarija, a u Muńavskoj su plovaniji bile dosada samo dvi nosêće. Jedna je rodila živo dite, a druga je svoje ubila još u utrobi. — Najviše zanesu s dičaki. — Tužan je i žalostan život ovakove curije. Š ńom svaki lipo divani, ali ju itako nigdôr ne trpi. Cila plovanija od ńê govori, pak i sela, ka su u drugoj plovaniji. Ako je u selu ili u plovaniji jedna cura, ka je prva postala nosêća, onda joj si ga ńoj, sve selo grakne na ńu. Ovije zime (g. 1897.) došla je jedna cura kući iz Zagreba i donesla u trbuvu dite. U svakoj kući, po cile dane govoridu samo od ńê, a najviše špotadu: „A vraga pojila, ča je pô to šla u Zagreb, ča je zato šla tamo, da kući donesije zvonac? Ča je baš ona môrala bit iz našega sela i pôjt po avaki nevaļani posli? — A lipo joj je govorila ńêzina teta: Ne odi, Mande, nikudre; — kod kuće je najboļe. — Nê će ona da sluša, van idem, pa idem; ja ću pošteno služit, pak ću morda danas jutro steć u svitu svoju sriću, a ča ću ovdeka dočekat . . . , i ona ajd u svit. — Mande, čuvaj se, u svitu se svaštor dogaja. Ne znaš ti, ča je svit, čuvaj svoje poštêńe, nemoj nam sramotit roda i sela . . . Lipo joj je teta govorila i tako ju svitovala, al' da, krsti ti vraga; cura već stara, pak bi mogla pamet imat i čuvat se, a ne prôjt po vragu i vražjoj materi. Ćêrko, pitat ćeš: „Majko, dô mi je kriv? Vrag me je tental, ôn mi je kriv." — „Ni, ćêrko, sama si kriva, a vrag je samo priskočil." — Sad pripovidadu, da se je natêgnula, kad je nosila parilo, da ju boli, da cil dan leži na trbuvu, da niš ni jist nê će: „Srami se cura!" — To ju Kaja Ćezmanka svijala, pak, veli, da je u trbuvu nikaka ȑga, a Manda joj veli: „Samo tiškajte tu ȑgu, neka ide van." — Ona sama tiška tu ȑgu, a neka curica dela vragolije i petļaniju od sebe, morda bi u Gôspić (pravije: u Zagreb) prošla, da misli, ča je načinila. — Veli, da je ńêzin gospodar izvadil nôž, pak „daj ili ću te zaklat." — Vraga je ńu gospodar tental, vraga neduš|ivega, ima ôn svoju gospu, pak ča ćê mu zgureni vrag. — Lipo, curica, lipo, urêdila si se. — A ča ćê sad sirotińa? Da joj je ono prava mat (imala je maćaju), prognala bi ju, a kamor li ju ne bi maćaja. A kamo joj obraz, vrazi ju znali? E, a nu. Sirotińa, kukavica, rano moja, pak to ju je niki prosil,

pak zač ni šla za ńega? Ča bi ona prebirala, kad ni za niš i kad je nedušļiva?“ . . .

Tako je pripovidalo i smijalo se cilo selo, skoro cilo leto, najmer kroz zimu, kad doodidu jedni drugim na razgovor, pak udride u divan od ńê. Niki bi opêt rekli: „E, smijem se, a i sama imam oko sebe vragôv, ki bi mi mogli obraz pogrdit.“ I druga bi sela govorila od ńê, pak i druge plovanije.

Kod kuće je avakovoj curi svakojak život, najviše tužan i žalostan. Niki ju ne trpi, pak ni ona najmańa braća, a znala bi dobit i batin od oca i matere. Kako ča, vaļe joj sve mećedu pod nôs.

Ne dogaja se, da bi cura pobigla k dičaku.

Momak i djevojka (ašikovańe). Kad dičak i cura ima jedno drugo rad, onda se kaže: rad se imadu, dopada se jedan drugemu; svidil se jedan drugemu, volidu se, mil joj je, mila mu je.

Da dičak curu ima rado, vidi se po tem, ča ide najviše k ńoj u šićariju i š ńôm spi po cile noći. Zajde k ńoj u kuću bilo po noći ili po danu. U kolu do ńê jigra, š ńôm ide u zbor, u bal, pak ju iz zbora i iz bala propravļa kući, pak se š ńôm i ńêzinimi „roditeļi“ lipo razgovara. Kad dôjde k ńoj u šićariju, donesije joj jabuk i rušak, ča je kadi drugdi ukral. U zboru joj kupi prsten ili točke, a soldat joj kupi i čižmice ili rubac. — Dičak je kod ńê kuvan i pečen.

Cura se najviše razgovara i divani s onim, kega ima rad. Ona bi se jako srdila, kad ôn ne bi svaku nôć doajal k ńoj u šićariju. Kad š ńôm spi, ona mu pušća, da pipļe kudegodre oće, ali mu itako ne da, niti ju ôn napastuje. Oni se po cile noći razgovaradu, a kad se siti nadivanidu, zaspe jedno i drugo. O Zdravoj Mariji ôn ide od drage kući. Ako je dičak u kući kod curije, cura dela svôj posal, a ôn se sa svimi razgovara. (To je najviše po zimi.) Dičak izajde van, kad se je dosta nadivanil, a cura izajde za ńim. „Izajdi van, veli joj otac, propravi ga.“ Cura ne izajde vaļe van za dičakom, nego je dičak već na vański vrati, kad cura pometne delo i ide za ńim. Ako se cura ne boji oca, ona š ńim dugo razgovara na vrati. On stane preda ńu i ulovi ju livom rukom oko pasa, dêsnom rukom pipļe ju po licu i po cica (po nadri). Ona mu se malo brani, ali mu itako pušća. Oni se smijedu i razgovaradu od cur, od dičakov, od svojije ļubavi, od svoji ocev i matêr, ili ogovaradu ovega ili onega. Više puti ôn ńu truca, da je taj i taj bil kad ńe u šićariji, a ona isto tako truca ńega, da je ôn kod tê i kod tê bil u šićariji. ˆOn se priča, a i ona se priča. Tako bi se oni razgovarali do dana,

da se cura ne boji oca i matere. Ako otac i mat imadu dičaka rad, onda cura dugļe razgovara s dičakom na vrati, a ako nimadu, onda otac i mat kažu ćeri: „Povi ti meni, kega vraga vi divanite vani. To je vražji adet.“ Ći sluša i ne sluša. Ako otac i mat jedvaj čekadu, da k ńêvoj ćeri dô dôjde, onda joj nê ćedu ni beside reć, pak ako ćê se š ńim do dana razgovarat; još ćedu i po selu pripovidat, da k ńêvoj curi taj i taj doodi i da je kod ńi bil do tê i do tê dobije. Ima ocev, ki ne trpidu, da se ći vani razgovara, makar i imali dičaka rad, a i mat bi se naļutila, jer stoji delo.

Na prêlu isto tako propravļa cura svoga đuvegiju i š ńim se razgovara, kaj i kod kuće; još i dugļe, a razgovarala bi se do zorije, da presļica ne stoji; jer vaļe bi kod kuće mat po preji poznala, da se je dugo razgovarala. „Ča zato ideš na prêlo, da se vani razgovaraš i požmikuješ?“

Po leti, kad cura žańe, doodi k ńoj ńêzin švaler, pristava za ńom, a i vêže joj snôpļe. Isto tako dôjde k ńoj u večer, kad tučije lan i konopļe. On sede ili leže polag ńe, pak se š ńom i razgovara. Više puti tote i zaspe, a ona ga kašńe zbudi. U leti, kad su kratke noći, ne dela cura u večer puno, pak se vani sa svojim đuvegijom razgovara.

Ako se ńi dvôje kani zêt, onda se imadu rad sve do ženidbe. Ako roditeļi nisu za to, da se ńi dvôje zamu, onda se ńi dvôje vavik od tega razgovaradu, uvik su tužni i žalosni, a ne deladu nikakove komêdije. Ńiova ļubav i radost dura najviše godinu dani, da bi dvi, a kad cura vidi, da joj otac i mat ne dadu za ńega, onda se ona uda za kogagodre, ne gleda koga ćê zet, zame i kakovega starega udovca. Ako se onaj dičak ni oženil, a ona ostane udovica, ôn bi ju opêt zêl, kad bi bilo moguće. I ona bi ńega zêla, kad bi joj dali, pak se opêt uda za još starijega, ki bi joj mogal bit otac. Dičak se ondaka oženi i ne pazi, koga ćê zêt. Cura, ku je ôn imal rad, boļe se slaže sa svojim čovikom, negoli ôn sa svojôm ženôm. Kašńe bi oci i matere sve to rado popravili, kad bi mogli, ali kasno se je kajat, kad je već sve gotovo.

Ima cur, kê se nigdar ne udavadu, a ima i dičakov, ki se ne ženidu. Cure se ne udajedu, jer nisu za niš, nisu sputne u têlu, imadu kakovu falingu, da su nakazne: šepave, nedušļive, zgurene, ćorave... „Ča će mi vrag nakazni; ki je nakazan, taj je i napasan, pa kako bi š ńôm živil?“ — Jedna se ni udala, jer je bila malo priružna, a opet ni bila na svoj pameti. Ta je već umrila, a bila je kod strica, imala je i svoj grunt, ali joj ni bilo najboļe. Derali su ju kod vraga. — U Šušńevem je selu samo jedan dičak, ki se

dosada ni oženil. S vrimenom se i cure udadu i dičaki oženidu, ako su ikulik zač. Stare curije i starega dičaka ni u selu, ki bi morda neoženen posidil. Najstariji je dičak star 40 godin, sam je na svômu gruntu, a oženen ni zato, ča ga je bolila noga, pak su mu ju više kolena odrizali. Sve na anako nakaznega namirila bi se kakova bena i on bi se oženil, al mu rodbina ne da. Najstarija je cura u selu 30 godin stara, a udala se ni zato, ča se je skurvala na delu, pak ju nigdôr nê će. Druga je opêt isto tuliko stara, a ni se udala zato, ča je mala i zgurena, a i drugač je nejaka, pak ju nigdôr nê će. Nu s vrimenom ćê se i jedna i druga smêst kadigodre, nikega ćedu usrićit. Avakovim je curam i dičakom svakojak život, ni jim najboļe, ali rêd je durat. To su najviše sirote prez oca i matere, a ki ńi nima, taj je najveća sirotińa. Oni se prebijadu po svitu i po služba od nemila do nedraga i mučidu se svakojako. Dičaku je boļe, negoli je curi; jer dičakovi još rajše, ako se ôn ne ženi, a rad bi, da jim se cura makne s puta, jer ńoj ni opstanka u kući, kad joj dôjde doba za udaju. Tužna i žalosna je to cura, ka dočeka tê dobije; dakako, da ji ima, kê nisu temu krive. — Curam se još tuliko ni čudit, kuliko muškim; jer svaka bi se cura, pa i najkukavnija, rado udala, kad bi ju ki til. Jedan je ovde muški, nikak Mijo, ki se samo zato ni oženil, ča mu ženske smrdidu kod vragu tamļan, nê će nijednu ni da gleda, nit ide u bal, nit u šićariju, a kriļak mu je vavik na oči navučen. Jedan je opêt isto tako smišan, kaj i ovaj. To je nikak Josa; nigdar nejde u šićariju niti u bal; ritko i k maši ide; a ki nejde u bal i u šićariju, to je najkukavniji dičak.

(Svršit će se.)

Ženidba.

Narodni običaji u Retkovcima (Slavonija).

Napisao Ivan Filakovac.[1]

Momak i djevojka prije svadbe. Kad su momče i djevojče već ostavili sasvim školu i kad i počme mater bole i lepše kitit i odevat no pre, si obajdvoe znadu, da višje ne spadae med decu, već da se prebližaju ženidbe i udae. To e obično obadvojma potlem navršite 14. godine. Zato roditeli iliti drugi starii, kad momče štogod ne more uradit iliti pogodit, da ga obodru, zastidu i podbodu, navadno mu se posprdnu: „Momak za ženidbu, pa to ne more i ne zna!“ A tako isto devojčetu, kad šta uradi šta ne vala iliti se šta zabuni, opet govoru: „Pazi, devojko udavačo!“ U to doba već obadvoe idu u kolo, na godove, zavete i vašare, di se mladež upozna, jedno drugo zavoli i utvrdi, da će se, kad bude vreme, uzet. Momak i devojka iz istog sela upoznadu se kod marve u polu, di se skorom svaki dan sastaju. Tako govedar zavoli ovčaricu, sviňar govedaricu i bude potlem ženidbe med ňima lep i čestit život.

Da se dvoe volu, to se viđi vidim i nevidim. Vidim se vidi, šta se si obajdvoe zavoliti često jedno s drugim sastae. Kad su u kolu, kod igre, prela i divana, jedno e do drugog, jedno na drugog oče baca i jedno drugome zapeva; izim tog tražu vazda priliku, da se pošalu i narazgovarae. Kad e god, momak kupue devojke kolače, a na Uskrs devojka darue momku šareno jajce. Nevidim se doznae, što obnoć momak s djevojkom sedi i razgovara na klupčice pred kućom iliti u kućaru, a da niko i ne znade; lepšu voćku, stručak cveta i druga mala milošća zlamenu, da se momak i devojka nevidim volu. Kad su se tako si obajdvoe jako zavolili, momak jedva čeka, da ulući priliku, kako će devojku zapitat, bi l pošla za ňeg.

[1] Isp. „Zborňik“ X. 1., str. 144. i d.

Devojka na to ništa ne odgovara, stidi se i zagovara momka š čim drugim, al kad obleće okolo ńeg, momku e srce na mestu; no momak potlem zapitkue, na šta mu devojka ko preko zubi odgovori, da pita pre oca i mater. Za starog se e često događalo, sad već ređe, da se e momku našla devojka, a devojke momak, a da si obajdvoe ništa i ne znadu. To e bivalo i trefļalo se, da su dva druga jedan drugom obećali ńiovu decu oženit, kad to bude vreme, a tako su isto utvrdile i dve drûge med sobom.

Kod sveta u Retkovačkoj župe adet e, da se momak ženi od 18. godina, a devojka udae, ščim navrši 16. godinu. Stid e i sramota po obajdvoe a i po nu kuću čitavu, kad bi momak i devojka zaostali, a oženio se on, udala se nie: momak e nevaļanac, seromašan iliti selska bitanga, a devojka lenčina, ofrkuša iliti flândra.

Ako momak sam ne najde sebe devojku, a kuća bi ga rada ženit, to roditeļi ńegovi propitkivae u rodbine: tetki, ujaka, strini i znanci, di bi se mogla najt sna buduća.

Kad već momku vreme za ženidbu i devojke vreme za udavu roditeļi to — najviše mater — sami spomenu deci, navađajuć, da im e već teško radit, teško odevat, da su već stari, pa bi trebalo pomoće i olakšice. Naravski si obajdvoe šutu i nevešti se činu; al mlogi momak te nika devojka očituju, da im pravo, samo nek tražu snau i zeta. Matere se u tom najvišje prištu, a ščim uvrebae zgodu na samu, kažu sinu i kćere vako: „Sinko, ti si za ženidbu! Kćeri, ti si za udavu! Vidiš, sinko, ja već ne mogu radit, tako ni otac, a kako da te odevam? Za me već nie svud poskočit, a najpotlem godine su tebe izašle, pa se ženi, traži devojku, jerbot e tako sramota, da si poseličar! Jesi l, kaž mi, koju odabro? — Vidiš, kćeri, druge se udaju, ti ko i ne misliš. A zar e mene lagano tebe odevat i kitit kraj tvoe još seke? Najpotlem ti se udai, seka te stiže, a mańe ćeš svetu i selu bit na jeziku. Za kog bi ko najvoļila?“ Kod takog materinog nagovarańa i sramoteńa, deca kažu, kog će jedno drugo uzet. Mater potlem kaže ńenom čoveku, dok ne saznade čitava kuća, komšiluk i najpotlem čitavo selo.

Ako e roditeļima i čitavoj kuće po voļe, koju će momak uzet i za kog će se devojka udat, mer e u kuće; no ako l ne bude po voļe, tode e s jedne i s druge strane odgovarańe i pregovarańe, podrugivańe i ogovarańe, zabrańivańe i svakake rêče. Za starog bi momak i devojka poslušali ńiove starie, pa bi učinili nako po ńiovoj voļe; al danas već momak i devojka ne slušae, pa čịnu po ńiovoj voļe, šta roditeļi i privoļu. Pokadšto se e događalo, da e devojka u za-

brańivańu oca i matere pobegla pod svu sramotu k momku, pa makar se roditeļi, koliko im voļa, derali i srdili. Kad vidu roditeļi, da se kćer ne da, popustu se i privoļu, pa nikom ništa, ko da i nie ništa bilo: otac i mater od devojke imadu barem sad pravog zeta!

Al kad selo začue, koju će momak devojku uzet iliti za kog će se momka devojka udat, istom nastane graja i kudeńe, sad se istom svašta i koešta prešiva momku i devojke, ocu i matere jednog i drugog, mera nema ni rodbina, a ni ćak jo ni mrtvi u zemļe, a da pre toga svi i sve bilo pošteno, čestito i vaļano. Vako kudeńe iz sela zanat e ženskińa od namere, da svoe dete nametnu iliti od svog roda, iliti iz pizme, da naudu jednoj i drugoj strane.

Kad će se skudit momak i ńegovi pred devojkom i ńezini roditeļi, govoru vako devojkinoj matere: „Ti bi dala, draga moja, tvu Maru (iliti kako već ime devojke) za nog Josu? (iliti kako već ime momku). Znaš li, čii to sin? Ti ne znaš, ja znam. Ludo ne daj! Momak e pre za vešala, no za šta drugog. Di e svakaka nevaļanština, tode Ivo prvi i potlańi. Tvoj Mare boļe đipit u buran, no pojt za Ivu! A kaki mu otac Imra?! (iliti kako već ime ocu). Na oko meran, al drugi dan izjelica svoja i ńegove čitave kuće. Šta e boļeg u kuće, to e ńegovo, i drugi kućani nek postu; drugi u kuće da ko robļe radu, a on da u ladu petama odmauje! A Ivina mater Kata? (iliti kako e već ime matere). To e žena, di se zle žene broju! Osa, prava osa, kažem ti. Nuz ńu bi istom tvoe dete robovalo i ginilo! Sad si me čula, pa veruj mene, koja sam tebe dobro rad. Sestrice rođena, ne daj ti tvoe Mare, makar belu kiku plela! Boļe da ju plete kod tebe, no kod tuđe matere!“

Momku i ńegovim roditeļima kudu devojku i ńene vako: „Ti tvoe dete ženiš? A s kim? Zar s nom nedobitńarom Evom? Boļe, da si sebe izaberala snau med Cigani i čergaši! Ništa boļa od ńene matere, ne flandre Luce! Mater joj bila, to si čula ko i ja a i znaš, ofrkuša i bitanga, pa i kćer. Šta e tuđi ļudi, to su ńeni, a koliko se tog ne zna! A jesi l ti tu devojku vidila kadgod sknaditu ko druge devojke? Nigda, jerbot e funtara! Na prļe si se prevarila? Onda si luda, draga po Bogu sestrice! Dve tri rubnike... to e ńezino, no sve Božje pa tuđe! Gledala sam ju i na poslu, pa ladna, al jezičinu ima dužju od fate! E, moja sestrice, boļe tvog Marka da poļubiš u ladna usta, neg da okneš s nom Evom!“

Tako i slično uzmu selske žene kudit momka i devojku, jednu i drugu kuću, da se sve zaludi od poverovańa, pa često bude, da se skoro tražu svatovi, a sve se pokvari: momak i ńegovi ostavu de-

vojku, a devojka momka i ńegove, pa se onda ogleđi za drugim momkim i novom devojkom.

Momci se i devojke višjim talim ženu i udaju iz istog sela i u isto selo, dakle Prkovci uzimae Prkovke, Retkovci Retkovčanke; no ženu se i udaju iz Prkovci, Retkovci, Mikanovci, Vođinci, Ivankova, Cerne, Šiškovci, Andreaševci i Rokovci. Niko iz sela da bi se oženijo ilito udo u Posavinu, u Štitar, Babinugredu iliti u Gundince, međ te „ćokane", kako se vode svet š ńíma podsprdiva! Ako se ko već oženijo iz Posavine iliti koja tamo udala, te si obajdvoe vode niko ne će. Ako se dvoe naterae, da se preko voļe uzmu, svatovi su ko svatovi, samo jedno od mladića tužno i čemerno: momak šuti i slinu guta, devojka plače i kune sebe i ńezine.

Kad su već roditeļi momkovi smislili, da ženu sina, i saznadu za devojku, koju bi on rad iliti za koju mislu, da bi pošla za momka, rodbina momkova, a ponajvišje mater, ne idu devojke i k ńezinim roditeļima, no izdaleka i šutkim propitkue se komšiluk, osobito ženske izblizu devojke, kaka e devojka, kaki i ńezini roditeļi, kako se vladaju i ranu, ima l devojka štagod svog i bi l da pošla za ńezinog sina. A tako se isto propitkue i mater devojkina za momka i ńegovo stańe. Dojdu l dobri glasi, dobro e; dojdu l zli aberi, ostane pre starom. Ovo propitkivańe gilta osobito onda i koresno e, ako momak i devojka nisu iz istog sela.

Pripreme za svadbu. Kad su momkovi roditeļi dočuli — ako e devojka navlastito iz drugog sela — da bi devojka ko pošla za momka, pošaļu oni sina do devojke, da š ńom dobro uglavi i da bi se vidili i jedno drugom zgledali. Navadno u tuđe selo ne ide momak sam, već ga prati drug iliti koi drugi čovek, koi se iz tog sela već oženijo, jerbot momci nog sela pizmeni na takog momka, pa ga vrebae, da ga izbiju, višje put na mrtvo ime. Tom prilikom momak i devojka zaedno sedu u devojkinu kućaru nasamo iliti u kuće kod ogńišća, pa se divanu i pitaju do neko doba noći.

S odgovorim vrati se momak doma. Ako e devojka momka zbegenisala i ńu momak zavolijo, sprema se do koi dan momkova mater do devojke i ńezine matere, da i ona vidi i čue, šta misli devojka i ńezini, a devojka da za pravo znade, imae li momkovi ńu rado za snau. Ako e devojka iz istog sela, svekrva ponese sobom po koju škudu (srebrnu forintu), po koju jabuku, kolača, belog smoka i druge milošće, š čim će sve buduću snau darivat. Podivani se svekrva i s devojkinom materom i s drugim ńenim rodim. Je l devojka iz drugog sela, i opet ide od momkovi najpre mater, strina, sestra,

sna iliti ko drugi od kućanki, te isto čini. Ako devojka primi donete darove, dobro e zļameńe; na polasku devojka izļubi buduću svekrvu i ona ide vesela doma. Potlem tog za koi dan svekrva odnese devojke novce ko kaparu (mali iliti veliki dukat) i devojka e sad isprosita. Devojka sad svoju svekrvu i još koju ženu s ńom na polasku nakiti kupovnim cvetim, a preko vrata im obesi jako lepe otarce. Šta e devojka bogatija, otarki su višji i lepši, al nikoja se devojka ne da sramotit, no svaka gleđe, da se opošteni pred čitavim selim i svim svetim, osobito pred svekrvom, pred jetrvama i zaovama. Još i onda pošteno u obraze izļubi, a one ńu darivae novcim.

Kad devojka primi novce, to jest kad e već isprosita, šta bude daleko kadšta pred venčańe, kaže se, da e devojka u zaruka. Zaručita devojka ne ide višje u poļe na posov, neg sedi doma i sprema, ako nie pre spremila, ruvo i dar za momka, ńegove i svatove. Devojka mora puno darivat, zato joj i treba puno spremit dara, al zato i ona dobie za dar dosta toga dara u daru i novcu, da joj krivo nie. Svû devojku poađa momak svaku večer, ako e iz istog sela, ako l iz drugog, dolazi k ńoj preko nedeļe jedan, dva put. I rod momkov poodi češće zaručitu devojku i donosi joj svakojake milošće. Sramota se vidi, kad ne bi momak i ńegovi devojku poodoli, a devojka jako bi žalila, pa tvrdo verovala, da ju momak i ńegovi ne voļu.

Dok e devojka u zaruka, kuća momkova sprema se, da joj pokupuju do svatova ruvo. Kako vode svet trači svatove ponajviše u jesen pred sv. Katu iliti ob zimu potlem Sv. tri kraļa, to se ruvo kupue na vašari preko leta: jedni na Petrovo, drugi na Lovrinčevo, a najviše na Bartolovo u N. Mikanovci. Svekar i svekrva s momkim navratu se na koli do devojke, i svi sad zaedno se dovezu na vašar. Iduć od šatre do šatre, di e kaka koja ruva, kupuju budućoj snae: svilnu sukńu i maramu, svilnu rekļu i pregač, ćurak, štrinfe i cipele, ogledalo, zrńe, čintre, cvetove i druge stvare, koe odabere devojka. Kupujuć ruvo devojka puno tog naizbera, a svekru e platit, pa makar se ļutijo, jerbot bi bila sramota pregovorit a jošten višja ne platit. Svekar tom prilikom niki te niki bļune iz nedri i preko 60 forinti. Potlem sveg tog svekar i svekrva vodu svu snau pod meanu, di ju častu jelim i pićim, ponda ju opet odvezu domu ńenom. U današńe se vreme devojke višje ne kupue ruvo, nego se kad bude reč, mesto ruva plati novcim, kako se pogodi momkov i devojkin otac, domaćini i preateļi.

Za svatove se toliko ne spremļa kuća devojkina, kolik momkova. Kod devojke se spremi ništa jela, a piće i pečenku donese domaćin,

pa kad svatovi na dan venčańa to potrošu, moru it doma, izim ako e preateļ pošten i ne cincari, svatovi se napiju i ńegova pića i najedu i ńegove pečenke. U kuće momkovoj učini se naopako velik trošak. Pokoļu se goveda i svińe, živadi brez broja; načmu se puni ardovi vina i rakie, jerbot brez tog nea svatova. A siaset se potroši masti, brašna, mesa i drugog smoka. „Ko svatove trači, tog ne žali“, kaže svet. Toliki trošak vaļa da se spremi, vaļa da izmogne, jerbot se svatovi traču od nedeļe do druge nedeļe, dakle čitavu nedeļu dana brez prestanka. Tako e bar bilo za staroga. Danas već ne bude toliki trošak, jerbot svatovi za tri dana gotovi su.

Od snuboka do svatova. Na nedeļu dana pred venčańe, i to licim u nedeļu potļe podne, trači se kod devojke reč. Na reče se kod devojke skupu rođaki, komšie poznate i drûge devojkine. Otac devojkin spremi jela i pića i ispeče po veliko krme. Od strane momkove dojdu na reč domaćin (otac momkov), stari svat, svekrva i druga rodbina ženska, koja ponese devojke čast u jelu, na kolači, novu maramu iliti novaca. Svi vi, osobito, kad e devojka iz drugog sela, ne ijdu ravno u devojkinu kuću, nego galogaže, čoveku iz dela, koi e najvišje radijo, da e devojka pošla za momka. Galogaža i vodi sad u devojkinu kuću. Ščim se vi zapazu, devojka se digod sakrie pred ńima. Kad domaćin, stari svat i galogaža i drugi dojdu u sobu, pozdravu sve, koi su tu, sednu takia za seniu, na koju domaćin postavi novu čuturu s vinim i rakijom; čast žensku već predadu kuvačici i matere devojkinoj. Piće se donese, da preateļ (otac devojkin) vidi i kuša, kako će se piće donet na venčańu.

Sad stari svat upita: di e ta ńiova mlada, za kojom su došli? Brat iliti koi drugi rođak devojkin dovede devojku u sobu pa kaže: „Faļen Isus, stari svate i domaćine! Evo vama ma sestrica, meni petica!“ ili drukče malo šaļivie: „Evo vama ma seka iz rita, a meni forinta!“ Devojka nato izļubi sve oko senie, starie u ruku, mlađe u obraz, a oni ńu novcim darivae, ponajviše domaćin i svat; nato uzme ona sa senie jabuku, u kojoj su zabodene tri srebrne škude (forintače), jedna od domaćina, druga od svekrve, treća od starog svata. Ta jabuka sa škudama zove se buklia. Potlem tog sveže devojka na čuturu otarak, pa nazdravi: „Zdravi bili!“ Istom šta to iskaže ona, bržjem boļe požuri se stari svat, da zapeva pre neg druge devojkine iliti ko od ńezini uzova, jerbot onda stari svat plaća štrof, koi ide u ǵep devojke. Nazdravi devojka s čuturom, stane za leđa između domaćine i starog svata, metne svakom ruku na rame, i sad se kaže, da ona dvori.

Sad sedne preateļ do preateļa, pa uzmu da se pogađae, šta se i koliko imade domaćin i ńegovi svatovi platit na dan venčańa. Pogađae se, da ima domaćin donet akov vina u novom buretu, do deset oka rakie, pečeno krme, na koem da e sve čitavo, i gane od papaka i repa do glave izim dlake; ugovoru, koliko će svatovi platit od kola na dan venčańa, po 5 do 10 dukata (krajcara), a koliko će domaćin platit u novcu za obuću rodu devojkinom (ocu, matere, bratu, sestre, bake itd.), šta đuture iznaša .5 do 10 forinti. Ako se ne moru preateļi nagodit, da e premlogo iliti premalo, cenkaju se do neko doba noći, dok jedan ne predoda iliti drugi ne popušća, a sve dotle ne nosi se večera ni čast pred domaćina i ńegove. — Tom uedno prilikom kaže svekar, koliko more mesto ruva dat devojke u novcu. I tude bude natezańa, cincareńa i natezańa, a najpotle se svrši, da svekar — domaćin u ime ruva devojke na dlan isplati 20 do 50 forinti, kako e koi već mogućan. Potlem sveg tog refenańa nosi se večera, bilo koe doba noći, a pre ńoj se svi zaedno častu, divanu, šalu i pevaju, da ječi soba. Devojka večera sa svekrim iz jednog tańura. Dok se večera, devojke pevačice stavu na seniu pred domaćina i starog svata dve pozlatite jabuke, sa pozlatitim cvećim, za koe traže, da im se plati. Jedna ta čaša stoi na senie, dok e reč, a druga se na dan venčańa donese pred kuma. Pogađaju se amo i tamo, dok stari svat ne plati 30 do 50 dukata. Taj novac ide devojkama pevačicama.

Za čitave večere, osobito kad se na seniu donese vino i rakia, pevae devojke različite svatovske pesme, a pevaju i muški uzovnici, te se za svakom pesmom podvikne: „Veselo domaćine i stari svate!“ našto devojka sve redim ļubi od domaćinove strane, a oni ńu darivae novcim. To podvikivańe biva čas na čas, i divojka se naļubi, al i dobie na reče lepu rpicu dukata.

Potlem večere, kako se e do sita najelo i napilo, napevalo i sve ugovoreno, da ništa nie zaboravito, polazu domaćin, stari svat i svi od ńegove strane doma. Domaćin i stari svat morae sad pod tańurmi da ostavu po koi dukat kuvačicama, jerbot bi na dan venčańa mesto tańura svaki dobijo preda se sito sve dotle, dok se ne bi novcim iskupili. Na polasku nakiti devojka udavača domaćina, starog svata i galogažu pozlatitim bršļanim iliti koim drugim pozlatitim cvetim, redim i sve izļubi i isprati do kola, a oni ńu opet darivae. Kad su svi ošli, ostane još uzov devojkin kod ńene kuće i častu se i pevae sve do zore.

Za staroga su se, dok je bilo višje tog pića no danas, pre reči tračili *zapojki*. Na zapojce bi došo domaćin, stari svat i galogaža. Domaćin bi tad doneo preateļu obuću, šta e kupijo za rodbinu de-

vojkinu, a znalo se brez pogađańa, kaku obuću ima donet: devojkińom ocu mestve iliti opanke, matere i sestre cipele, bratu čižme, kake papuče, a drugim muškarcima po nove opanke. Dan danas više nema zapojaka. Za tu obuću rodbine plati domaćin na reče u novcu (5 do 10 forinti).

Na dva dana pred svatove odveze se svekar i svekrva devojke. Svekar ide, da doveze snaine stvare, a svekrva, da s prejom (s materom devojkinom) reže i slaže za svaj rod momkov i za sve svatove. Složiti dar ostane kod devojke i ponese se sa svatovima na dan venčańa. Dar se složi u kaki stari sanduk ušak; taki mora bit, a pravu ga sami ļudi. Dar se slaže u sanduk vako: šta je lošieg, na dno sanduka, šta boļeg, gore. Svekru ide jastuk, rubina i gaće; svekrve rubina i tkanica; deveru (bratu momkovu) rubina; zaovama oplećak od ćenara; dedu i bake po rubinu; stricu i strine po rubinu; tetku i ujaku po rubinu; tetke i ujne po oplećak; — kumu otarak veliki a kume oplećak; starom svatu otarak a starosvatice oplećak; deveru i deveruše po otarak šta lepši iliti po maramu; drugim svatovima (kapetanu, anđebulama, kočjašima i gajdašu) po maramku tkańa, da bi jedva poklopila tańur.

Svatovi. Adet je ovde, da se venčava ponedeļkim iliti najkasnie sredom. U subotu (utorak) pred venčańe pozove domaćin na večeru kuma i starog svata, da im kaže, osobito kumu, kako e i šta e pogodijo na reče kod preateļa. Na večere jedu i pijuckae, a nazdravļa kum i stari svat vako: „Zdrav bijo kume (domaćine)! Bilo nam sretno i zdravo povezli i dovezli naš dobitak (devojku)!“ „Da Bog da, daj Bože!“ odgovori domaćin. Dan pred venčańem domaćin pokoļe marvu, šta će se, dok su svatovi, trošit. Od pečenki ispeče se jedna, šta će se ponet devojke. Na toj pečenke ne sme ništa falit izim dlake i drobi: na ńoj su i papki! Nadaļe se ta pečenka metne skupa s ražńim u vreću, pa će se sutra tako ponet; natoči se još danas i akov vina u novo bure i rakia u veliku čuturu, i to će se ponet preateļu. Ostalo meso, piće i drugi smok preda domaćin kolombaru, da on tim upravļa i deli kuvačima i kuvačicama, kako znade, jerbot dok su svatovi, domaćin nea nikake sad brige i posla oko posluživańa svatova: ńemu e sedit za senijom kod kuma i starog svata, i to jo baš u pročeļu. Kolombar bude domaćinov zet, dalńi rod iliti komšia al pouzdan čovek, jerbot su u ńeg kļuči od sveg jela i pila; on nastoi, da niko ne bude gladan ni žedan, a ni da se odvišje ne rasipļe.

Na večer u nedeļu (iliti utorak) pozivae se svatovi: kum, stari

Otarak !*

svat, dever, deveruša, anđebule, kapetan, svatovi i gajdaš. Kum kršćeni bude i kum venčani; on e glava u svatova, ńemu se dae čast i pošteńe. Stari svat more bit kogod iz sela, najvišje rod; on e desna ruka kumu i sve radi po kumovoj voļe. Dever i deveruša budu obično brat i sestra momkova, iliti sin i kćer od sestre ńegove; a najpotle ko drugi od dalńeg roda; ńi dvoe jesu uvek od venčańa, doklegod traju svatovi, uz snašu, pa zato i snaša potle zove devera venčanog *braenak*, a deverušu *seka*. Anđebule su ponajviše mlade žene, udate momkove sestre, stričevke, tečićine, ujčine i druge rođakińe i komšinice. Ńiov e posov služit i veselit svatove i s kapetanom zbijat koekake šale i lakrdie. Svatovi su oženiti i neoženiti muškarci iz sela i od roda; oni budu najviše u svatova kočjaši i s anđebulama vesele svatove. Kapetan — kažu mu gospodin kapetan — bude makar koi čovek oženit iz komšiluka, rod ne, a mora bit čovek veseļak, lakrdijaš i svakako preklapalo. On e pomoćnik kumu i starom svatu; šta oni zapovedu i oćedu, to on izvrši. Za zlameńe svoje časti prišie pod vrat po tri zvezde, da se vidi, da e pravi gosp. kapetan, pripaše sabļu, u ruke ima omašnu đebu (buzdovan), kojom, kad će šta svatovima reć, udara u vrata, u seniu, u gredu, da se čini, da će sve polupat. Na ńem e uvek torba i na kaišu od torbe vesi čuturicu s rakiom, da š ńom svakog napoi, ko zaište. Gajdaš e vrstan i vešt sverač, koi mora duvat u gajde i sverat, da mu oče ispadae. Danas već za sverače pogađae od dike cigansku bandu. Gajdašu spada pogodita plaća (po 2 forinta), dobie na gajde po dva otarka i najede se i napie. Adet e u svatova, da su svi muški svatovi pod kapama, i kad jedu i kad piu. Svatovi se ne smiu zovat po pravom imenu, nego se kaže: kume, stari svate, domaćine . . . kapetane . . . naš gajdaš ne će da svera, anđebule opet šutu, a svatovi larmaju itd. Ko bi se zabunijo i zovnijo kog pravim imenim, plati po nikoliko dukata štrofa, a snaše sve u ǵep.

Kad sazivae svatove, momak ide od kuće do kuće s nom čuturom, šta ju e devojka na reče nakitila otarkim; ide od roda do roda, i kogagod pozove u svatove, govori: „Faļen Isus! Dada moj želi, da dojdeš u svatove“, a onda mu dae pit iz ne čuture. Ko e za rakiu, dade mu momak i to, jerbot izim vina nosi sobom i rakiu. Poziva se u svatove malo i veliko, staro i mlado, kogod more dojt od rodbine, komšia, kumova, preateļa i drugova. Tako se kadšta pokupi kita i svatovi do 50 i višje duša, a bude od 10 do 20 i višje kola. Kum ima sva kola, stari svat sva, domaćin sva (danas stari svat i domaćin uzaedno jedna kola), anđebule sva, svatovci sva, gajdaši

iliti sverači sva, samo nemae svoi kola dever, deveruša i kapetan, nego se oni makar u čia kola strpae, osobito di placa ima.

Na večer uoči venčańa skupu se svatovi u domaćinovu kuću na večeru. Soba bude sva ispraznita, a okolo naokolo sobe pokraj zida postrta e u kļuč senia, a u po sobe prostor, da se možu svatovi služit i da moru svatovi igrat. Izim svatova nakupi se u sobe i selskog sveta, koi došo vidit, koliko e i kaki su svatovi. Za senijom u pročeļu desno sedi kum, levo stari svat a do ńeg na klupe domaćin. Pod kumim i starim svatim na stolcu e pod svakim još i jastuk, da im e mekļe sedit. Kad bude večera donešena na seniu, udari kapetan svom đebom o seniu, da sve odskaču tańuri, i viče: „Uja, svetu! U svatove e zvato, ko će ić u svatove, neka sada za večeru, ko ne će, nek ide napoļe!“ Kom e dakle od sakupitog sveta voļa da ide u svatove, taj sad seda za seniu. Pre no šta će se počet večerat, zapovedi kum kapetanu, da odredi od muškaraca kočjaše, koi će kog sutra vozit; da odredi, dok su svi „za pamete“ (dok su trezni). Kapetan broi muškarce i kaže: „Ti ćeš i ti vozit anđebule, ti kuma, ti starog svata, a drugi nek se sprežu i rafenae, kako znae.“ Šta kapetan odredi, to mora bit. Od svatovski kočjaši najvišje su u pošteńu kočjaš kumovski i starog svata; zato i sedu si obajdva bližje do pročeļa senie.

Kad se e tako sve za sutra sknadilo, nazdravi kum svima: „Zdravi bili, moji svatovi! Sretno sutra ošli i došli, i svako mi bijo pošten i čestit!“ Svi zaviču, da gudi u ušiu: „Zdravo bijo, kume! Bit ćemo pošteni, koliko se mora!“ Večera bude lepa, bude svega od jela izim pečenke, a pića e na senie do mile voļe, jerbot kolombar na to pazi; da barem tog nikom ništa ne fali. Kad se povečeralo, zasvera gajdaš, zabubńa bubńar, pociknu i zapevae anđebule, pođipae svatovci i zaurlae, da čoveka skoro glava zabole. Igra se nuz gajdaša, da se soba i čitava kuća trese i drma. Oko ponoći rasipae se svatovi, odlaze doma, da u jutru porane na venčańe, no bude od svatovaca, koi preko noći ni oka da zaklopi, pa sutradan ide na venčańe i pospan i mamuran, ko klopan i ko podoen.

Na dan venčańa skupu se zorom svi svatovi kod mladožeńe, da ručae i da se po mogućnosti potkožu i cvećim i vinim. Kapetan e prvi, koji najpre dojde, onda anđebule, a zatim se kupu i drugi svatovi, ko pešice, ko na koli. Svi su svatovi gizdavo nakititi, ponajvišje šimširim, biršļanim, rutovim i ružmarinim, a anđebule kupovnim cvećim, čapļinim perjim iliti drugim pozlatitim cvećim. Svako e i spremit u posvečanu odeću, a ponajlepše mladožeńa, koga spremae i oblaču

sestre iliti snae, a preko sveg ruva zaogrni soldačko japunđe, brez koeg se za Granice niko nie mogo venčat; danas mladožeńa nea japunđe, nego mesto ńega lepu i sa zlatni iliti srebrni gajtani nacifranu aļinu.

Kad se ručalo, moļu se svatovi Bogu, a onda mladožeńa išće blagosov od oca i matere, ļubeći im ruku. Otac ga i mater blagosivļu plačuć od radosti, šta su to veseļe dočekali. Na avlie, pre no šta će svatovi sedat u kola, dobie svaki kočjaš od svekrve na kanģiu po mali otarčić protkat modrom iliti crvenom pređicom, a isto tako za końe veliki od glave do repa otarak. Ščim veći otarci na kanģia i lepši na końi, tim višja dika pred selim za svekrvu.

Na polasku iz dvora mladožeńe prva su kola kumova, a druga starog svata i mladožeńe, daļe su kola anđebula i drugi svatova, a najposledńa su kola sverača. U koli kod starog svata i domaćine jest pečeno krme na ražńu i strpato u vreću, åkovče vina i sudić s rakiom; još e domaćin u prtenoj torbe za devojke kod devojke udavače poneo pogaču, suv ser i suvo svińsko pleće. Ta čast prepada ńima. Na kapie od avlie čeka koja žena sa svetom vodom, pa svaka kola sveti redim, moleć se Bogu i željeć im sretan put.

Kad će svatovi u avliu devojkinu, kapia bude zatvorita, devojke tode pevaju i ne puste i u avliu, dok se ne plati pogodito za svaka kola. Plaća e pogodita na reče, u istom selu od kola po 5, u tuđem od kola po 10 dukata. Kum plaća od svoji kola, od kola anđebula i sverača, a drugi svi plaćae od svoji kola. Isto tako na kućni vrati, kad vaļa svatovima proć u sobu, stoi koritance s vodom — svatovi kažu, da e to Sava, — i u ńem ožarač mesto vesla, a sa si obajdve strane vrata stoju kuvačice i ne pustu nikog preko Save, dok ne plati najmańe po žut svatovski dukat. Kum opet plaća za anđebule, devera i deverušu, sverače i kapetana, a za sebe, da ne bude sramote, od 3—10 dukata.

Dok se svatovi u sobe veselu i piju, dotle devojka sa drugama u kućaru oblači se i sprema na venčańe. Kad se devojka oblači i obuva, ona stoi na pońavcu, a uz ńu su dever, deveruša i kapetan. Druge ńene gledae na svaki način, da pońavac ugrabu od devera, za što on ima platit po 10 dukata, a isto 10 dukata u komadu jednom metne svoj snaše u cipelu, kad se obuva. Isto tako plati devojkama i deveruša po 10 dukata za pletenicu, što su e one upletale. Spremitu devojku dovede brat pred kuma, starog svata i domaćinu i kaže im: „Evo vama sestrica, mene petica!“ našto devojka si troicu izļubi u ruke iliti u obraz, a oni ńu darivae. Kad će se poć na

venčańe, devojka izlubi svu svû rodbinu od malog do velikog, da bude plača i suza.

Na dan venčańa kod devojke se skupijo sav ńezin rod, pozvati su i bližje komšie, kumovi, preateli i poznanci; a tode e i kolombar i kuvačice, jerbot od domaćeg sveta niko ništa ni radi ni služi. Rod e došo i doneo svako po nikaki dar, da novog zeta darue.

Kad se dojde s večańa, a vozilo se na koli, końi se spremu, a svatovi idu u sobu i posedae za seniu. U pročelu e desno mladožeńa, levo do ńeg kum; mladožeńe e desno sa strane stari svat, kumu opet levo sa strane domaćin. Mladožeńa e i drugi svatovi muškarci uvek pod kapom, a kum, stari svat i domaćin su gologlavi, premda višje put budu i oni pod' kapom. Mlada, dever, deveruša i kapetan imadu svu obaška malu seniu, za kojom u sobe digod na strane ručae.

Pre no šta će se svatovima ručak donet — tako se zove svatovska užina — donesu devojke pred kuma, starog svata i domaćinu pozlatitu jabuku i čašu punu pozlatitog cveća, pa im velu: „Falen Isus, kume, stari svate i domaćine! Mi dojdosmo i donesmo zlaćanu jabuku, kake nea u vas; pozlatitog cveća, kaki ni kod vas; zato itajte dukate, da to bude više!“ Kum nato odgovara: „Sve e lepo, al koliko košta, da vidim, imam li toliko u ćemeru dukata?“ Devojke odvraćae: „Sedamdeset žuti dukata, no brez pedeset ne ijde.“ Kumu se čini skupo, devojke ne popuštae, i tako se natežu i cenkae do pogodbe. Za jabuku i čašu plati se najmańe 50 dukata, što prepada devojkama, a jabuka i čaša stoji pod čitavim ručkim na senie. Dok se kum tako ne pogodi s devojkama, svatovi dotle ne dobiu ručak.

Uprav u podne u ponedelak na dan venčańa spremae se još jedna kola iz dvora mladožeńe, koja se uprav za svatovi. To su radosnici. U radosniu se spremae 3—4 ženske, kočjaš i još koi komšia uzovnik. Końi su im zakititi otarci, cvećim; sobom ponesu vina i rakie, a koja e ženska vragolastia i jezičavia, uzme malu kolevčicu, u koju povali mače iliti lutku, što zlamenue, da ona ima malo dete. S tim će tobožjim detetom ona s kumim pravit i zbivat šalu i lakrdiu. Još radosnici u zakoš kola zabodu odugačku granu, na koju navežu nikoliko šareni marama i šareni otaraka. Kad su tako spremiti, odvezu se u svatove do devojke — sada mlade — i kad dojdu pred kuma, vragolasto mu ona s kolevčicom govori: „Falen kume, stari svate i domaćine! Otkad vas tražim u svojoj nužde i jedva najdo. Glete samo ono malo seroče, ja sam ga rodila eto malo pre. Za mater mu se zna, a ne zna za oca; kažu, kume, da ste mu vi otac! Bit će, ta i

na vas je slično. Ne leberite sad, već prigrlite vaše i darujte, da svi svatovi vidu!“ Kum se sad š ńom, da bude višje šale i smea, preteriva, koliko more i zna; najpotle rekne: „Kad e usud tako sudijo, nek bude! Dada će — i meće po koi dukat u kolevčicu — ńegovo malo seroče darivat O kako se e na me to moe čodo umetnulo, jo ko i ja na ńeg!“ Za kumim plaćae po koi dukat stari svat i domaćin.

Za ručkim svejednako bockae anđebule kuvačice, da vo iliti no jelo ne vaļa: iliti e neslano, prepapreno, preslano, premasno, nemasno, presno iliti prepečeno; kolombara, da e piće plesnivo, slabo, vino kiselo, rakia zadimita, a to sve zato, da svatovi budu šta boļe pogostiti, jerbot i zbiļa znade kolombar, ako vidi, da e boļe domaćinovo donešeno piće, to zatait, a nosi lošie svoe pred svatove.

Kad e već po prilike oko po ručka, baba donese pred zeta od samog kajmaka cicvaru, pogaču belu, pokajmačita sera i slatki kolača. To mu e danas od ńe čast ko prvi put. Mlogi mladožeńa jede ju sve u slast, a mlogi ne će se je ni okusit, jerbot da ga oće baba prevračat. Ščim to spazu devojke, zapev e mladožeńe: „Mili svače, dragi svače, šta ne užinaš? Pred tobom e tańur sera, bela pogača. Druga nam se zabrinila, šta ne užinaš!“

U to prestupi k mladožeńe mladina sestra iliti koja druga devojka sa plavom i crvenom pantļikom nakititim ružmarinim, da zakiti svaku kapu. Ružmarin mu zatakni vr'omice za kapu i malom medenčicom pričvrsti. Kiteć ga najpre poļubi, a onda ružmarin zatakne za pantļiku. Mladožeńa otkupi ružmarin sa 20 do 50 dukata. Niki te niki ne da kapu, kad se kiti s glave, jerbot bi potle tako ńegova žena š ńim upravļala po svojoj voļe; pazi se također, da se ne bi ružmarinu vršika prebila, jerbot bi do godine mladožeńa umro. — Kad e mladožeńa babinu milošću jeo, to onda kapetan ispred ńeg pokupi u svû torbu tańur, vilice, nož, pogaču i kolače, i ponese doma, te će to mladići trebovat, kad budu u ložnice jeli.

Doklegod se ruča, pevaju devojke i veselu svatove; pripevae starom svatu vako:

Stari svate, dragi brate,
Tvoi svati zulumčari,
Svi zulum činu.
Sinoć vedro ukradoše
Sa ladne vode;
Al od jutros lepu Anu
Od mile majke.

Deveru prepevae vako:

Oj devere, salivere,
Aļina ti od papera;
Kada na ńu rosa pade,
Aļina se sva raspade.
Oj devere, salivere,
Na tebe e tuđe ruvo

Dobrog komšie;
Komšiu si pobratijo,
Da ti ruvo da,
Deverušu posestrijo,
Da to ne oda.

Izim devojki pevaju i svatovi, igraju, viču i lakrdišu, da e svako veseo i zadovoļan. U to koja od kuvačica sebe zamota lice, da se ne pozna, ruku omota krpom, ko da se kuvajuć popurila, i drži drvenu kašiku, te ide drmajuć popurenom rukom kumu, da bi joj se štagod udelilo. Počam od kuma, starog svata i domaćina, svi svatovi daruju sirotu kuvačicu po koim dukatim.

Kapetanu se e brinuti, da se ne pojede sve krme, šta e domaćin pečeno doneo; mora ostat na ražńu pleće s glavom, šta se opet ponese, kad se svatovi vrate doma. Sramota e, da domaćin nosi doma oglodanu glavu na golom ražńu!

Pre neg šta će se svatovi krenit natrag doma, sva rodbina mlade nove, počam od oca i matere pa do zadńeg, prekazuju mladožeńe dar. Starac poznae zeta s malim dukatim, baba s tri do četiri rubine, tkanicom i maramom; drugi rodovi podignu na dar ko srebrnu forintu, ko po forinte, ženskadia pako maramu. Kapetan svaki taj dar podigne u vis i kaže: „Faļen Isus, kume, stari svate, domaćine i svi svatovi uzovnici i druge prešipetļe! Evo starac poznae svog zeta jednim malim dukatim. Seroma, pa nea velikog; glete, kako se žuti i sjai ko bakreni kotov! Lud taj starac, pa mi ga prekazo mene pijancu. Svoj braće na glas, a ńem na dar! Živ ga i zdrav popijo!“ Kad prekazue babino, govori: „Faļen Isus, kume, st. svate, domaćine i svi svatovi uzovnici i pretucala! Evo baba poznae svog zeta s lepima rubinama i gaćama, tanko sve ko guba; i s jednom šarenom tkanicom, da se na ńu obesi, i s maramom od samog konca, a svilu nie ni vidila. Luda baba, pa se toliko troši, a treći dan eto kćer doma! Svoj na glas, a ńem na dar! Živ i zdrav povero!“ Tako govori i kad drugi dar prekazue, svakom i svačem ništa pregovarajuć i šaleć se, jerbot vaļa znat, da svaki kapetan mora bit čovek šaļivac, koi znade pre svakom daru šalu i preskočicu kazat, da bude štagođ za smeańe. Mladožeńa prekazani novac spremi u ǵep, marame mu se prešiu na desnu stranu japunǵeta i tako to japunǵe s marama nosi na sebi, doklemgod su svatovi. Danas višje tog nea, no svoj dar izim novca spremi koja rođaša mladožeńe i ponese doma.

Potlem prekazivańa dara, kad će se pojt doma, piu mladići blagosov. U sobe su svi svatovi, izim kočjaša, koi prežu końe, a roditeļi i rodovi posedae za seniu. Mladići su do pročeļa i stoju na

snopiću sena, šta ga e deveruša pokrila pońavcim. Jedna od drugi mlade stoi za ńom i drži joj ispod brade maramu. Kapetan uzme čašu punu vina, omota ju belim otarčićem, ponda govori: „Faļen Isus, kume, st. svate i domaćine, evo naši mladići oće da piu blagosov!“ Kum odgovori: „Od Boga im prosto!“ Nato kapetan pruži čašu iz svoe ruke. najpre mladožeńe, da se malko napie vina: onda mlade, koe ona ne popie, nego ispod marame prolie na zemļu, da bi višje imala mleka, kad bude decu rađala; šta ostane u čaše, to ispie kapetan, a no ništo kapi baci preko svoe glave i veli: „Koliko kapi, toliko dušmani!“ Tako kapetan po drugi i po treći put podiže čašu i govori, da bi mladići pili blagosov, a za svakim tim blagosovim prepevae devojke druge zgodnu pesmu najpre ocu, onda matere, a najpotle bratu i sestre mlade, i tako tugaļivim glasom, da roditeļi i rodbina jecae od plača.

Potlem blagosova uvati mlada svoim prstim desne ruke mladožeńu za prst ńegove desne ruke i iduć pred ńim vodi ga od roda do roda, te svakog ļubu na odlasku, najpre ona, onda on, i to najpre oca i mater, ponda redim sve druge rodove. Naj snopić sena i pońavac spremi kapetan u sva kola, jerbot će na tom opet mladići pit blagoslov kod kuće mladožeńe, pre neg šta će pojt u ložnicu. Mlada se žuri u kola, gleda da se pre mladožeńe popne, na ńegovo mesto sedne i malko za uzde povuče, da bi potle tako š ńim gospodarila. Mlada sedne u kumova kola sa deverušom, za leđa kočjaševa, te e licim spram mladožeńe, deveruša spram kuma, a ńi dva sede u zakošu. Druge mladine dojdu sad kolima, i tu se izgrlu i izļubu s drugom, da mloga druga proplače. I mater e mladina prevezala otarke svoim końima i maramice na kanģie, otarak kapetanu na đebu i po otarak sveraču na sveralu. Pred svim svatovima doma prvi se vozu radosnici, drugi kum s mladožeńom i s mladom, za kumom su anđebule, daļe svatovci, sverači, a najposledńi e stari svat i domaćin. U koli, di e kapetan, utovarit e naj sanduk ušak s darima mlade, na ńem on gospodski sedi i đebom po ńem lupa, da se misli, da će ga polupat. Sanduk e unaokolo prepovezat kakom starom tkanicom. Na povedeńu mlade iz rođenog dvora, na kapie opet jedna žena sveti svatove svetom vodom, da im Bog da sreću.

Putim sve do sela mladožeńe il do doma ńegova pevae, pocikuju i viču svatovi, da se čuje na daleko. No kad dojdu u selo, ako vodu mladu iz drugog sela, onda se sve selo ko da upaļi od svatova i sveta selskog, koi istrčao na drum, da vidi svatove. Svatovi ne idu takia u dvor mladožeńe, nego se vozu kroz čitavo selo, da i selo

vidi; a adet e, da svaka kuća, osobito koja ima kog od svoga u svatova, iznese pred svatove piće, da se jošte napiu. Tako popostajuć i piuckajuć po selu, projde dobar komad vremena, dok se svatovi dovezu u avliu mladožeńe. Kaki kum, taki svatovi! Vozuć se mlada novom domu svom, ščim sunce da će zajt, pokrie glavu sebe belom maramom, dok e pre bila gologlava, a preko svake čuprie, ako nigdi pre, no na čuprie od avlie mladožeńe, dignu se ona i on i postoe u koli, dok se ne pređe, da im ne bi naudile vračke, ako su podmetnute pod čupriu. Mladu do ńenog novog doma pratu na kolima brat, sestra, još koi rod i po koja druga, odakle opet potlem večere povratu se doma.

Kadšto se dogodi, da se u jedan dan u istu kuću dovedu po dve mlade. No tad e adet, da ne smiu se vidit vozeć se u avliu, nego pre mora dovest se mlada starieg mladožeńa, onda mlađeg, jerbot bi jedan od ńi do godine umro.

Kad svatovi ulazu s mladom u avliu, dočeka i na lese opet koja od kuvačica sa sv. vodom i š ńom sveti svaka ulazeća kola. Kum stane s koli pred kućni prag, a mlada se sama sniđe s kola i ide u kuću. Tode joj se dade vatraļ, s koim prokreše vatru na ogńišću, da Bog da svima u kuće zdravļe i veseļe. Dok ona kreše vatru, okolo stojeći svatovi i kuvačice viču: „Kobile se ždrebile, krave telile, ovce jańile, krmače prasile, pure, guske i kokoše legle!“ a kapetan nato još prekrpa: „I žene mušku decu rodile!“ Potlem kresańa vatre posadi se u kuće na stol i da joj se u krilo muško dete, a to zato, da prvo dete, šta rodi, bude muško. Mlada nato detetu sveže otarčić na vrat i poļubi ga, a onda poļubi u ruku svekra i svekrvu. Zatim odvede se mlada u sobu, di se posadi na krevet, da tode nekoe vreme posedi, a onda ju odvezu u ńezin kućar, di e priredita ložnica, te ju tode razgovarae dever i deveruša i po koja druga ženska, na priliku ńezina sestra iliti druga, koe su ju dopratile od doma.

Okolo Pozdravļeńa svi su svatovi na okupu, a bogme se nakupilo u kolo i selskog sveta, da se jedva prolazi. Kad e Pozdravļeńe odzvonilo, nosi se pred svatove večera. U sobe e i mlada i mladožeńa, al ne za seniom kod kuma, neg digod u sobe sede i čekae, dok ne pojdu u ložnicu. Oko po večere javi kapetan svatovima, da e vreme mladićima pojt u ložnicu, jerbot da su trudni i umorni, pa im se spavat oće. Pre pako polaska piu mladići opet blagosov po istom adetu, ko šta e bijo i kod mladine kuće. Na polasku mlada poļubi kuma u ruku, a tad ju mladožeńa uvati za ruku i odvede u

ložnicu, da se položu. Pred mladićima ide kapetan udarajuć đebom svom, da se krči put, za ńima kum i stari svat, a potlem gajdaš pereć u gajde, i anđebule pjevajuć, šta i grlo nosi. Kako se uniđe u kućar, u ložnicu, kapetan bržje boļe povaļi se u posteļu i ne ustae pre, dok kum i stari svat ne plati po nikoliko dukata. Mladići kleknu i pozdrave Gospu, a onda mladožeńa skine svôj devojke venac s glave i rasplete joj pletenicu i svu ju raspremi, da ostane samo u rubine, na što ona opet ńeg izue i svaki put čizmom iliti cipeļom lupni u glavu, a zatim ga sasvim raspremi. Kad su se raspremili, legnu si obajdvoe u krevet, kum i pokrie ćebetim iliti koîm drugim pokrivalim, dok kapetan udara đebom o gredu nad posteļom i od šale govori: „Od dvoe bilo troe! Jedan, dva tri . . . do dvanajst bilo sinova!“ A onda po drugi put lupni đebom o gredu i govori: „Bilo i kćeri, da otac i mat ne ostanu brez zeta i preateļa!“ Svatovi sad izajdu iz kućara, dok kapetan malko još zaostane, pa mladićima izvadi iz torbe pogače, kolača, šta e poneo sa doma devojkina, a i svekrva e pre tog za svu snau donela jela i pila, belog smoka, meda i drugog koečeg, da to jedu mladići, ako su gladni. Pa tako i bude. Si obajdvoe budu gladni: devojka, šta nie kod matere od tuge jela, mladožeńa, šta se bojo vrački, i sad kad su sami, večerae sve u okladu. A i kako ne će, kad svakomu sito srce ogladi videć, di drugo jede! Voleńe deli i dobro i zlo! Ostali svatovi u sobe jedu i piu, pevae i igrae, viču i urliču do neko doba noći, ponajvišje dok kum ne pojde doma. Kad ode kum, svatovi se razilazu, jerbot e sramota još i dužje tralilikat i bazdalikat kod prazne flaše i prazne senie; kaže svet: „Ojde kum, zatvori se sud.“

Sutra ujutro na utorak, još pre zore, podrani prvi kapetan, dever i deveruša, da probudu mladiće, jerbot će se mladoj zavijat glava. Mlada e sve dosad bila gologlava i pod pletenicom, danas joj koja komšinica iliti svekrva kiku zamota u šamiu i sve to ostraga smota pod kukmu. Sad e devojka prava mlada iliti mlada snaša. Mlada se e spremila u šta lepše ruvo, da se vidi, da e jo prava mlada! Tako spremita ide s deverim na buran po vodu, kojom svakom u kuće pere ruke i briše otarkom, šta ga dever za ńom nosi, svakog izļubi od kućani, pa i svakog iz sela, s kimgod se sastane i skobi, a ńu svako dariva bilo š čim: novcim, suvim voćim itd. U to se pokupu svatovi. I ńe ļubi nova mlada sve redim, a svaki ju darue izim anđebula, ponajvišje kum i stari svat. Taj dan ne drži domaćin kod sebe ni ručak ni užinu, neg samo večeru, a pit more, koliko

ko oće. Taj dan probavu svatovi kod kuma i starog svata. Ponajpre iza jutra odu svi svatovi i mladići po kuma, di se častu jelim i pićim, osobito smedvenom rakiom, a traču do neko doba dana. Sad se kum prati iliti ga vozu na ornica od pluga do domaćine, di opet piu, pevae i igrae, a potlem opet odvezu kuma do starog svata, koi i časti do mile voļe. Kad bude tako do pred večer, vozu svatovi kuma i starog svata natrag doma k domaćine, di će bit sad večera.

Na večere nisu sad samo svatovi, neg e za svakim, ko e u svatova, došla po jedna ženska, sestra iliti žena iliti koja druga mlađa kućanka, te e donela za svim svatim čast, a to e po flaša vina, tikvica rakie, bela pogača, beli veliki kolač i slatki drugi kolači: k tome kuma i starosvatica donesu po pečeno prase, pečenog purana, pečenu guska iliti najmańe pečenog petla. Čast svako svu drži pred sobom na senie, te se mora pre prekazat, neg se počme večerat.

Kad kuvačice donesu na seniu čorbu, započimļe prekazivańe časti. Najpre prekazue čast kuminu, potlem sve drugo redim po redim. Dignivši čast u vis prekazue kapetan vako: „Faļen Isus, kuma i stari svate, i svi svatovi i uzovnici! Evo se naša kuma pobrinula, da ne umremo od glada i žeđe, pa donela vidte čudo! samo šńiticu kruva, pečeno rebarce od komara, kap vina i frtaļ kapi rakie; ne bi se čovek otrovo, toliko e donela. Brez zamerke donela punu peć kruva, pečena vola, dovukla na koli veliko bure vina i rakie; Bogu na glas, nama na čast!“ Tako redim prekaže kapetan svu donešenu čast, šta trae dosta podugo; a kad e gotovo, kuvačice odnesu ju sa senie i potlem za večerom nosu, da se jede i troši. Al i kuma e sobom još donela na šļivovoj grane na konac nataknuti pucanaka, pozlatiti jabuka i krušaka i lešńakova, kolačića, suvog voća, oraja i svačeg. Vaku granu donese i starosvatica. Obajdve se grane prekažu, a onda se muntaju, ko da višje. Kadšta se proda taka grana za sto do dve sto svatovski dukata, jerbot ju ne plaća naj, ko lecetera, nego domaćin, a dobiti novac ide snaše. Kad su grane rasprodane, promuntane, uzme i kapetan i baci dece sve vičuć: „Vamo, deco, vi fitiļi balavi! Ko višje ugrabi, nom boļe, ej!“ A deca sve u jagmu prekobacuju se jedno preko drugog, viču i dreču, a bogme dikoe i reve zgńeteno i potapano.

Dovršiv vaj posov, prekazue sad nova mlada svoj dar, koi se sastoi u prteštine. Po dar ide mlada, dever, kapetan, anđebule i gajdaš, e donese ga sama mlada s deverim na čabranoše iliti na sabļe, ostrag za ńima svera gajdaš i pevae anđebule. Donese ga se, koliko se mora nosit, pa ako e puno rodbine i svatova, ide se i donaša

dar po dva, tri i višje put. Kad se dar donese u sobu do kuma, tode e već svekrva, koja kapetanu kaže, kom će dar prekazat. Digniv dar kapetan u vis viče vako: „Faļen Isus, kumo i stari svate i domaćine! A slušajte i vi drugi pretucala! Evo naša mlada poznae svog svekra i svekrvu lepim bogme darim, vezenkom rubinom, zlatim svilom vezenom, da bi na vetru poletila, da pušu vile iz aera; treba to ńima, kad budu želi i vršili. Još poznae svekrvu jednim oplečkim tanka tkańa, da bi mogo provuć kroz burmu, da e burma kolik obruč od kace; al slabo to uzdańe u vo, ako svekrva ne bude prela, ko šta čini naša mlada snaša!“

Vako svakom svatu pregovori kapetan, pa i sebe samu, samo da bude višje šale i smeańa. Izim nove mlade znadu kuvačice kapetanu od sebe prekazat ko dar kaku sa smetlišća truļu iliti kaki iz kuće masni perač. Dok kapetan prekaziva dar, svaki čas mu žeđa grlo i moļi kuma da ga pokvasi govoreć: „Molim kume, barem punu čašu vina, da pokvasim grlo!“ a kucniv se š ńim veli: „Zdrav bijo, kume; šta ćete, od mlogog razgovora i divana osušijo mi se pisak!“

Kad se e podelio dar mladin, sad svako od svatova prekazue ńoj dar, a to u novcu. Kapetan uzme od svakog dar, osobito od svekra i svekrve, rodbine mladožeńe, kuma i kume, starog svata i starosvatice, digne ga u vis i prekaže ga, kako se i drugi dar prekazue; od drugi svatova pokupi kapetan dar i metne pred kuma u tańur, a on onda sve dade mlade. Padne tode kadšta na tańur i po koi žut dukat iliti škuda, osobito od velikog roda.

Kad su tako časti i darovi isprekazivani, sledi istom sad večera. Za večerom dvori nova mlada kuma i domaćina i služi i, ako šta ustrebae. Pie se i jede, i peva i viče, a i igra u kolu, da se soba trese. Ščim ko od svatova vikne: „Veselo, kume, stari svate i domaćine!“ takia mlada sve svatove ļubi, starieg u ruku, mlađeg u obraz, a oni ńu darivae. Kad tako projde po noći, polazi kum i kuma doma, a onda i svi svatovi otpratu do doma ńiova, da se malko počastu, a potle vratu natrag, pa časti se i veseli sve do zore i belog dana.

Sutra dan na sredu skupu se opet svatovi, ali već ne svi, domaćinu na ručak, da se još malko počastu, jerbot e vo zadńi dan svatova. Malo se jede, već se višje pie, osobito rakia, tako do po dana; onda kum i stari svat ojdu doma, a za ńima redim odlazu i drugi svatovi.

*

Tako se danas tračü svatovi potlem venčańa; no za starog, dok e bilo svega puno i višje, tračilo se od nedeļe do nedeļe. U ponedeļak bio dan venčańa i kod domaćina u večer večera, u utorak

ručak kod kuma i večera, u sredu ručak kod starog svata, a kod domaćine večera i prekazivańe časti i darova, u četvrtak svatovci pravu kod domaćine svakake komendie i lakrdie, ko će moć na priliku paprenieg pojest, višje popit, na tankoj motke poposedit, pa ko ne more a proba, plaća štrof, šta ide novoj mlade; u petak ide zet sa mladom ženom starcu i babe, ako su u istom selu, na cicvaru i ser; taj dan se dade mlada uvest u crkve na maloj mise. Taj su dan, izim kuma, opet svi svatovi kod mladožeńe i častu se posnim jelim tako do podne. U subotu nea svatova, nego se sprema čast za sutrašńe goste. U nedeļu držu se gosti, a dojdu opet svi svatovi, pa starac i baba mladožeńe i drugi rodovi nove mlade ko najmilii gosti.

*

Odsad mladi par kao čovek i žena preko godinu dana, a mlogi i dužje, ne spavae u sobe s kućani, nego u svom kućaru, bilo leto iliti zima. Prvu godinu nea nova mlada u kuće redovańa ko druge žene, da bi ko one kuvala, mesila kruv, rubine prala itd., neg ńoj radit lagļe kućanske poslove, ko šta e: s bunara nosit vodu, ložit vatru, mest sobu i kuću, stariim muškarcima prat noge, izuvat i, sušit i spremat ńiovu obuću i služit i ko veverica; no i tode svekrva, osobito ako e zdrava i mlada, pomaže svôj snae i zameńue ju, koliko i digod more.

Ako e sna dobra i čestita, ona se složi sa svekrvom, pa ńe si dve skupa predu i tku i u svačem se pomažu; svekrva joj bude druga mater, a ona ńoj zamena od metle i vode.

Prve godine mlada kuma poodi svog venčanog kuma na drugi dan Božića i drugi dan Uskrsa, svagda noseć kumu po lep i veliki otarak na dar, a kum kumu počasti i dariva novcim.

Kad jednom projde svatovańe, potlem nea nikake časti ni kod mladožeńe ni kod kuma.

Dodatak. *1.* Kad se udae devojka, koja e već živila s momkim, kuća ńezina nea nikaka troška, jerbot se vidi sramota, da imade taku devojku. Na dan venčańa svi se svatovi: kum, mladožeńa, devojka i stari svat odvezu u crkvu, di se momak i devojka venčae brez svakog pevańa, sverańa i brez svake larme, onako potijano, da selo i ne znade. Za svatove kuća od mladožeńe spremi ništa ručka, da guska ili petov bude najvišja pečenka, onda se brez veseļa velikog počasti, a na večer raziđu se silni svatovi svaki svom domu.

Ako uzima momak udovicu, i to mladu udovicu, svatovi se traču, ko da e uzeo i devojku; sveednako. Jedino momkova kuća ne plaća

čitavu pogodbu za ruvo udovičko ko da e devojka, nego samo polovicu od toga. — Tako se isto traču svatovi i onda, kad se devojka udala za udovca, osobito ako e udovac još mlad. Za stare udovce jedva da se koja devojka udae.

Sasvim udovački svatovi, kad udovac uzima udovicu, traču se sasvim *tijo*: brez svake galame i ikakog troška od kuće udovice. Kad se na venčańe, dojde po udovicu na koli kum, stari svat i udovac-mladožeńa, odvezu se na venčańe, a potlem doma udovcu, di se ništa jede i pie, a pokadšto i zapeva, dok na večer svako sebe. Traži l kuća udovca kaki trošak od kuće udovice, to si obajdve kuće daju trošak po polak; zato kaže svat: „Udovički (svatovi) polovički".

2. Vode svet vrlo jako verue, da vračke nigda toliko ne giltae, a ni toliko se čoveka ne primae, koliko vračke o svatovi. Zato devojke, koje se udavae, vračae sveg i svašta ko nigda pre. Pre nego će se poć na venčańe, prepravi mloga devojka malo ogledalce i srebrni novac, ponajviše sekser, a zaveže u krpicu komadić kruva i štipetak soli; prepravi nadaļe sebe mali ćilitak. Sve to sebe devojka postavi u nedra, samo sekser metne u usta pod jezik, te nika te nika drži ga u usti čitav dan venčańa, i preko ńeg ļubi svekra, svekrvu i sve ukućane. Ogledalce se uzima, da joj budu deca lepa; sekser, da bude uvek bogata, a ļubi preko ńeg, da kućanima svima bude draga i u voļe ko srebro; nosi kruva i soli, da tog uvek bude imala kod čoveka; ćilitak naj opet zlamenue, da joj čovek ne bude nigda mogo šta uvredļiva kazat. Pod venčańim mloga stae nogom svojom momku na ńegovu nogu, da on ne bude nigda višji i starii od ńe, da ona zapoveda ńemu. Neka devojka pre a nika potlem venčańa meće pred priliku Gospinu po nekoliko krajcara; koliko krajcara bude bilo, toliko godina ne će rodit decu. Dikoe devojke, kad će pojt s mladožeńom u ložnicu, potiho govoru u sebe: „Ne lezi, čoveče, nego nepreateļ (vrag)!" i predavši se tako nepreateļu paklenom ne će nigda rodit dece.

A imade opet devojki, koe čine još veće vragolie, nako kako su i naučile starie žene i babe. Pre venčańa tražu zemļe sa grobļa, kosti od mrtavca, zmijske košuļice, krila od slepog miša, konca od mrtavačkog pokrova, i tim svim vračae, da vračke te samo ńima budu od koriste. Mloge u mladu nedeļu pred venčańe do sunca predu pređu, od koe onda na dan venčańa veže na koncu gulice, pa koliko zaveže gulica, toliko godina ne rodi decu, već uvek ostane mlada i rumena, ko da e neki dan dovedena.

Vuk.

Narodno pričańe u Bukovici (Dalmacija).[1]

Napisao Vladimir Ardalić.

Kažu za vuka da on po poslańu božjemu što čije ide daviti blago, pa onda u hrpu složi, što ne može pojesti. Kad je čoban u blagu, pa ako prije vuka vidi, onda može na ń vikati i pìkati, kolikogod hoće, ovako: „A pustija, à pustija, pik, pik, pik!“ Onda vuk pobjegne. Ako li vuk prije čobana oli makar koga očima ustroji oli zavišti, onda ne može se ni zere vikati na ń, promukne grlo, kal da je nešto stalo u ńemu, oli da se je posve nazeblo, da se drugovačije ne može nego šaptati. Ako li čoban oli ko mu drago zna, pa da mu pane na um brže boļe baciti kapu s glave, kad ga tako vuk iznebuši, onda može na ń akati i pikati, kolikogod hoće. Ako nije prije zinuo, neg je makar u koje blago ušao, onda ne može učiniti ništa, nego onako stisnutijeh đama ništa nego jedno po jedno tura.

Kad *ovcu* ugrabi vuk od čobana, ćapa je za kovijadu (zatiļak) pa je prebaci pro sebe, da pod ńom leti povrh zemļe isto kao orao; uzaludu čoban pika za ńim. *Kozu* kad ščepi, ćapa je zubma za uho a repom je šiba, da ide. Ńe ne može, vele, uprtiti na se. Najpišmaniji je na *magarad*; da kad ga nađe, od dragosti tri puta tamo i amo pro ńega đisne (preskoči), a ono ništa ne zna nego revati. Neke godine u Bukovici paslo u ogredi dvoje sapetijeh magaradi. Vuk odneklen rupi pa jedno izije, da same su ostale predńe ǵalapine. Čude se kućani, šta magaradi kući nije, kako su naučila sama vavijek dolaziti. Kad jedno tek treći dan odneklen dođe i dovuče u saponu po predńe ǵalapine, da je drktalo kukavno magare, kako je straku uvatilo, isto kal da ga groznica trese. Kućanma se ražalilo na jadno magare pa su mu davali zobi, mekińa, vode, pa sve

[1] Isp. „Zbornik“ IV., V., VII., X.

i kruva, a ono ništa nije htjelo, te jedva jedvice poslije pet šest dana poče šklocati koju travku po kršu.

Na *końe* gdjekad vuk napane; ne može im učiniti ništa. Još ako ańgir među ńima se trevi. końi stanu u okrug te okrenu jedno drugom glave, a nogama se ritaju na vuka, pa kad se nađe koji potkovat, je li mu ploču prišio, ode od ńih na stranu, ne će da pača u ńih. Ako pak ima ańgir (neuškopļen koń), on ne će da ide u okrug s drugim końma, nego izađe sam s ńim se barabariti i dijeliti megdan, da ga napretipa sita kopitama i još prevari ga pa ga izugriza. Vuk tako ańgiru ne može nikad učiniti ništa, i ako je tako ańgir jak, uǵa vuk biti mudar, da iskopa, kuda ańgir pase, jamu te leže u ńu čineći se, da je mrtav. Još se zaspe zemļom. Ańgir pasući nagiļa na ń, a on tako ńega ćap za berišaļku, da ga sve vuče, i tako ga savlada.

Kad na *vole* gdje nagiļa, ni ńima ne može ništa učiniti, i oni stanu u obruč, jedno drugijem repove okrenu, a vuka dočekaju na rogove, da ih tako kao ni końa ne može nikako razbiti. U Bukovici onomadne nagiļa vuk na kravu s teletom, ko zna da joj ništa ne bi radio, kako je bilo u ogredi. Tvoja ti krava nekako prevari vuju i zabaje mu oči pa šturma na ń te ga prirene i pritisne pri zidu, da mu je nekako zatjerala oba roga usred bočina. Vele, da je bilo ļeti. Krava uǵala je vavijek s teletom sama uveče dolaziti. U ogredi bila je i lokva; tako onu veče, kako je smrkla, nijesu kućani ni išli gleti je, neg tek treći dan. Kad oni tamo, a to ona pritisla vuka pri zidu, da se je naduo kao mješina od junca, isplazio jezičinu i muhe napļuvale u ń, a tele pokraj krave leži. Oni, ko je došao po kravu, koliko se obezdanuo od čuda, što je krava uradila, toliko sâm nije imao snage ńu otisnuti od vuka, neg je morao vraćati se kući po ļude, da mu pomogu, te jedva i ti oturiše je od ńeg. Vuk se bio mahom usmrdio, a odmah prvi dan po ranama poznalo se je, da ga je krava zgrušila bila pri zidu, te tako držala tvrdo misleći, da je živ, dogod ļudi nijesu došli.

Da vukovi ne koļu blaga, na sv. Danijola neki nose u crkvu svijeće i sad. Taj dan čobani ne otklapaju noža iz korica, da vuk, kad uđe u ovce, da onda ne može zinuti. Isti dan sporad toga końa niko ne samari. Ženskadija od sv. Danijola pa do sv. Jovana sporadi vuka, da ne koļe blaga, ne smiju pređe snovati, a neke ništa o vuni raditi, kao: tkati, plesti i t. d. Maja uoči Božića (na badńi dan) iznosi na bunište (đubar) u rbini svakojake manǵe za vuka, pa kad ostavi tu, reče: „Vujo moj, evo tebi tvoje, a miruj u moje.“

U prve zemane, dok je više vukova bilo, svijet je uza se ugarak vatre nosio obnoć, jer vele, da se on boji vatre kao groma; oli bi morao kresati u kremen, te i od varnica bježao bi.

Vukove u gvožđa kad bi hvatali, onda bi jare živo svezali gdje, a oko ńega poviše gvožđa sapni, tako kad bi pošao jaretu, nagraiši na gvožđa. Ako čovjek k ńemu tako u gvožđe kocom pođe, vuk će se zaletjeti na čovjeka žestoko; ako li s puškom na ń ideš, on se uluńi i čini vintu, da je mrtav. Zaradi toga idu, kad se uhvati u gvožđa, na ń puškama i tukovma, mlate ga, a ne miče se. — U prve zemane (a i sad ima ih u Bukovici dubokoj) bilo je ļudi, koji su znali vuka domamiti, t. j. znali su vijati kao i on, i vijańem ńega zovi, a on mu se odazivļi.[1]

Priče o vuku. *1.* Pripovijedaju, kako se vuk s lisicom bio spajdašio, da će zajedno ortisati i živjeti. Pogode se oni, da on ide u lov, a da ona dočekuje i čuva u pećini, dok dosta ne nalovi. Koje bi god vuk donosio bravče, a ona izi i sakri. Najkasnije se ńemu dodija štokuda štrandati, ostavi se te priđe lisici u pećinu. Počne je pitati, gdje je lov, što je navukao, da bi io. Ona mu reče: „Bogme si ga ti izio!“ Udari on kukavac u kletvu, udari i ona pa mu reče: „Zabadava se ovo tebi i meni trôpati i copati (kleti), nego ajmo mi nad evanđeļem se kleti, pa će se vidjeti, ko je prav, ko li je kriv.“ Kunten vuk, odvede ga lija nad gvožđa, što je neko

---

[1] Ovdje u Ostrovici ima neki Marko Ćaberica, katolik, da će u svaka doba noći činiti sve pijevce zapjevati, t. j. da će mu se odazvati: nekako zapļešće rukama kao i pijevac krilma i zapjeva uprav na svake mode kao pijevac, a oni, gdje je god koji, odgovaraju mu kao i on. Moj pokojni djed Stojan, ćaćin ćaća, i pokojni djed Petar Berić, materin ćaća, oba znali su vukove svijavati, i bogzna, koliko su ih oni ubili. Oba ta bili su soldati pod Vrancežom, ļudi kao ǵide grdni, uza se su donijeli svaki po štuc, iz kojijeh su vukove bili, kad bi ih svijavali. U ńeve štuce stala bi po pregršt praha, da su cjevine bile kao ražań, tako na valicu opet šaka praha mal da ne bi stala; čakmak (kresivo) bilo je kao češaļ, a kremen isto. Osim vukova oni su iz tijeh štuca i drugi lov tukli; u što bi potegli, ne bi odlazilo. Moj djed svome štucu nadio jo bio ime „jogun“. U lovu kad bi s kim bio i kad bi se vrgao iz ńega, između svijeh pušaka poznao bi se, kako dere jogun Stojanov. Isti taj moj djed znao je kožune krojiti od kozije mješetine, što ih je u prve zemane svijet ovda nosio, te kad bi mu ga ko donio pa ga počeo učiti, kako će da ga kroji, odmah bi mu ga vrndaļio, pa je ostalo u narodu makar kod koga zanaǵije, kad mu se reče: ne tako neg ovako, a on mu reče: „Nemoj da bude ka' kožun Stojanov.“ Zato zanaǵiju o šta ne služi učiti.

*

zapeo uprav za ńu, pa mu reče: „Evo ja ću se prije zakleti“, pa spuštajući polaško nogu držeći je povrh gvožđa veli: „Da Bog da, sapela me ova evanđeļa, ako sam ičem kriva.“ I tako joj ništa, onda natjera vuka: „Ala sad se ti tako zakuni!“ a vučina ne znajući za ništo korači pa šapajačinom top u gvožđa; ne imadijaše se dokad kleti kao lisica, nego ga stade pomagańa, a lisica će: „Eto to si kriv pa te sapeše evanđeļa! Dušu u se, moj vujo, dok ne dođe pop, koji je ta evanđeļa podnio tute; on će te iz ńih izbaviti.“ I tako lija noge poda se te okrenu, kud joj i stariji.

2. Opet je negdje lisica drugovačije vuka varala, bila je učinila vintu, da je krepala, i to nasred kolnog puta. Volari su vozili praznu bačvu i u ńoj torbu, u kojoj bijaše kruh kruha i cijel sirac. Krasna ti lija ne će da bježi od kola, nego isplazila jezik, da su muve bile u ń napļuvale; volari zdupe je za nogu te s ńom u bačvu misleći u sebi: zauvar nam je za bekinu joj uzeti opanke. A ona ti lijepo zańuši za sir, koji proglođe nasred srijede i natakne na vrat te polagano iz bačve ovda mi je put. Volari ne znajući za ništo, kad su došli kući, odmah kazuju, kako će se za ńezinu bekinu obuti. Kad zavirili u bačvu, a to nema ńe ni sirca. Kuš grđe prdačine i ruga, i tako nikom ništa. Ona bazajući srete vuka, koji joj reče: „Ko ti je dao, teto, sirac? Dajde mi zeru!“ Ona mu veli: „Bogme, braco, ne dam; ja sam ovo izlokala.“ Pita on: „A gdje?“ a ona uprļe nogom u kamenicu, koja bijaše puna vode i mjesec pripačio u ńu nalik na sirac: „Eno, vujo, pa izloči, kako sam i ja!“ A on ala da se loče, grdna bijaše kamenica, a mjesec stoji na mjestu. Tako ńemu trže voda na g . . . u, lija začepi, a vuk udri loči još, da mu je trgla na uši i na usta. Lisica sve pozačepļa i onda na ń uzjaha pa mu reče: „Vujo, boli me i nosi me kući.“ Natoprļi se on i pođe, a ona zakala: „Bolan zdrava nosi, bolan zdrava nosi!“ A vuk će ńoj: „Što to, teto?“ — „A ništa, braco, ovo je u ogńu te bandam.“ I tako je vuk nosio, dok se god nije prevalio i crkao.

3. Nekad je putovao sveti Savo pa srio vuka u pustińi, koji bijaše premro od gladi, pa zapitau sv. Savė, da bi što io. On ga posla u tu blizo jednog čobana ovce, da uzme jednu s reda, a on ne htjede tako nego izabra najboļeg praza. Vidi sv. Savo, da je čobanu žao, te udari vuka štapom po stražńem trupu veleći mu: „Da si osalen proklet, i kako ovaj štap moj bio suh, tako i tvoj stražńi trup!“ I tako i ostade u svakog vuka, da je u predńem trupu jedar i širok, u stražńem suh.

4. Negdje u pećini bio se razbolio lav, car od sve zvjeradije. Vuk

mu je bio za kamarijera. Zvjerke sve su dolazile na poklon svome caru, osim lisice, a baš nije ni smjela. Vuk nalaže na ńu svašta lavu, kako je mogla svaka zvjerka doći pokloniti se, a ona kao da se ne boji, ne će. Lav i tako štuv od bolesti, da ga je lako razdražiti, pa reče vuku: „Odmah aj po ńu!“ Natoprļi se vuk te kroz krš po ńu. Osjeti se lisica, da je on nalagao lavu što na ńu, te kao gospoja naumi se osvetiti mu. Čim došla pred lava, klańa se i uvija do crne zemļe, pa veli lavu: „Visoki care, oprosti, što dosad nijesam ti mogla doći. Čula sam, da te ļuto boli, zato sam išla pro brda i dolina, da bi ti koje biļe našla za lijek. Evo vidi mi nogu krvavijeh, što sam se prevlačila kroz trńe i jaseńe. U tome me i san uhvati i dođe mi na san, da ti nema lijeka bez vučije s leđa komad kože: gdje te boli, ondje je privi, odmah će ti biti lašńe kao da rukom skineš.“ Lav to povjerava i reče joj: „Ajde za poslom, nije ni vrag crn, koliko svijet kaže; ima tako i na tebi zlobe.“ Pa onda zovnu vuka. Rupi vuk, gleda oko sebe, ne bi li gdje ńu oli joj tikvu ugledao. Tako čim priđe lavu, a on ćup za ń, te od repa do ušiju oguli mu kože, pa privije ondje, gdje ga tišti. Učini vuk jadan mâ, ruga mu se lisica: „Nu de já, ti pobro u crļenoj baji!“ Vuk se ne obzire nego iz svijeh ramena vije i previja, a lisica će ńemu: „Odavno sam ja tebi kazala, da daļe vuče od gospode, jer kogod š ńima posla ima, tako će mu bíti, da će ga oguliti od repa do glave.“

Poslovice o vuku. Narod u Bukovici u svakom ne mal govoru oli kojem progonańu jedan drugoga sporedit će s vukom, oli koju vučiju mu prišiti na leđa, te sve do cigle ciglate koja se čula. Evo ih:

Nije vuk ničije sreće izio. — Ovo je, kad kakvoj curi oli momku urisuju, da se ne će on oženiti oli ona gdje u dobro udati, oli česovu potrebńaku, da ne će obogatiti.

Nema tu ćuka da nije vuka. — Ovo se govori onome, koji prijeti jačemu od sebe.

Ovči blêk, a vučije srce. — Ovo se pribaciva onijem ļudma, koji se pretvaraju i podvlače, bi rek da su svetińaci, a onamo iz potaje odrli bi Boga, crkvu i narod.

Na poruke vuk mesa ne ije. — To je kad ko svoje posle od zazbiļa ne će da sam obedi, nego šaļe drugog namjesto sebe; oli kad kome za koji zajam idu pisati, oni, ko bi dao, prije će vavijek dati, kad mu se s glavom dođe, zato poruka ne vaļa.

Svaka je vika na vuka, a iza vuka i lisica vùkâ. — Ovo je, kad se uzme pizma na kojeg da krade, oli makar česovo zlo da

radi; on uđa biti u stvari pravedan, a na ńegovo ime drugi to čine.

Ćerajući vuka išćerat ćeš lisicu. — To se divani onome, ko je zašto tužen pa mu se čini, da je pravedan, a i ostao je prav na sudu, onda on za osvetiti se zakala gonati one pa navuče opet na se branu i štetu, da jedva opet ostane prav.

Da je dobra kuća, i vuk bi je gradio. — Ovako se govori onijem za ugoditi im, koji se skiću po svijetu, a ne mogu se nigdje smiriti, oli kad koga šaļu u najam, vele mu tako i ovako: Trbuom za kruvom, đe ti glava, tu ti rana.

Ni vuk mesa ne ije u svaka doba, a kamo li š ti. — Ovo kutńi starješina reče čeļadi svojoj, kad izgone od ńega krmetinu oli drugi koji omršaj, jer vuku je prosto ugrabiti, što hoće i oklen hoće, ali ipak vavijek ne može, da više puta on zemļu jede.

Bravije je gubice, a vučije guzice. — Tako se reče onome, koji za kojom soprom pomalo jede i griska, stidi se, oli se gladan digao, ali tako malo pomalo sve poio. Za ńim poslije kad saznadu, kakav je, to će mu reći.

Upalo je vuku u čeļusti. — Kad ko bogati i jači u rodbini dobije što u ruke, a siromašnijem žao, pa bi rada to sebi da mogu kako dobiti, a ne mogu. Isto se ovo reče, kad đendari kome odnesu pušku, pa se uzda onaj, čija je, da će mu biti povraćena makar od starije vlasti, ali što upane vuku u čeļusti (žvale), nigda se ne vidi.

Ni u gori o zlu ne govori. — Jedanput usred planine i pustińe u nekoj dolini izvali se na travu vuk te udri da se vaļa i prdi, pa onda reče sam sebi: „Ala sad lako li bi me čovjek, da gdje ima, smajdanio!“ On to dobro nije ni izrekao, a čovjek, kako je došao sjeći obručove sikirom, iza grma vuka tȍp među uši, da mu je odmah mozak prsnuo. Zato nigdje, gdje se je, da se je, ne vaļa o nikakvu zlu divaniti, jer se ne zna, gdje ko može slušati i zlo pronijeti.

Vukovi su ono, pa ko će među ńih ići. — Ovo se veli gdje ima dosta braće sigurne i mlade, da ni lupež, koji je najgori i najvještiji blago istezati iz jare, ne smije među jaku braću ići, pa ni česovi robļači, bili carski oli općinski, grsti im se udariti na puno ļudi u kući sigurijeh, zato ih prozovu da su vukovi. Nego na lijepe s takijem postupa se i pušti im se napolak, kako hoće oni.

Ovca je vučije štene dojila i uzdigla; kad je ono ponaraslo, izjelo je ovcu. — Ima jednijeh da uzdignu česova siromaška; kad se isklepa i dođe do snage, a on osramoti tu kuću i pokrade. Drugi odmah će reći: Eto othrani tuđu sirotu za svoju štetu i sramotu!

Vuk Prokas ispod Promine. — U prve zemane, pripovijedaju, da je velika glad bila, a u Šibeniku neki kamatar razdavao bi pod skupe novce na dug žito. Kad je jednome nasuo četiri pune vreće, onda mu trgovac upita za ime; taj mu kaza tako. Čeka trgovac, t. j. kamağija, da mu više plati, jer je rok prošao bio. Najkasnije učini petiļ na toga „Vuka Prokasa ispod Promine“. Kad došla karta u selo, čudi se svak: u Promini ima devet kapitanija, a toga imena nema nigdje. Najkasnije osjeti se čauš, da je bila prevara, govoreći: „Bog zna, koliko je vukova prokasalo povrh Promine i po dnu!“ I sada više ńih, kad se pitaju: oklen si, pobro? a on šalom odgovori: „Ja sam vuk Prokas ispod Promine.“

Ne plaši vuka s kozijom mješinom. — Vuk se ne boji koze ni kozije mješine, kao ni zli i jaki čovjek ne boji se gube koje ni ńegove prijetńe, kad mu slabi od straha počne pred kim prijetiti. Taj, koji je sigurni, ne će da poručiva oli da prijeti, nego što sumi, na obrez učini, i s ovijem prekore toga maloga su tri besjede.

Krsti vuka, vuk opeʼ u goru. — Oli: *Ja te krstim, a ti prdiš.* To se reče onome, ko je vrtoglav oli hrastove glave, pa ne će oli ne može da pamti; ako i upamti, ne da se kraju, nego hoće naopako, te goni na svoj divļački mod, oli hoće onako, kako ńemu kuvińa, a drugom bilo, kako bilo.

Vuk i lisica mijeńaju dlaku a ćudi nikad. — Ovo se govori onome, ko ima svojih puno mana, a ne će oli ne može da ih se otrese, pa i u starost ih tjera: zaludu je posijedio, a je li u mlada doba krao, pa tako staru kad mu dođe ruke, ukoči po svojoj jednoj ćudi, koju je imao, kad nije posijedio u mlada doba.

Kal da vuci oko mene viju. — Ovako reče svaki, kad izgladni, jer ima ih, da gladi nikako durati ne mogu, nego najašu na ženu, kad im ručka ne spremi na vrijeme. Tako kasno kad počnu jesti, još reku: „Moram li se ļutiti, ta više je ručao i onaj, ko je goveda izgubio, pa ih našao!“

Sade vuk i šuša naporedu oru. — Ovo malo ko da ne će u kom pregonańu jedan drugom reći; zakon u tome spomińu. Vuk jest bio vuk i klao ovce i koze šušate; tako bili su neki i lupeži i globağije, a siromašni narod bez snage i oružja kao koza šuša bez rogu, ali dođe vrijeme, da ti lopovi kao nekad vukovi uporedu oru sa siromaškom i gorijem od sebe, bez da mu smije reći: i tamo se daļe.

Šta ti je grlu, kal da si na vuka pikao. — Ovako reku svakom onome, kome je grlo od nazibe promuklo, oli od koje vike postao rapav glas, jer kogod na vuka je vikao, akao i pikao, izgubi grlo

za puno zemana, nego hoće mu se spavańa puno, dok mu dođe na šȅst.

Mi o vuku, a vuk na vrata. — Ovo reku onome, kad o ńemu što bajure, a on trevi u te mjere u ńev divan oklen banuti. Još ako trevi na gotov ručak tako banuti, reku mu: tebe je vratar gradio, kad si tako sretan rupiti za gotov objed.

Lako je mrtvu vuku zube brojiti. — Tako reče onaj, koji je nekad krao oli česovo junaštvo činio, a š ńim sade svijet kore i svašto mu spomińu, što je u mlada doba radio.

Kad smo vuka ubili, ajmo ga i u jamu uvaliti. — Kad braća koju radńu rade, a imadu koga tuđeg, pa da im se što ujaše, a mrak se priškrbana, pa da im ne ostaje za sutra, tako reku među se, da više sarade na tuđa leđa.

Vuk ne vije, što je gladan i žedan, neg vije, da dozove svoju družinu. — Tako i oni, koji dođu u krčmu, a kod kuće su jeli i pili, i onda u krčmi zarevu, kad ih drugi čuju, odmah idu gleti, ko pjeva, i tako zavrgnu tolu i jeglen. Najkasnije ala da se toči i siječe, a da se ne budu na pjesmu sazivali, siti od kuće ne bi se bili sastajali ni troška činili. Tako i vukovi: jedan kad je sam, mańe ol ni zere are učiniti ne će, a u družini kapci su i na čovjeka udariti.

Stari vuk pasja prdačina. — Ovo reku stari ļudi i stare žene sebi, kad ih mladež napopane, najskoli cure starcom, kad se zakalaju šaliti, a on se sjeti svojijeh mladijeh godina pa će odmah na glas tako ńima o sebi reći, makar teke i ńih sobom uio.

Ako si ti vuk, nijesam ni ja ćuk. — Tako reku onome, koji hoće koga da prevari, a ovaj se dosjeti pa mu tako odrapi. S tom riječi narene ga na pošteńe, jer kažu, da je najgore za budalu proći, pa je li te prevario jedan, onda će opet još ko, i tako čovjek koliko za štetu, toliko za rugo ostane.

Nijesu vuci navukli, neg tvoji zubi natukli. — Rekla je ovako svaka maja, koja je debela, pa joj se začude, što to ńoj nije drago, da joj se reče sporadi uroka, te da ne ostane podrečena, odmah ona će nato: „Ovaka sam i juče bila, začudi mi se, û, što sam ti ćela reći!“

Ne mogu biti siti vuci, a cijeli jańci. — Ovako starješina reče kućanma, kad mu što diraju, kao najviše da rakije oli vina utoče. Onda starješina, koji je mudar, opazit će na pari kojem da mu miriši špiritom, pa odmah oblazi bačve, i tako kad sazna, reći će im, jer ne mogu oni biti pjani, ako nijesu dirali (a bačve netaknute).

Ne imao vuk rane pa razlizao guzicu. — Ovako reku onome,

koji se što malo porezao, ogrebao, oli da ga je gdje drača obola, a on to da zavija i uzimļe zazbiļ. Najviše tek male boļetice zavijaju i lažu, da ih bole, u kućama velikijem, samo da ne rade, a starješina, koji je vurben, odmah ide gleti tu ranicu, pa kad je vidi da je stvar od ništa, odmah ga s vukom obruži. I onda nije kud kamo, taj se pregne raditi, a ranicu zaboravi, — u tom mu i prođe.

Vuk i lisica mnoga zla po svijetu urade, ali najkašńe plate svojim kožami. — Ali mogu i ne mogu platiti sve štete, koju su učinili, kožama.

Podrugačice o Borovičanima.

Zabiļežio Mijo Žuļić.

Borovica je selo u Bosni, u župi šutješkoj, kotara visočkoga, a udaļeno je od Vareša jedno tri sata. Staroga je vakta u Borovici bilo i majdana, a danas ih više nema. Borovičani su ļudi čestiti, koji se ponajviše — kako imaju svoje prostrane ńive (sjenokoše) — bave stočarstvom. Nijesu pijanci nego su štediše, te uvijek gledaju posla, a nada sve čuvaju se duga. Stoga u Borovicu ne zalazi „sekutor" (eksekutor), niti Borovičani znaju, šta je to „sekucija". U ostalom su Borovičani priprosti i naivni seļaci, a vaļada im je ponajlošija strana ta, što se ļute, ako se i malo u ńih dira. Ovo će i biti glavni razlog, da se o ńima u Varešu i okolici izmišļaju i pričaju različne sprdńe i podrugačice, od kojih sam ja čuo evo ove:

1. Kako se je Borovičanima kobila zaefendijala.

Ono je bilo još negdje prije Omer paše, još bašinskoga vakta, kad su Borovičani gonili u Sarajevo na kobili sir, mast, a kadikad i sijeno, pa ga tamo prodavali. Dogodit će se, da su jednog dana sarajske baše izišle negdje u poļe niže Sarajeva, pa jeli i pili, dok im nije nestalo para. Dok će ti jedan od ńih ugledati, kako jedan Borovičanin goni sira i masla na kobili, pa reče družini: „Čuo sam, da je Borovičanina lasno prevariti, već ajdemo da mu lijepo s kobile skinemo jular, pa ću ga ja nataknuti sebi na glavu, a vi dotle bježite s kobilom i s onijem, što je na ńoj, na drugu stranu, pa prodajte, a ja ću za Borovičaninom ići namjesto kobile. A kad se on obazdre, ja već znam, šta mi je raditi." — Svi na to pristanu, i kad im se je oni Borovičanin primakao, oni mu efendija vješto i polako zađe za leđa, brže boļe skine s kobile jular, pa ga sebi natakne na glavu, a ostale baše brže boļe spopanu kobilu sa sirom i maslom, pa pobjegnu na drugu stranu. A moj ti jadni Borovičanin samo gleda preda se i ide daļe misleći, da još kobila ide za ńim.

Kad dođe do blizu gradskijeh ulica, onda oni zaulareni Turčin stane, trgne se te se počne otimati, nek se Borovičanin okrene. A pošto se Borovičanin okrene, upropasti se od čuda videći na svojoj kobili saruk i amediju, pa reče: „Nu, tako ti doga, što se je moja kobila zaefendijala!“ — A baša ne budi lijen, već odmah digne na Borovičanina viku i galamu, te hršum na jadnog Borovičanina pred svijetom veleći, da ga je silom htio osramotiti i zajulariti. Be, još ga htjede i sudu tužiti, da mu Borovičanin nije potkučio mita, — osim što mu od kobile, sira i masla ni čusa ni glasa ne bijaše.

To se čudo na daleko čulo. Svijet se na sva usta stao Borovičanima rugati, kako im se je kobila zaefendijala. — Od onoga vakta, kažu ļudi, u cijeloj Borovici nigdje nitko nema i ne će da drži ni cigle jedne kobile.

2. Borovičani natežu kladu.

O istijem Borovičanima pričaju po Varešu, Sutjesci i naokolo, kako su jednoć kladu majdansku natezali. Treba znati, da je starinskog vakta i u Borovici bilo majdana. Ļudi kazuju, da su Borovičani umjeli najboļu maziju praviti i da su je na daleko dobro prodavali. Maziju su kovali u majdanu, a u svakom majdanu treba klada. Borovičani dakle usjekli jednoć kladu, ali kako su bili mudre glave, ne sjete se na vakat, da izmjere, koliko će im duga klada trebati, već sjekli onako od oka. Kad tamo, da kladu u majdanu namjeste, ali klada za čitav aršin prekratka. Šta će sad? Dugo su mislili, dok se jedan od ńih, koji je bio među ńima najpametniji, ne dosjeti, da bi se klada mogla nategnuti, pa da nadođe duga, koliko treba. Drugi to jedva dočekaju, pa uzmu jaka užeta, svežu kladu s jedan i drugi kraj, te nateži tamo, nateži amo, ali sve uzalud. Najposlije se i oni uvjere, da im je sva muka zabadava, te manu ćorava posla rugajući se sami sebi, kako su što tako i pomisliti mogli, a nekmoli raditi. Te im ne preosta drugo, već onu kratku kladu u drva iscijepaše, a za majdana drugu usjekoše.

3. Mac peke! Mac peke!

Ono kazuju, da su Borovičani jednoć u nekakvoj gustoj šumi sjekli jelice. Da jednu jelicu lagļe posiječe i sobori. domisli se jedan Borovičanin, da je najprija potkreše. I doista se popne na jelicu, pa je počne kresati, ama kako je pametna glava bio, stane jelicu potkresivati odozdo prema gore, mjesto da pođe odozgo doļe. Istom kad se je već ispeo do na vršak, onda se sjeti, da s jelice ne može

snići. Upatio se siromah od straha, kumio i proklińao ostale ļude, što su tu blizu radili, da mu kakogod pomognu snići, ali sve uzalud. Najposlije se najpametniji od ńih domisli, da će mu nesretniku moći jedino mačak pomoći. Treba donijeti mačka, pa nek on onom nesrećniku na jelicu iznese uže, a on će onda lasno niz jelicu spuzati. Ali evo muke, ne će mačak pod živu glavu na jelicu, već oni kukavac Borovičanin s jelice počne svašta izmišļati, kako bi mačka prevario, da se popne k ńemu na jelicu, ali mačak ne će, pa ne će. Najposlije se sjeti, pa će ti se, jadan, uzeti za ono svoga jadnoga života pa ga stane prema mačku pokazivati i stane mačka kumiti i preklińati, da mu iziđe, govoreći mu po hiļadu puta: „Mac peke, mac peke, ne varam, doga mi! Mac peke, ne varam, posta mi! Mac, dragi, ne varam, ńeba mi!“ Ali sve uzalud, mačak stoji ka ukopan, pa ni da se makne! A ńemu jadniku ne preostane drugo, van da pristane na to, neka mu drugovi jelicu posijeku, pa veće šta bude od ńega, kad jelica pane. Oni tako i urade, jelica pane a on, srećom ńegovom, pane na druge jelice, pa ostane živ, samo što ga je grańe pošteno izgrebļalo i izubijalo.

Ovo se brzo pročuje po Varešu, po Sutjesci i unaokolo, te se svjetina uzme odonda rugati Borovičanima i napastovati ih. Ni danas nijedan Borovičanin u Varešu nema živa mira, jer se za svakijem sa sviju strana u sav glas viče: Mac peke, mac peke, ne varam, posta mi! Mac peke, miau!!

Odonda u Borovici više nitko ne zove mačke riječima „mac“, nego ih zovu po boji dlake: šara, kola, crna, bijela i t. d. Borovičani, da mogu biti bez mačke, najvoļeli bi, da je nikake nemaju, kao što nemaju kobila, ama se ovdje pokazalo, da je čovjeku mačka preča od kobile.

4. Borovičani skaču u maglu.

Jednoć se desilo nekoliko Borovičana na visokoj stijeni. Sunce je lijepo sjalo, a kad pogledaju naniže, ispod stijene se nešto bijeli baš ko pamuk. To je bila pala magla naniže od ńih. Dok će ti jedan Borovičanin reći drugima: „Doga vam, bratjo, gledajte doli ispod nas pamuka! Ajdemo skakati odavlen dol u oni pamuk!“ To rekne i skoči do u onu maglu. Ostali ga pogledaju, pošto je doļe na dno pao, pa ugledaju, kako je jadnik iskesio zube, te pomisle, da mu je u onom pamuku lijepo i da im se smije, te i oni okrenu za ńime skakati u onu maglu, i svi polome vratove.

5. Kako su Borovičani mutili mlijeko pod badńem.

Ništa ti ļevšega nema, već kad se u ļeti lijepo ruča ja večera, pa ako je Bog dao onda lijepa kisela mlijeka, udrobiti prove, mlijeko razmutiti vodom, pa onda kusati, da se razgališ na onoj ļetnoj žegi! Ama je ono velika muka, kada se za jednom sinijom nađe kašika mnogo, a malo mlijeka! Onda ne preostaje drugo, već vaļa mlijeko dobro razvodńeti, jer je više bjelava nego mrkuļa.

Tako se jednoć dogodilo i Borovičanima. Sjeli ļudi da kusaju kisela mlijeka, ama ļudi bilo mnogo, a mlijeka malo za ńih onake žedne. Srećom ńihovom bilo je to blizu majdanskog badńa. Majdan je baš onda kovao, kolo se majdansko vrtjelo, a voda s ńega frcala — bijela kao mlijeko. Stoga ti se moji Borovičani domisliše, da mlijeko podnesu pod badań, po svoj prilici ostat će bijelo kao i bilo, a bit će ga, pobre, da će ga se svi moći do mile voļe nakusati, i da im ga još dosta priteče. Što smislili, to i učinili: podnesu čanak s mlijekom pod badań, kad tamo, silna im voda izapra i ono malo mlijeka, što je bilo u čanku, a za ńih kukavce ostade jedna sprdńa više pred svijetom.

*

Mirļani vare mandru brez drv(a).

Jedno dva sata hoda od Vareša prema jugu ima lijepo selo *Mir*. Kazuju ļudi, kako je jednoć nekoliko Mirļana vidjelo, kako nasred jedne ńive iz zemļe kvrca voda. Uprav im je bila móba, pa im je vaļalo za ńu svariti mnogo mandre. Obraduju se ļudi, što im ne treba drva donositi, pa toliku vodu za mandre uzvarivati, nego misleći, da je ono vrela voda, što kļuča iz zemļe, saspu u ti izvor pun tovar kukuruzna mliva — neka se vari pura. Kad tamo, a hladna, a jaka, pa im raznese zabadava tovar mliva. Vidjev to Mirļani se postidješe, a događaj se ovi pročuje ubrzo po Varešu i po obližńim selima, te odonda u nas diraju (napastuju) Mirļane, da su htjeli na izvoru bez drva mandru svariti.

Čarojice.

Narodni običaj u Kolima (Bosna).[1]

Napisao Ivo Šajnović.

Prvo Spasova dne na pet šest dana zdogovori se jedno desetak mlađarije najdaļe do petnaest, a da će u „čarojice“. Htjelo bi ńih i više ići, ama baš ne daju svakomu, već koga izaberu, ko će ljudski, koji ne će zaći u kakvu svađu ili besposlicu. Kad budi uoči Spasova, ovako s večera, ukupe se u kući, gdje se uroče. Svaki prvo ponese sa sobom od kuće za potrebu sude: ko torbu, ko vreću, ko kablić i tako, gdje će trpati p r o š e v i n u. Kad se svi iskupe, izabiru mladića golobrada pa ga presvuku u cursku odjeću i tako ga naprave, da ne bi reko da nije cura; pa onda nađu između sebe djevera vođu, što će ih voditi. Kad su tako curu napravili i naredili, biraju još starješinu, koji će tijem upravļati i nazoriti na ńih. Sa sobom ponesu još bronze i zvona, kud prolaze, da se čuje, jer reko bi kogođ: drukčije hajduci.

Kad se sve tako osigura i uredi, krenu se, ama kad se podobro smrči. Najprije obiđu tuđa sela pa onda svoje. Čarojice u Dońijeh Kolî ravna četiri sela obigraju: najprvo u Čokore pa pola Gorńijeh Goleša, pa Dońa Goleša, pa Prńavor, pa najnatragu će se svaliti u svoje selo. U svom selu presvuku i curu pa sjutridan na Spasovo tu i ručaju.

Kad „čarojice“ pođu, umah okrenu klepetati bronzama, zvoniti zvonima, pjevati i tako. Pjevaju obične pjesme djevojačke kao na priliku:

Ukopala majka Milovana
— Jańe moje!
Majka Milovana —
Na gradini više vinograda.
— Jańe moje!
Više vinograda. —

---

[1] Isp. „Zbornik“ III.

Pita nana sina Milovana:
— Jańe moje!
Sina Milovana —
Je l' ti, Mile, sveta zemļa teška?
— Jańe moje!
Sveta zemļa teška? —
Nije meni sveta zemļa teška,
— Jańe moje!
Sveta zemļa teška —
Već je teška djevojačka kletva;
— Jańe moje!
Djevojačka kletva —
Kad zakune, do Boga se čuje!
— Jańe moje!
Do Boga se čuje.

Kad dođu pred kuću, stanu svi pred vratima, a djever curu za ruku pa je uvede unutri. Tu cura poļubi domaćina u ruku, a domaćin ńu daruje obično novcem; kako koji: gdjekoji sekserom, gdjekoji dvama i tako. Poslije toga djever izvede curu na dvor, a jedan između „čarojica", starješina, traži i ište proševinu. Kaže: „Daj, stanarice. Što je popovo, nek je gotovo. Ponesi, s čijem si jakosna." I tako iskače. Domaćin mahom i domaćica skoče i iznose šta imaju: ko sira, ko vune, ko jaja, ko skorupa, ko brašna i tako. „Čarojice" su već prvo naredile, ko će što nositi: jedan ovo, jedan ono. Domaćica iznosi, a starješina: „Kä, vidi, šta nosi!" povikne. Kad recimo, nosi domaćica sô, on će viknuti: „Ej ti, sole, polazi!" Ako skorup: „Polazi ti, skutaru, vunaru..., jajaru!" i sve tako. — Ako budi bašča pa u ńoj luka, povrća i cvijeća, pogule, počupaju, koliko im duša hoće. Ne će im domaćin ni probijeliti. Još mu je draže, ako potaru i potrpaju više. Ako budi u kući mladurina kakvijeh i cura, i ono će im pomoći trgati. Tu će nabaciti koju, nasmijati se, našaliti i tako.

Kad je svega dosta i kad se dignu, dođu pred kuću, pa će starješina, ili ako on ne zna, naći će koga ispred sebe, početi zahvaļivati: „Domaćine, hvala! — Rodila ti šenica bjelica, po dnu busata, po vrhu klasata, po srijedi modra, u klasu rodna, iznutra crļena, okolo blagoslovļena!" — Onda reče: „Dete, djeco, amin!" Oni svi u jedno grlo: „Amin". Drugoč reče: „Bila ti glavica kupusa ko u Petra Tubońića g.....[1]; bio ti klas, kolik popov štap; bio ti snop, kolik pop, bio ti stôg, kolik zeleni bor, na ńemu sjedi Gospodar Bog, nekom dijeli kapom, nekom šakom, meni i tebi, domaćine, vrećom, dobrom srećom; dete, djeco, Amin!" — Na polasku veli: „S Bogom ostaj, domaćine! Hvala, živio, pomogo te Bog! U mlinu ti si namiļalo, u načvâ nakuvavalo, a u zgradi naļubilo i naspavalo. Dete, djeco, Amin!"

[1] Ima neki Petar Tubońić, grdna i krupna ļudina, stari čovjek, pa stoga šale se.

Otle se navrnu drugome, tako trećem. Svu dragu božju noć obilaze od kuće do kuće pjevajući i zvoneći, i sjutra osvanu na samo Spasovo. Kad bude ovako pred ručak, oprave dvojicu da im ručak spreme i osiguraju; tamam gdje su curu presvukli. Rakije faliti ne može. Ostali još hodaju, pa kad su već obašli, kome su htjeli, svale se najposlije na ručak. Domaćinu je dobro, kod koga se ruča. Ńihova je rakija, ńihov smok, ńihovo sve, pa ostane iza ńih, kao kad se ije na čudo. Pravo čeļad mra prodangubi oko ńih ložeći vatru i spremajući ručak, ama to ništa. Ručak ko ručak. Tu se pije, pjeva, hvata se u kolo i tako. Poslije ručka uzme starješina onu proševinu, istrese je na hrpu pa prodaje za pare. Prvo nudi čarojičarima pa onda ostalijem ļudima. Lijepih se para nabere. Kako ne će! Neko će uzeti so, neko brašno, neko jaja, neko vunu, neko tako, neko tako; a svijet se i jest izopijao, pa se nagoni i natječe. Kad sve rasprodaj i unovči, uzme starješina novce pa svakome podjednako razdijeli. Onda svaki svojoj kući.

Eto tako su u nas u Dońijeh Kolî „čarojice“. Ovamo na ovaj kraj kao ovdje čarojičari ne presvlače curu, već obilazi mlađarija sama. Dandani na ovaj kraj čarojice su gotovo i isplavile. Brane žandari. A kako i ne će! Budi onijeh rđavih ļudi i keńaca pa se izopijaj pa onda udri između se; pokrhaj se. Tako neke godine izopijali se pa sve bronzama porazbijali glave jedni drugijem.

To je u nas ostao običaj s ļetine, kao da rodi i ponese dobro ļetina. Zato je čarojicama sloboda gaziti i traļati, kudgođ hoće! Ne paze se tu ni usjevi, ni poļa, ni žita, ni bašče, ni išta. Svaki domaćin i gospodar voli da čarojičari prođu preko ńegova dobra i većma potru. Veli: boļe će mu ļetina ponijeti.

Ima u Prńavoru čovjek neki Košić, pa se u ńega sastanu po četvore čarojice, što iz Bistrice, što iz Goleša, što iz Čokora, što iz Dońijeh Kola. Pa taj čovjek dat će od sebe ručak i piće; tako on dočeka čarojice. — Neke godine digle se one, cup ńemu, a čeļad se ńegova i on spremaju crkvi i pošli bili. Pravo čarojice se htjedoše vratiti, ali hoćeš. Bila neka žena, zar Koļanka, pa se udala u ńegovu kuću, opazi ih i povika: „Eto meni mojijeh Koļana; ja ne ću crkvi!“ I ne dadoše im otići. Ostavi domaćin mjesto sebe brata. Veli mu: „Opremi ti meni ļude i posluži rakijom. A evo ti dorat, kad ih poslužiš i namiriš, uzjaši na ń, možeš nas stići, a mi odosmo crkvi.“ I čarojice ostadoše tu jedeći i dvojica, što posluživahu rakiju, a końjednako stajao gotov osedlan, pod uzdom, dogođ se one ne digoše.

Pčele.

Narodno pričańe u Gospiću.

NAPISAO MIJO BIĻAN.

U Gospiću živio kao penzonirac kapetan Mudrovčić. Bio je marļiv a strog po kapitanski; rado bi se upoveļavao uvijek i svagdje i u svačiji razgovor, samo da pouči, — i da se pokaže pametnim. On se bavio pčelareńem. On pčelama svojim nije dao nikomu; ne radi toga, što da je pčelareńe kakova tajna, nego radi toga, da mu ne bi urekao pčela. Mene volio kao svoje rođenče; prozvao me i zvao uvijek Reļa. Znao sam po cijele sate s ńim sjediti na klupi i slušati, što mi je pripovijedao, osobito kad bismo čekali novi roj. Ńegov vučko, kao mrki iz gorice vuk, ne dade ni ptici u dvorište, — — ja, ja sam mogao zaviriti i u svaki kiļerak. Ono, što mi je o pčelama pričao, to sam evo zabiļežio godine 1864.

1. Pčele su najkorisniji božji stvorovi.

2. Oko pčela malo truda i muke, ali obilata blagoslova i koristi.

3. Pčele čuvaju čovjeka i kuću; jer dok su one u kući, eto i sreće; pobjegoše li ti pčele, — odbježa i sreća.

4. Samo sretna kuća može držati pčele.

5. Gdje je na kući prokletstvo i sirotińske suze, tu se pčele ne smiriše.

6. Pčele su čovjeku dobročinci, jer mu daju med, najboļi lijek za grlicu, i med za hranu; ta bez meda nema za kuma medeńaka.

7. Gdje te pčele ujedu, ne ćeš imati do smrti ni vrtļevine ni vrbańca.

8. Pčela je Bogu jako mila; jer Bog i ńegovi miļenici trpe samo one svijeće, koje su od pčelińega voska.

9. Pčele su čovjeku korisne a Bogu i svecima mile, stoga se ne smije reći, da pčele crkavaju ili pogibaju, nego da umiru.

10. Pčelâ ne ubijaj! jer koliko ubiješ pčela u poļu, toliko će ti godina duša u purgatorije.

11. U pčele ne diraj, pa ćeš i ti imati mira.

12. Najsretnije su pčele nađene, t. j. najboļe ti pođu za rukom one pčele, koje si našao.

13. Nađeš li pčele, reci tri puta: „Ja našao vas, vi našli mene“; gledaš li pri tom u nebo, pčele će ti ili pobjeći ili ne će ići od ruke; gledaš li u zemļu, smirit će se i ići će ti dobro od ruke.

14. Nijesu svake nađene pčele sretne. — Samo one nosi kući, koje si našao za mlađaka pa do užbe; jer kao što mjesec raste, punit će se i košnica.

15. Nađene pčele nosi šuteći kući. Oko vatara ih nije dobro nositi; utetivi dakle ravnim putom kući, da ne moraš obilaziti kućâ.

16. Po danu se ne nose kući nađene pčele.

17. Ako nije mjesečine, pčela ne nosi kući.

18. Kad si pčele donio kući, pronesi ih od istoka prama zapadu, tri puta oko kuće ili oko pčeliňaka, te reci 3 puta: „Koliko koraka oko kuće, toliko godina do škrape.“ Pri tom najstarija u kući ženska glava neka otvori bagu i neka rekne: „Medo, tebi prazno dupļe, a tebi, majo, čvrsta kuća!“

19. Nađeš li pčele, ne smiješ se čuditi ni na glas veseliti; već pogledaj na sve 4 strane: Vidi li tebe tko, ti bježi pa reci: „Majo, ne vidjeh te.“ Vidiš li koga, a ti se sakri, da te ne bi opazio.

20. Želiš li pčele držati a ne nađeš li roja, onda su kradene pčele najsretnije.

21. Ako je komu pčelac ukraden, taj u ňih više nema sreće niti koristi; neka slobodno utamani i one, što su mu ostale, pa bilo ih i 100.

22. Kupļene a neplaćene pčele su također sretne.

23. Pčele prodaj samo za gotov srebrn novac ili samo za bijelo žito. —

24. Ako si prodao pčelca, a ne dobio ni novaca ni žita, nemoj metati više pčelca na ono mjesto, gdje je prodani pčelac bio.

25. Kupļene a neplaćene pčele dobro pazi.

26. Na badňi dan o ponoći dođi k pčelcu, pa čuješ li matični glas, a ti sjutra u svu zoru otidi i plati kupļeni a neplaćeni roj; ne čuješ li matice, nikomu ništa.

27. Do svojih pčela ne daj nikomu.

28. Žene, kojih oči nisu parice (t. j. kurve, dáše), zator su za pčele.

29. Ciganki ne daj ni u kuću, a kamoli do pčeliňaka.

30. Ciganki ne daj ni meda ni voska.

31. Uoči Bogojavļeńa, kada momci i djevojke donesu blagoslovene vode i pozdrave: „Bog se javi, cicvara se vari“, poškropi planinka svaki pčelac blagoslovenom vodom te reče: „Evo sada to, do godine sto.“ Zatim sav pčelac poškropi na sve 4 strane škropeć.

32. Zatraži li noseća žena meda ili voska, ti joj podaj što ište. Ne daš li, dobit ćeš na oko „jarca“ (jačmenac, jačmeńak), a ose će ti kvara činiti u trnkama.

33. Ako je na Blagovijest oblačno, pripravļaj sve za pčele, što u proļeću trebaš; na Blagovijest vedro, ne diraj u pčele do Đurđeva.

34. Kada ti čigovo napršće (novorođenče) dođe prvi put u kuću, podaj mu u povoj ili pelenice jaje i soli, ali da ne opazi svatko. To čini zato, da ti ne izgrizu miši saća.

35. Uoči Đurđeva zakopaj pred prag pčelińaka pometinu od kuje sa 3 pčele, da pčelama ne može nitko po noći doći.

36. Uoči Đurđeva pribi na vjenčanicu i na prvi do vrata rožnik od pčelińaka komadić obješeńačkoga ruha, da vještice onijeme, kad bi došle da pčele začaraju, ili da na ńih bace „namet“, ili kad bi htjele da pčele ureknu.

37. U pčelińak neka zalazi samo starešina.

38. Kada štarešina obilazi pčele, neka se s ńima razgovara baš kao da su čeļad.

39. Bogopsovci nemaju sreće u pčelama.

40. Bogopsovci neka ne drže pčela.

41. Ako sve ruho na sebi obučeš naopako, pa na podizańe (Sanctus) ponoćnice dođeš pčelama, onda ćeš čuti i razumjeti, kako se pčele razgovaraju. No to je grijeh, a stoga ćeš i onijemjeti. Tako nijem ostao bi za kaznu dovijeka. No možeš i progovoriti opet samo onda, ako to isto učiniš koje druge ponoćnice.

42. Što si u razgovoru pčela na ponoćnici čuo, ne kazuj nikomu.

43. Kada se pčele roje, mogu gledati ukućani; a drugoga tjeraj svakoga, ma bio tko mu drago, da ti pčela ne ureče.

44. Roju se ne smije nitko pa ni ukućani čuditi.

45. Da se roju šteta ne nanese, ili da se ne urekne, najboļe kad si ga vidio, šuti; ako već hoćeš reći „kako je lijep“, „ala je lijep“, onda se ne smiješ čuditi nikako, najviše šta možeš reći: „Gle, kako je roj lijep, ne budi mu uroka“; ali i to ne smiješ reći čudeći se, već običnim glasom i malo tihanije.

46. Ako se tko roju začudi, a da nije pridodao: „Ne budi mu uroka“, a ti odmah reci: „Auu koliko ti govno na nosu“, ili: „Auu! gle čuda, da mu se bezjaci čude!“ ili: „Auu! gle maje (roja),

da joj se bezjaci čude!“ a uvijek treba tri puta pļucnuti. Pļucnuti moraš onako, kao kad pļucaš na prst, kad se opečeš.

47. Susjedu se možeš najboļe osvetiti, ako mu se roju začudiš: „Auu! gle roja, koliki je, auu, au!“

48. Da se roj što brže spusti i uhvati, neka sve ukućanke, koje su izišle na dvor, sjednu golom na zemļu i tekući kamenom o kamen viču: „Sjedi, maja, sjedi, maja!!“ i to uvijek, dok matica doista ne sjedne. Roj će se brže uhvatiti, ako sve ukućanke iziđu i na golu sjednu.

49. Pčele se guše gorućom prtenom krpom mlade nedjeļe.

50. Gńilo saće sažezi.

51. Meda ne prolijevaj, a voska ne gazi.

52. Kasni paroj, mladi prijateļ.

53. Pčelac bez meda, vojska bez rezerve. (Ovu je zadńu Mudrovčić sam skrojio po onoj militarskoj: Schlechte Armee ohne Reserve.)

Božić.

Običaji u Belom na otoku Cresu.

Napisao Andrija Bortulin.

Za božićne se blagdane vaļa obilno pripraviti. Muški, ako to nijesu već u jesen učinili, napune konobu debelim suhim ili zelenim gorivim drvima, donoseći ih ili na ramenu ili dovozeći vozom iz „komunade“ (općinskog) ili svoje ograde: cepanki, gari i faši (gâri = pańevi; faši, tal. fasci, lat. fasces = snop sječenog drva), a i običnog prašća ili šušńa, jer svega toga mora biti dosta i za veliki dio zime. Za badńak napose mnogi gledaju da imadu pripravan čitavo breme težak gar ili pań, koji se na badńi večer prije večere meće na ogńište. Kuhińske potreboće, kao brašno (od žita ili jašmika), smok, uļe i sve, što kuhańu spada, ponajviše se nađe u kući od priroda. Ako se što od priroda ili sav prirod u kući prije potrošio, ili ga možda radi siromaštva i slabe godine nije bilo, tada vaļa sve to kupiti u gradu (Cresu). Zato se dogovori više susjeda, bilo ženskih ili muških, ili prijateļa, pak svi skupa ili lađom ili pješke pođu u grad, gdje kupe, što ne imaju kod kuće i što ne mogu dobiti kod domaćih trgovaca, kao soli, cveta, bakalara, ribe, kafa, cukara i sličnog.

Ženske se uoči Božića bave svojim poslom; uređuju kuću: bijele vapnom zidove, čiste prozore, slike po zidovima; peru škanciju (to jest: zdjele, pijate i bukalete ili vrčeve), suđe kuhińsko; preuređuju posteļe, iščiste komin i uopće urede svaku sitnicu, koju bi koji pohodnik mogao opaziti, osobito pop i sakristan, kad na badńi dan dođu da blagoslove kuću. Izuzeto je samo ribańe (žuļeńe) kućnog poda, jer to se nikad ne čini.

Neki pred Božić idu u crkvu na „spoved“ i pričest. Takovi onaj dan malo ili ništa ne rade.

Tako u spremańu dođe i *dan pred badńim*. Muškarci ne idu na duži vański rad, već se bave oko kuće ili u vrtu, dok se ženske laćaju priređivańa jela, uopće kuhańa.

Po podne i na večer toga dana običaj je, da svaka domaćica mijesi i „frïgâ“ (prži) „mlínce“. To je slatka tjestenina, mijesi se od bijelog brašna (cvêta), suhih smokava, koje se fino razrežu i ukuhaju, nešto papra, a kadikad i jaja. Vode se ne meće nego ona od smokava. Prže ili frigaju se na maslinovu uļu. Isprženi pospu se cukarom; dolaze na stô posve hladni, a treba da su u svakoj kući, ma da ih nitko i ne jede. U gdjekojoj obiteļi, osobito gdje u kući ima mladih djevojaka za udaju, mijese i papreńake. (Vele im: „poperńaci“.) To je tjestenina od brašna, meda, jaja, cukara i papra, kojega obično imade obilno; po tome im ime. Papreńacima običaje djevojka darivati svoga mladoga. (Ako inače nije znao, time mu ona pokazuje, da ga voli te da je slobodno smije zaprositi.) Drugdje se opet mijese papreńaci zato, da se ńima počasti koji mili gost ili kućni prijateļ, kad u pohode dođe. Uopće su papreńaci i darivańe ńima znak ļubavi i naklonosti prama onome, kojemu se daruju.

Kad su tako i muški i ženskińe već sve spremili, odmaraju se svi domari kod kuće ili idu od kuće do kuće, da susjed susjedu, prijateļ prijateļu, rod rodu čestita sretan Božić i dobre blagdane, što ponajvećma biva na *badńak* ili *badńi dan*. Na taj dan ustaju svi ponešto kasnije no obično, osim onih, koji idu na ispovijest i pričest Na djelo se ne izlazi nikuda radi velikog posta, što ga svi strogo obdržavaju. U jutro se i o podne ne jede. Najviše, ako se u jutro založi par suhih smokava i popije čašica rakije, no većina ne uzima ni to. Istom na večer jede se obilno.

Iza mise — a svatko nastoji da bude bar pri jednoj — raštrkaju se muškarci kojekuda na čestitańe, dok ženskińe ponajprije urede kuće, a tada pripravļajući jela za večeru očekuju popa i sakristana, koji obilaze mjestom, da blagoslove kuće.

Na badńak se po podne ne zbiva ništa osobito, već proteče posve mirno. Samo ako je lijepo i tiho vrijeme, igraju muževi na „bálî“ (kugle). Božićno drvo nije u običaju.

Na večer ima blagoslov u crkvi (u 7 sati), kojemu pribiva cijelo mjesto, a pokadšto i gdjekoji „vańšćac“. (Vańšćaci su stanovnici okolnih sela, što spadaju pod plovaniju ili župu.) Nakon blagoslova, koji se svrši obično oko 8. ure, pokupe se svi domari kod kuće, pristupe k stolu i svi skupa se Bogu pomole, da zahvale, što su zdravi dočekali te svete dane, i da ujedno od Boga isprose milost, da bo-

žićne blagdane i sav svoj budući vijek provedu što sretnije i zadovoļnije.

Kad je to učińeno, donosi domaćica za stô jela. Glava obiteļi (to samo gdjegdje biva) uzme nekoliko zrna soli, mrvica kruha i samo znak gotovo od svih jela. Pristupi k ogńištu te pokropivši blagoslovļenom vodom ogań i pań, koji se zove badńak, priloži ovaj s jednoga kraja ogńišta na vatru, da pomalo gori. S ńime baci u vatru i one mrvice jela sa soļu. Pań ne smije, vele, izgorjeti prije Sv. triju kraļa, jer bi kuća bila nesretna.

Pošto se pań priložio vatri, opet svi sjednu za stô i počnu blagovati. Jela imade više. Najprvo je friško zeļe na juhi od brudeta (brodetto = nakiselo kuhana morska riba) s domaćim kruhom. Za zeļem dolazi brudèt, koji se obično jede s palentom, ali ove večeri samo s kruhom. Isto tako i bakalar, koji za ńim dolazi. Priređen je „na retkò“, t. j. i u ńem ima dosta juhe, osim toga i debelo narezanog krumpira. Jela ne dolaze na stô naglo, nego se između svakoga odmara razgovorom. Kao četvrto i najboļe jelo uzimaju se „makaroni“. To je doma umiješana tjestenina od kupļenoga bijelog brašna ili cvêta; rezani su na četverouglato: kuhaju se u čistoj vodi, koja se zasoli. Vade se iz pińate (kotla) sa „željeznicom“ ili penaricom i meću se u veliku zdjelu, a svaki se put ono malo izvađenoga vilicama prorijedi i poravna te pospe s tučenim orasima, šećerom i ribanim kruhom, dok zdjela nije puna. Iz te zdjele jedu ili svi skupa ili za stolom vadi svaki na svoj tańur, što ipak rijetko biva. Djeca i ovom prilikom jedu napose Najzadńi dolaze na stô mlinci. Kako se sva jela, koja se na badńi večer jedu, zgotavļaju u jutro istoga ili čak pređašńeg dana (kao mlinci), dolaze na stô posve hladna, jer vele, da bi miješajući tolika jela, a jedući vruća mogla nauditi. Pije se domaće vino, ili ako ovoga više ne ima, bevanda. (To je drugo vino: piće od dropina i vode, koja se nakon prvog otoka nalije u bačvu.) Papreńaci dolaze na stô samo onda, kad je u kući koji mili gost, inače ne. Domaći se ńima rijetko časte; to je dar za druge.

Iza večere i opet se svi pomole, da zahvale za užitak, te ostaju i daļe za stolom. Ili se razgovaraju ili mole. Gdje u kući ima dosta mlade čeļadi iznad 12—13 godina, ova pjeva adventske ili božićne pjesme. Najobičnije su: „Poslan bi anjel Gabrijel“ i „U se vrime godišća“. To traje do ponoćnice. Samo u nekim kućama idu prije ponoći spavati.

Blagoslov kuća (na badńak). Kako je već spomenuto, u jutro na dan badńaka blagoslivļu se kuće. To je običaj od starine za cijelu

plovaniju. No jer je plovanija prilično velika i najteža u biskupiji, a pojedina su sela razdaleko, čak do 2 sata, uza to su putovi vrlo rđavi, a samo su dva svećenika, ne izvršuju se svi blagoslovi u cijeloj plovaniji u jedan dan. U mjestu blagoslivḷe župnik u jutro na badńak, a i po podne. Po vańšćini, t. j. po selima, blagoslivḷe kapelan na badńak po najodaḷenijim selima. Usput blagoslivḷu se i magarì (nenakrite ograde, u koje se radi striga i muzeńa sakupḷaju ovce.). Za to dobiva svećenik bravḷe stegno. Na Božić se ne blagoslivḷe, već, što ostane, na Stjepańe i Ivańe. Kod blagoslivḷańa obilaze naokolo uvijek po dvojica zajedno: svećenik i sakristan. Sakristan nosi sa sobom kotlić s blagoslovḷenom vodom, kadilo i velik zamot tamjana. Preko ramena prebacio bisage, u koje trpa koledvicu za župnika, kapelana i za sebe. U svakoj naime kući, što je blagoslove, pripravḷen je na stolu tańur suhih smokava (najobičnije), više puta: oraha, paprenńaka, a u boboḷim kućama i kolača, kobasica i novaca. Novci se nebrojeni meću u kotlić s blagoslovḷenom vodom, dok sve drugo sakristan trpa u bisage. Ako je toga, osobito kad se obilaze vańska sela, mnogo, te sakristan ne bi mogao nositi, pusti u kojoj kući, a prvom prilikom donesu to oni, kod kojih je ostavḷeno, k sakristanu. Sve, što se za blagoslivḷańa sakupi, dijele među sobom župnik, kapelan i sakristan.

Kod dolaska svećenikova u kuću zaželi sakristan ukućanima „dobar Božić i dobre blagdane“, dok svećenik pozdravi riječima „mir kući ovoj“ (sakristan, a i domari kadgod, odgovara: „i svim, koji pribivaju u ńoj“), a nato izmoli blagoslov i pokropi sve naokolo Dok on blagoslivḷe, svi drugi, osim sakristana kleče. Iza blagoslova čestitaju se svi naizmjence, a za blagoslivḷańa po selima, osim što blagoslivḷači dobivaju, da ponesu kući, moraju štogod založiti i popiti. Obično jedu mlince, papreńake, orahe, a piju rakiju ili rožulin (rosolio), rjeđe vino.

Ovom prilikom ponese sakristan sa sobom obilno tamjana, koji dijeli, ako u kojoj kući imade čeḷade, koje mnogo i često trpi od zuboboḷe, jer da time bol najbrže prestane.

Koledvańe djece na badńu večer. Dječaci ispod 12—13 godina, tek su povečerali, zapale feratić (feńerić), pograbe malu vrećicu, pa bjež iz kuće. Već prije kroz dan dogovori se više ńih, koji će skupa ići koledvati. Na večer se sastanu u hrpe trojica, četvorica. Sporazumjevši se, od kojeg će kraja početi, dakako svaka četa napose, stanu obilaziti selom. Došavši do kuće, gdje znadu, da će što dobiti, pokucaju na vrata, a kad im se tko iznutra ozove, čestitaju

svima dobar Božić i dobre blagdane. Iznutra zahvale. Nato počiňe jedan sa koledvicom: „Postol mi je utal (šupaļ, poderan), blata mi gre nutar, urešići mi škrabju, mlinčići mi voňaju. Ćete da van kantamo, ali ćete nan tako dat?“ Ne će li ukućani, da dječaci pjevaju, otvori koji, ponajvećma mlađi, vrata i u bubňu donese svega, što ima dijeliti. Svakome poda u vrećicu pregršt, čega pograbi: smokava, oraha, mlinaca. Dijeli li mlada djevojka, pak vidi li na koledvaňu brata svojega miloga, podari ga napose i malim papreňakom. Dječak se dakako kod kuće time pohvali, a onaj, koga ta milost ide, shvaća je dobro. — Hoće li iz kuće, da pjevaju, tada ne dijele koledvu prije, nego se pjeva. Pjevaju ove pjesme:

I.

O preslavni, sveti křižu,
Nis' dostojan k van prit blizu:
One svete muki vaše,
O Isuse, dobro naše!
Vi ste zlato i bandera,
Na koj stoji kraj od mira,
Kraj od mira, naša roda,
S koga teče karv i voda.
Onde biše majka Božja,
Majka Božja od luzara.
Mi zamimo luzar v ruki,
S pravin sarcen ga zmolimo,
Da nan daste, če želimo.
Mi želimo zlamen sveti,
Zlamen sveti budi hvajen
Po sve vike vikov, amen!

II.

Bog se rodi Vitlijomi,
U gradu je Jeruzolin.
Vi pastiri, stari, mladi,
Pojte, pojte izvan grada,
Ćete naći Boga mlada,
Boga mlada, Božja sina,
Koga rodi slavna diva,
Koga diva povijaše,
Od ňeg zimu odgaňaše,
Na dobro van prid Stipaňa
I blažena sveta Ivaňa
I mladenci mlado lito,
Da ste zdravo po sve lito.
Bog napuni vaše brinte
Čista zlata tar pinezi;
Vi živite kako knezi
I još boje nego knezi.
I on dar, ki nan daste,
S pravin sarcen nan ga dajte,
Aš, 'ko nan ga vi ne daste,
Svemogući Bog van plati,
Ki od vode vino obrati. Amen.

III.

Toma, Toma, obarni se,
Grehi gredu sve za nami.
Ni ga veća gospodina,
Če su one tri Mariji,
Tri Mariji Rožulimske,
I one se gorko plaču.
Ne plač, ne plač, mati Božja,
Jer mi znamo, če išćete.
Vi išćete Božja groba
I na grobu Spasiteļa,
Jur je danas treti danak,
Da je išal na nebesa
I je rekal Petru, Pavlu,
Petru Pavlu i Ivanu,

Da će doći u nedeju.
Nebo će se otvoriti
A zemjica prosvetliti,
Prosti, Bože, 'vomu stanu
I na stanu gospodaru.
S ńin ćemo se sprodičiti,
Kako prepel s prepelicu,
Kako Jure z mendulicu.
Sir, pogača, dva kolača,
Bukal vina, dva šoldina.

Evo smo van rekli,
Ča smo znali i umeli.
Stara na posteje,
Mlada na veseje,
Sada recite svi okolo: Amen, Aleluja!

IV.

Mandalenu mi molimo,
Na pomoć ju mi zovimo.
Brat je Lazar, sestra Marta,
Kako piše sveta harta.
Isus ide v Betanije,
V Betanije stadon stati,
Milost Božju zazivati.
Mandalena 'vako reče:
„Što će meni milost Božja?
Blaga iman zadovojno,
Još tomu san sama lepa."
Jedan anjel z neba teče,
Mandalene 'vako reče:
„Ajme, boško, šta (!) si rekla?
Blaga će bit do vrimena,
A ti ćeš se pogarditi,
Još ćeju te čarvi jesti!"
Mandalena stane gore
I poniže sarce svoje.
Odmetila odmatače,
Vlasi svoje spopušćaše.
Ona ide specijaru,
Specijaru na butegu,
Da će kupit pehar masti.
„Al ćete ju drago klasti?"
„„Ne ću van ju drago klasti,
Dukat ću van spopušćati,
Na toj cene ću ostati.""
Išla Boga iskat sada,
Iskala ga četrdeset sedan dan
Iz korizmi svete van.
Našla ga je kod Šimuna,
Kod Šimuna na obede,
Kod Ivana na večere.
Kad Šimunu v kuću 'leže,
Tar Isusu postol veže,
Šimun počme mormorati,
Isus počme govorati (!):
„Ti mi nisi vodi spodal,
S ku san rane svoje opral.
Ti mi nisi masti spodal,
S ku san rane svoje zlečil.
Ti mi nisi rupca spodal,
S kin san rane svoje otarl,
'Ko ne sestra Mandalena,
Kako j' znala i umela.
S manu sad nek v raju bude,
A vas, Bože, ne zagubi." Amen.

V.

Kada je Marija po svitu hodila,
Ona je Isusa u krilcu nosila.
Nosila ga j' celih dvanajst dan.
„Pristanišća najdu tičice letuće,
Tičice letuće, mravići plazuće,
A mi ga nimamo." — Isus joj govori:
„Pojmo mi, majčice, va 'nu čarnu goru
Na vodu Jordansku.
Onde ćemo naći svetoga Ivana." —
„Oj Ive Ivane, spokarsti ti mene!" —
„Kako ću te karstit, kada karsta ne znam?"
Isus mu govori: „Oj Ive Ivane,
Spokarsti ti mene na vodi Jerdanskoj,
Ja ću tebe karstit v crekve pred oltarom.
Ako biš prevredil kume al kumparu,
Prostil ti ga ne bin do sudńega dneva,
Jer je kumstvo sveto, sveto i blaženo;
Ako biš prevredil ocu i majčice,
To bin ti oprostil. Amen."

Ove posļedńe dvije pjesme pjevaju se za koledvańa vrlo rijetko, jér ih malo tko znade.[1] Pojedini koledvari ne pjevaju sve ove pjesmice na svakim vratima, nego ovdje jednu, ondje drugu. Kad su ove pjesme ispjevane, onda tek dobivaju koledvu.

Kako ima mnogo četa dječaka, katkad i djevojčica, to moraju gledati, da se na jednim vratima u isto vrijeme ne nađe više ńih. Dok jedni koledvaju na jednim, slobodno je drugima na susjednim vratima. A svuda dobiju nešto. Kad su vrećice napunili, ponesu doma, da ih isprazne, a onda opet polaze, dok ne obređaju sve kuće.

Koledvańe se svrši kasno u noć — do ponoći —, jer u svim kućama gori svijetlo. Što sakupe, to je onoga, koji je koledvao. Drugi ne smiju u to dirati, ako on sam ne da.

Koledvani su obučeni kao i svaki drugi dan.

Božić. Iza ponoćnice, za koje se u crkvi pjeva „U se vrime godišća“ (uz ļubļeńe i poklon križu), ostaju obično svi još na jednoj misi (a vele, da toga dana vaļa biti bar na tri). Tada se ļudi vraćaju svojim kućama te idu na počinak.

Prije podne pođu još na jednu misu, a onda koji kud hoće.

Na Božić i u jutro i po podne ne zbiva se ništa osobito. Susjedi se, prijateļi i znanci pohađaju, čestitaju si i jedan se u drugoga različno zabavļaju.

Napokon je vrijedno spomenuti, da se o Božiću dijeli siromasima meso. Od starine imadu naime bratovštine pravo, da po šumama i pašńacima porodice Petris pasu svoje ovce; a ujedno je određen neki broj ovaca s jednakim pravom paše. Od ovih se ovaca svake godine o Božiću poubije nekoliko glava, a meso od ńih podijeli se među siromahe i one, koji nemaju ovaca, da na taj dan svi uzmognu imati, pa bilo i malo. Ovce se koļu u dvorištu starinske Petrisove palače te se tu i dijeli meso.

[1] Kazivala mi je ovih pet pjesmica Ivka Velčić iz Beloga, sada časna djevica u manastiru milosrdnih sestara u Zagrebu.

Mańi prinosi.

Riječi za kameńe u Bosni.

Naš narod u Bosni pripovijeda, da je otprije i kameńe raslo, dok ga nije gospod Bog prokleo i aratos učinio. Pa još i sada bi se moglo učiniti, da kameńe raste, ali je to grehota činiti, jer bi se išlo „uz Boga“ (protivilo se Bogu), koji, da je htio, ne bi ni branio kameńu da raste, niti bi ga proklińao.

Ovdje ću zabiļežiti različne riječi za kameńe, koliko sam ih skupio po narodu.

Alem-kamen — toliko opjevani draguļ, prema kojemu se vidi večerati u ponoći kao sred bijela danka — i „štono sija poput žarkog sunca — ševak (svijetlo) daje na četiri strane“.

Belegijaš — na kom se što oštri.

Brusak — na kom se što brusi ili oštri.

Buć — sitan okrugao kamenčić, koji se plohom (pločom) kečka pri jednoj igri. Poda ń se meće olovo ili što drugo, koje se prema propisu igre kod onog kečkańa buća dobiva ili gubi.

Ćenarlija — kod kaldrmļeńa najboļi kamen; ńim se krajči (završava) kazdrma (što i kaldrma), te izgleda sva ravna, dotjerana ko po ćenaru ili ko po koncu.

Ćošac — od ńeg se prave kućne ćoše, kad se kuća zida.

Doļak — kamen iz kakve dole ili doline.

Dragi-kamen — što i alem.

Gomiļak — koji je iz kakve gomile (ili gromile ili mogile) uzet.

Gorak — gorski, planinski kamen.

Kamičak — maleni kamenčić.

Kantarak — sličan kantarskom jajetu težinom i oblikom, te ga zamijeni, kad se ovo gdje zaturi ili zagubi.

Krčevńak — kod krčeńa što je povađen.

Kremeńak — kamen, iz kog se vatra kreše.

Lišajac — po ńem su lišajevi.

Mermeraš — popločavaju se ńime različne bogomoļe.

Miļevnik — od miļevine; ńime se crkve popločavaju.

Nikšan-kamen — od ńega se prave nadgrobni spomenici.

Ńivak — koji se sabire i pobire po ńivama i livadama.

Obuļuk — obao kamen.

Penǵerak — ńime se penǵerski kapci potpačuju, da se ne zatvoraju sami sobom.

Piļak — sitni kamenčić.

Pločak — kojim se kuće pokrivaju.

Podvod — što je pod vodom i čim se metne na vatru ili na sunce, vas se raspe i prospe.

Prosipńak — vas se sam od sebe prosipa ko rašedija (vrsta slatkog jela).

Prstenac — sve ono kameńe drago i nedrago, koje se ukiva u prsteńe i u druge različne nakite.

Pržńak — sitan ko pržina; ńime se taru podovi.

Rpac — vadi se iz kakve rpe.

Starak — stari kamen, prije u što uzidavan.

Stečńak — žalibože dok se nije više mara i pažńe priklańalo tijem starim spomenicama, od ńih bi se tako kameńe pravilo i oni bi se oštećivali i kvarili te u kojekakve zgrade uzidivali.

Škriļo — otišo vas na škriļe.

Tesanac — koji se dobro dade tesati.

Tociļaš — na kom se što tociļa ili oštri.

Trušńak — što iza trešńa (potresa) postaje. Narod veli, da je to kameńe crno ko isti đavo, nalet ga bilo!

Tvrdac — najtvrđi kamen.

Umetak — kamen, kojim se umeće. Najmańi vaļa da ima $1^1/_2$ oke, a onda što je veći, to su i bacači kamena s ramena viši junaci.

Vaļetak — koji voda uvaļa i dotjera ravnijem.

Živac — kad se tešu iz ńeg varnice (iskre), sijevaju i odlijeću na sve strane. *Ivan Zovko.*

Pasoglavci.

U općini osičkoj u Lici pričaju o pasoglavcima ovako: Oni su imali oko samo jedno na vrh glave i kozje noge. Bio jedan čovjek pa mu umrla žena i ostalo mu dvoje djece. On uzeo drugu, a maćeha ih nije mogla vidjeti, pa kad ńega nije jednom bilo kod kuće, protjera ih u svijet. A djeca idu, idu, pa dođoše u jednu

dragu, a u dragi kuća na šiļak. Kad oni unutra, al baba pasoglavica, oko joj na vrh glave, a u ńe kozje noge. Ona šteknu pa progovori: „Što bi vi rada?“ Vele: „Gladni smo, daj nam, bako, što jesti.“ Ona im donese zdjelu punu mesa i jednu ruku. A, vele, mi to ne možemo jesti, a ona im da mlijeka i kruha. E, veli, nisu dobro došli: sad su moji sinovi otišli u lov, pojest će vas, ajte se u peć sakriti. Došli oni kući, štekću: tu mora negdje biti krštena duša. Veli baba: Ne, nije. A oni: jest, tu mora biti. — „E, veli ona, ako ste tvrde vjere, kazat ću vam, nemojte ih odmah pojesti, hranit ćemo ih.“ — „Aja, vele oni, ne ćemo: jedno ćemo peći, a jedno variti.“ A kad su joj sinovi opet otišli, veli baba curici, da ide sjesti na onaj lopar na kotao, pa da će buknuti krušni kvasac. „Draga bako, ja ne znam, ajte vi provajte, ja ne znam stati.“ A baba joj veli: „Hoću, samo nemoj puštat.“ „Ne ću, bako, ja ću čvrsto držati.“ A kad baba stala, ona pušti, a baba propade u kotao. Curica brže leti po brata pa ga pušti (baba ga zatvorila), pa babu narede i isijeku na sto, a glavu odru i metnu na klin, a onda do vode bjež i tu ih preveze jedan čoban na haļini. Kad pasoglavi došli, a ono meso tvrdo, te ga ostave i odmah na vodu. Pitaju djecu: „A kako ste prešli?“ „E, vele, tražite šupaļ kamen pa na ńem preplivajte.“ Oni traže, traže, bome nađoše kamenčinu veliku. „Sveži, vele djeca, ovo oko vrata pa s ńim preplivaj pa te eto kod nas.“ A on sveza pa potonuo. A ona dva pitaju: „Šta potonu, šta ga nema, što ono brbļa?“ „E, vele djeca, puno je zakupio blaga doļe pa ne može izagnati.“ A ńih dva otišli doļe pomoći blago istjerati. Oni su zato povjerovali, da je puno blaga u vodi, jer s onaj kraj ovce pasle, a od ovaca zraka u vodi. Sad će djeca: „Bogu hvala, sad ajdemo.“ A kad su došli do jedne kolibe, nisu htjeli namah ući. Ne ćemo, vele, ući k ńima, nego ako se stanu križati, a kad su se stali križati, odoše k ńima. Kad oni u kuću, ukućani ih pitaju, od kuda su, šta su? A oni im rekoše: tako i tako i tako. „Ajte, vele, kući: otac vam je umr'o, a maćeha na kome štrama visi.“ Djeca brže boļe doma pa potpale, a ona izgori.

Ivan Krmpotić.

Krađa djevojaka u Konavlima.

U starije vrijeme otac bi obično udavao kćer bez ńezina pitańa. Gdje bi otac vidio da je boļa kuća, da uļegne u veće plemstvo, da umiri staru svađu, za prijateļstvo (ali vazda u boļu kuću) obećao bi kćer bez ńezina znańa, pa bilo joj milo ili ne bilo. Kazali bi

samo: „Ide u dobru kuću: kruha, vina i jaspre ima — to je dosta!“ Budući da su ovako djevojke bile bez svoje voļe, malo im je marilo imati danas jednoga vjerenika a promijeniti sjutra drugoga. Koji bi boļe darovao, više obećao, onaj je dobar došao. Ovo je sve bilo uzrok krađi djevojaka.

Ako bi djevojka već bila obećana, pak ako bi došao drugi miliji ili koji bi više darovao ili obećao, ugovorila bi kriomice s ńime pobjeći, pa često i onda, kad je već primila zaručnikovo veliko obiļežje i bila već blizu udadbe. U ovome poslu često je i majka pomagala, koja bi vazda uz kćer pristajala. Potajno bi dakle s ļubavnikom ugovorila i uročila dan i doba pak i mjesto. Ovaj bi sakupio svoje jarane, koji su došli pod oružjem pak je odveli, a kad bi se od kuće malo odalečili, ispalili bi iz pušaka kao znak, da su odveli djevojku, i otišli bi pjevajući. Kući, iz koje bi pobjegla djevojka, nije bilo milo, osobito ako su žeļeli da otide u onu kuću, gdje je bila zaručena radi kojih kućnih interesa. Zaručnik pak ostane puhajući u šake i ńemu je nekud sramota, da su mu ugrabili djevojku, da mu je ona pobjegla. Ali on može opet drugu zaručenu djevojku odvesti po davnom običaju. Drugi zaručnik mora prvomu sve obiļežje vratiti i naknaditi sve, što je on potrošio za vjerenicu u vjeridbi. Uza to bilo je prije i osvete: posjekli bi masline i ložđe, užegli stog i pojate i t. d., ali toga danas više nema.

Događalo se često, da bi se koji momak zaļubio u djevojku, pa bi je hotio imati bez privole, i tad postane prava krađa. On bi isto sakupio oružane svoje jarane pa bi je iznenada gdje na putu dočekao i silom usprkos ńezinu opirańu, plaču i jaukańu odveo. I danas još ima toga: s privolom djevojčinom ima više, a silovite grapše posve rijetko, jer vlasti na to strogo paze i kazne takovog zločinca. — Gdjekad svojevoļno djevojka otide s momkom, da uštedi svadbene troškove.

„Dovesti djevojku“ ili „doveo je djevojku“ kaže se u Konavlima, kad zakoniti vjerenik bojeći se, da mu je tko ne ugrabi, dovede doma djevojku prije vjenčańa, ali ona do vjenčańa sasvim odijeļena od ńega živе. Popovi se sad tomu veoma opiru i na svaki način nastoje, da se djevojka očevoj kući povrati do vjenčańa.

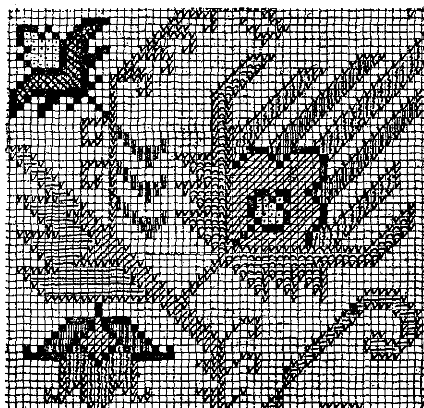
Nazad malo vremena zbio se evo ovaj slučaj krađe: Antun S. bio se vjerio za Pavu Iva N. Nije bio još odveo staroga svata, ali je bio rekao za vjeru ocu i bratu starijemu djevojčinu pred crkvom. Ona je bila tim zadovoļna, ali poslije joj sunulo, da ne će nikako. Onda joj brat mlađi prijetio, da će je ubiti, a ona ti otide pa se zatvori

u drugu kuću na gumnu i tu ostane zatvorena tri dana. Djevojka se dogovori s momkom Perom Ž., da će doći za ń i s ńim pobjeći po noći, a da to iko iz kuće zna. Dođe Pero Ž. sa svojim oružanim jaranima, ali kad pred kuću, a ńe nema nigdje. Dundo mu Niko dao kukuļicu, Pero se ohrabri, pa se tiho kriomce ušuļa u kuću djevojčinu. Kad tamo nađe je u društvu među dvije sestre. Ona ga opomene, da se ne glasi, da ne bi ļudi čuli i skočili. Ona se uputi s kukuļicom, a sestre je doprate do vrata avlije te ih zatvore tiho i pomļivo; vrate se i legnu u posteļu, kako da one ne znadu ništa. Kad se družina malo odmakne, počne veselo pjevati i lombardati iz pušaka u znak, da vode djevojku.

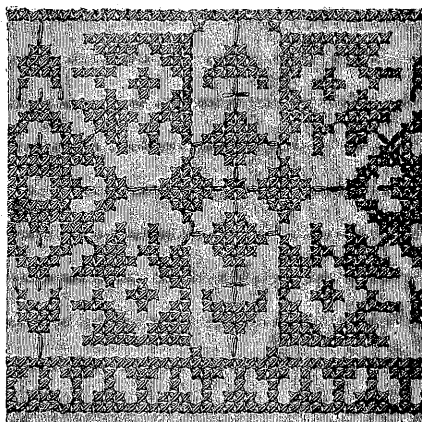
Onaj Pava S. nije htio uzeti novce natrag, što joj je bio darovao u ime vjeridbe; ńezin otac bio je usilovan ponijeti mu pred crkvu i pred ļudima predati mu. — Nakon malo opet on nađe djevojku i zaruči se s ńom. Već je sve bilo gotovo i denuncije (proglašeńe s oltara) izrečene, pa nije bilo, nego samo da se do koji dan vjenčaju. Ali i ova djevojka ugovori s drugim momkom, da će s ńim pobjeći. Da ugovori zgodan čas i mjesto, kad i otkle će je odvesti, dođe mu rođak Luko V. Ovaj se zavuče u pojatu nadajući se, da će ona doći uzeti slame za živinu, ali baš slučajno ne dođe ona, nego joj rodica. Kad vidi V., da nije ona, zavuče se čak u slamu. Djevojka kad uzme slamu, zatvori pļevnicu s kļučem. A sad nađe se on kao miš u stupici. Kud će, kamo će? Srećom imao je sa sobom kosjerić pa s ovim udri čegrtaj tamo amo, dok mu pođe za rukom otvoriti pļevnicu. Poslije djevojka ugovori i nađe boļu priliku te pobježe s momkom.

Nesretni Pava po drugi put ovako ostavļen da puha u šake, ne ostane mu drugo, nego da iseli u Ameriku. To je bio krasni momak, te nijesu radi ńega bježale djevojke, nego nijesu htjele otići u kuću, gdje bi bile podložene više ńima.

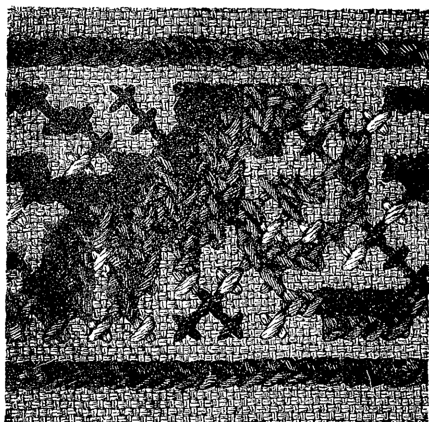
Pavlina pl. Bogdan-Bijelić.



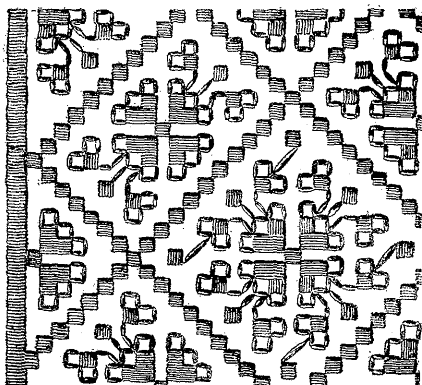
Br. 1. (str. 4.)



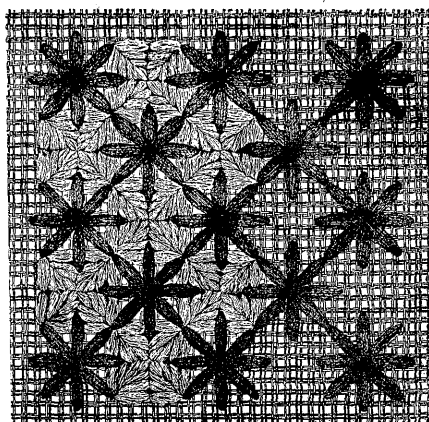
Br. 2. (str. 5.)



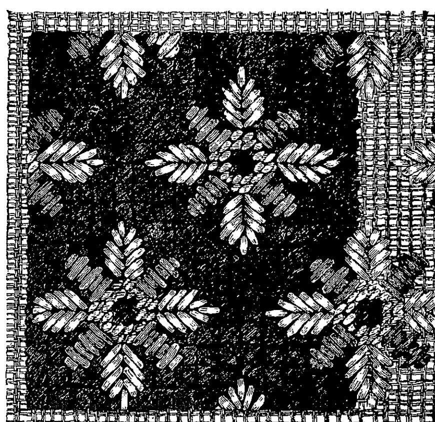
Br. 3. (str. 6.)



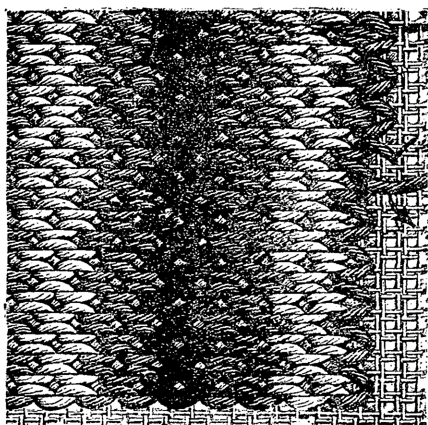
Br. 4. (str. 8.)

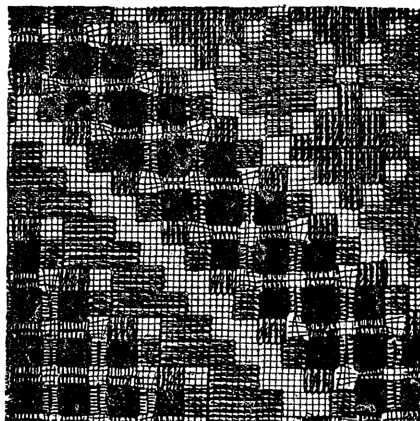


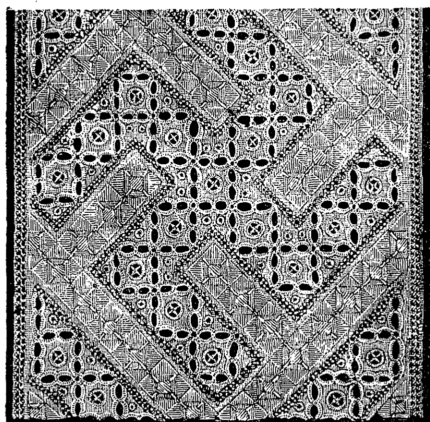
Br. 5. (str. 14.)

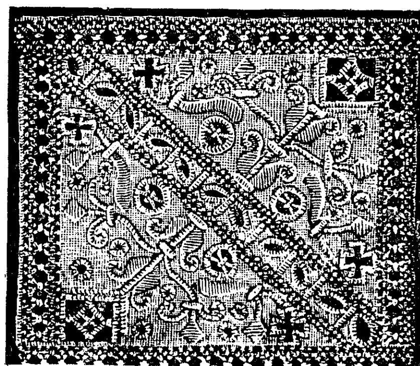


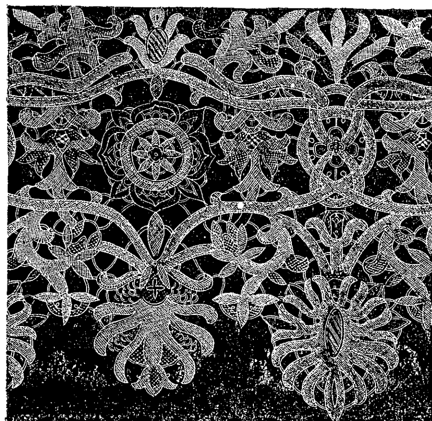
Br. 6. (str. 15.)

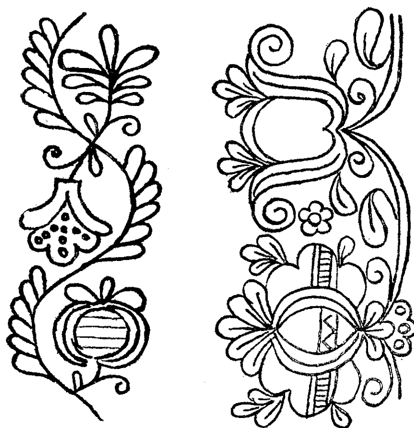

Br. 7. (str. 15.)

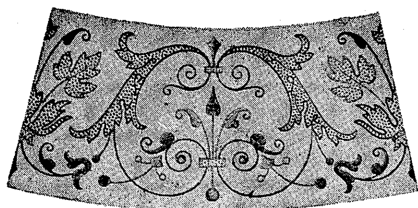

Br. 8. (str. 19)


Br. 9. (str. 19.)


Br. 10. (str. 22.)


Br. 11. (str. 22.)


a) b)
Br. 12. (str. 30.)



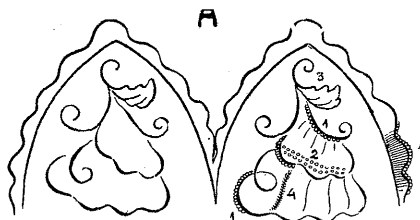
Br. 13. (str. 30.)

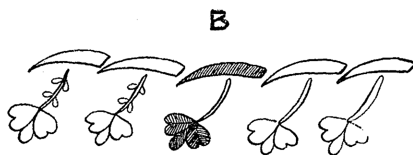


Br. 14. (str. 30.)

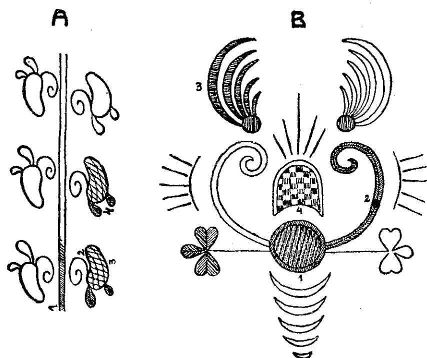


Br. 15. (str. 30.)

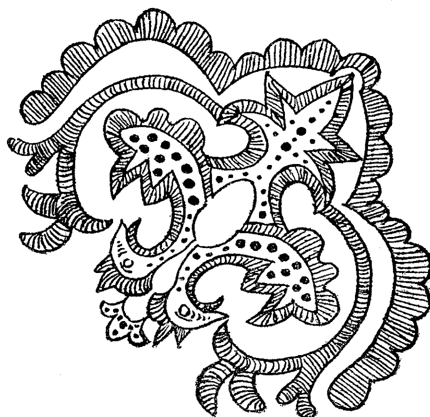




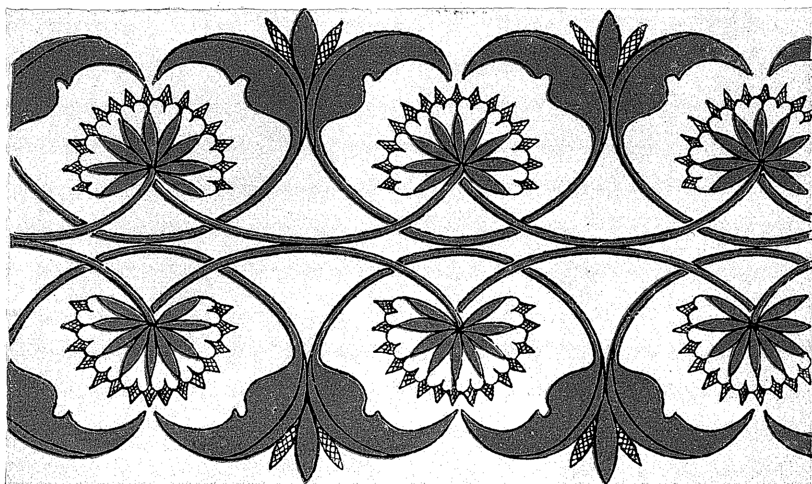
Br. 16. (str. 35.)



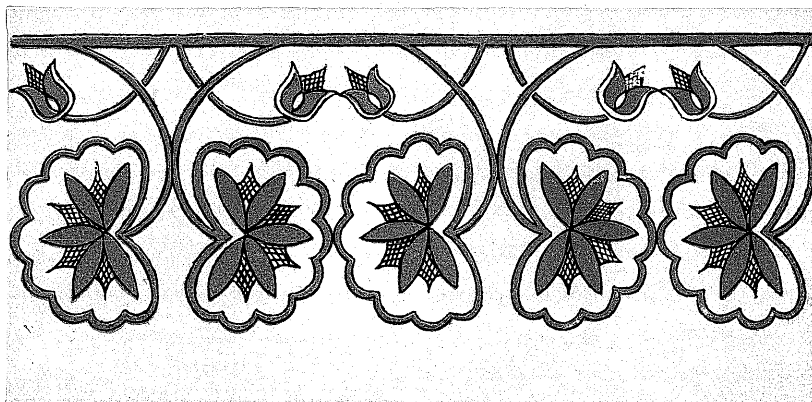
Br. 17. (str. 35.)



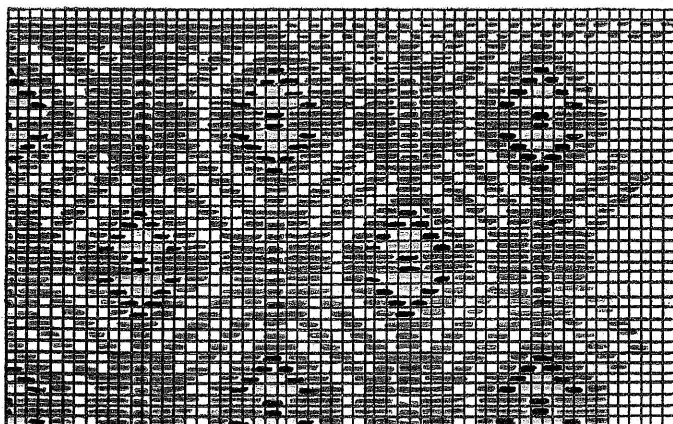
Br. 18. (str. 47.)



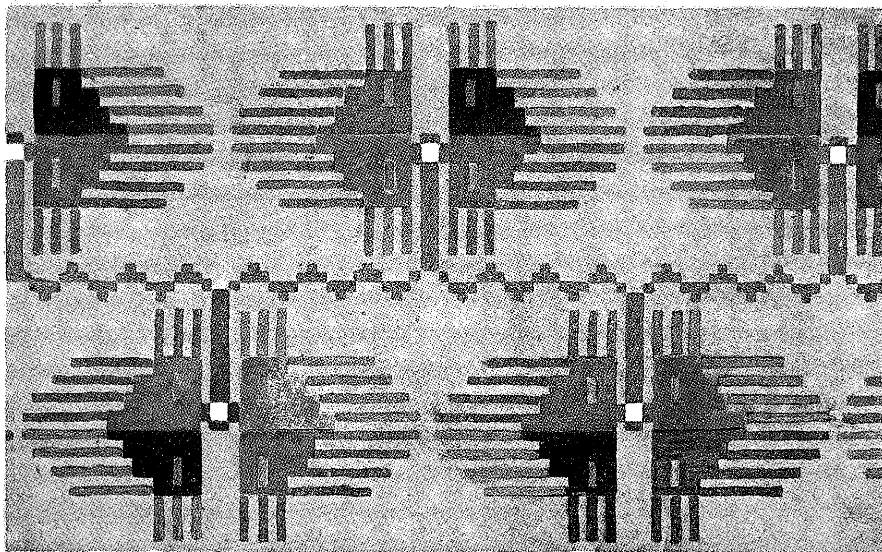
Br. **22.** (str. 35.)



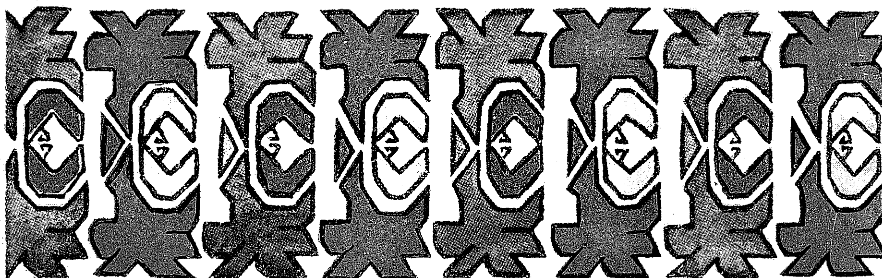
Br. **23.** (str. 35.)



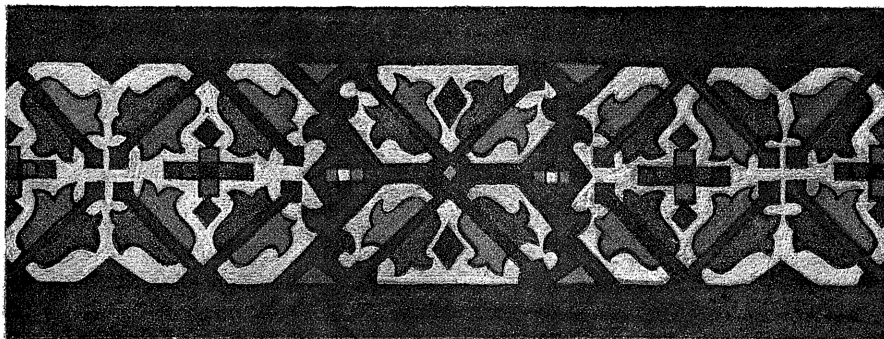
Br. **24.** (str. 5., 6., 12., 29.)



Br. **19.** (str. 35.)



Br. **20.** (str. 35.)



Br. **21.** (str. 35.)